RELIQVIAE ANTIQVAE VRBIS ROMAE,

Quarum ſingulas

INNOCENTIO XI. ALEXANDRO VIII. & INNOCENTIO XII.
PP. MM.

diligentiſſime perſcrutatus eſt, ad vivum delineavit, dimenſus eſt, deſcripſit, atque in aes incidit

BONAVENTVRA AB OVERBEKE.

OPVS POSTVMVM

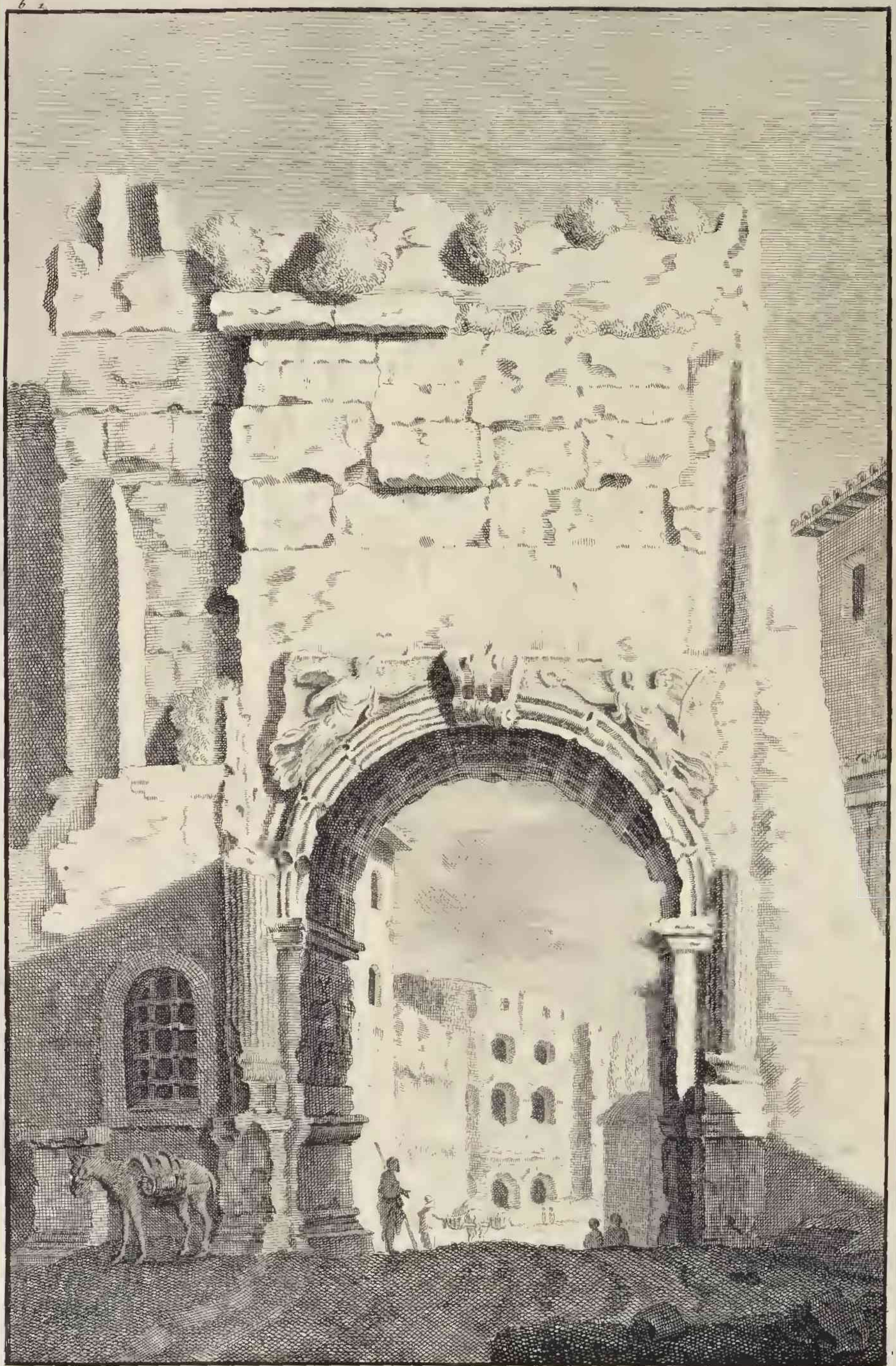
MICHAEL AB OVERBEKE

ſuis ſumptibus edi curavit.

TOMVS II.

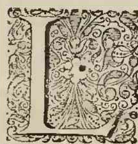

AMSTELAEDAMI
excudit IOANNES CRELLIVS. Anno cIↄ Iↄcc VIII.
CVM PRIVILEGIO.

L'ARC DE TITE.

L'Arc de Tite, qui est bâti de Marbre, & le plus ancien qu'il y ait aujourd'hui, est situé entre la Place Romaine & l'Ampithéatre de Flavius, tout auprès de l'Eglise de S. Marie la Neuve.

L'Inscription suivante nous aprend qu'il fut érigé à l'honeur de Tite par le Senat & le Peuple Romain.

SENATVS
POPVLVSQVE. ROMANVS
DIVO. TITO. DIVI. VESPASIANI. F
VESPASIANO. AVGVSTO

C'est-à-dire, *Le Senat & le Peuple Romain* consacrent ce Monument *à* l'honeur de *Tite Vespasien Auguste*, *Fils de Vespasien.*

Lucius Faunus raporte une autre Inscription, qui fut trouvée dans le voisinage, parmi des ruines, & qui étoit peut-être sur la façade du second Arc. La voici,

IMP. TITO. CAESARI. DIVI. VESPASIANI. F
VESPASIANO. AVG. PONTIFICI. MAXIMO
TRIB. POT. X. IMP. XVII. COS. VIII. P. P
PRINCIPI. SVO. S. P. Q. R
QVOD. PRAECEPTIS. PATRIS. CONSILIISQVE. ET
AVSPICIS. GENTEM. IVDAEORVM. DOMVIT. ET
VRBEM. HIEROSOLYMAM. OMNIBVS. ANTE. SE
DVCIBVS. REGIBVS. GENTIBVSQVE. AVT. FRVSTRA
PETITAM. AVT. OMNINO. INTENTATAM. DELEVIT

C'est-à-dire, *Le Senat & le Peuple Romain* consacrent ce Monument *à* la gloire de *Tite Cesar Vespasien Auguste*, *Fils de Vespasien*, *Souverain Pontife*, *Tribun pour la* 10. *fois*, *Imperator pour la* 17, *Consul pour la* 8, *Pere de la Patrie*, *leur Prince*, *pour avoir*, *par les conseils & sous les auspices de son Pere*, *domté les Juifs*, *& détruit la Ville de Jerusalem*, *que tous les Généraux d'Armée*, *avant lui*, *plusieurs Rois & Nations avoient attaquée inutilement*, *ou dont ils n'avoient osé faire le Siege.*

Son Triomphe des Juifs est représenté en relief sur les Murailles, au dessous de la voute de cet Arc. D'un côté, on y voit l'Empereur dans un Char, couronné par une Victoire ailée, l'Arche de l'Alliance vient ensuite, & il y a des Licteurs, ou des Sergens, qui précedent avec douze Faisceaux. De l'autre côté paroissent les Trophées, le Chandelier d'or, les Tables de la Loi, & plusieurs Vases du Temple de Jerusalem. Tite est au milieu de la Voute, sur un Aigle, dont les ailes sont déploiées, & qu'il tient de l'une & de l'autre main. Les Juifs représentez sur les Façades, avec les mains attachées derriere le dos, sont conduits en esclavage, comme un troupeau de Bêtes. On peut lire Josephe là-dessus (*Liv.* VII. *de la Guerre des Juifs*, *Ch.* 24.) où il parle de la magnificence de cet Arc, & de la pompe de ce Triomphe.

Il y en a qui croient que cet Arc fut erigé après la mort de Tite; parce qu'il y paroit fur un Aigle, & qu'ils prennent cela pour une marque de fon Apothéofe. Il femble même qu'Herodien eft de cette opinion, lors qu'il parle (*Lib.* IV. *cap.* 2.) en ces termes : *Car*, dit-il, *c'eft la coûtume des Romains, de confacrer les Empereurs, qui laiffent des Enfans, ou des Succeffeurs, après leur mort; & ceux à qui l'on fait cet honeur, font mis, à ce qu'ils prétendent, au rang des Dieux.* Quoi qu'on n'accordât cet honeur à perfonne, qu'après que le Corps étoit inhumé, que les Ceremonies des Funerailles étoient achevées, & que le Bûcher étoit reduit en cendres; Angelo & Nardin veulent que cet Arc fut élevé durant la Vie de Tite, & que l'Epithéte de *Divus*, que l'Infcription lui donne, n'eft pas une preuve du contraire, puis qu'on le donnoit quelquefois aux Empereurs vivans. Mais je ne fuis pas de leur avis, apuié fur le témoignage de Tacite, (*Ann.* XV. *cap.* 74. § 4.) qui dit; *Je trouve dans les Commentaires du Senat, que Cerealis Anicius defigné Conful fut d'opinion*, Qu'on élevât au plûtôt, & aux dépens du public, un Temple à l'honeur du Divin Neron. *Anicius le lui decernoit, comme s'il avoit déja quité le faîte des Grandeurs mortelles, & qu'il méritât la veneration des Hommes; mais ce n'étoit qu'un préfage de fa mort future : car un Prince n'eft mis au rang des Dieux, qu'après qu'il a ceffé de vivre entre les Hommes.* J'embraffe donc le fentiment d'Olaus Borrichius, qui s'exprime de cette maniere : *Je fuis perfuadé*, dit-il, *que cet Arc fut érigé, après la mort de Tite, comme fon Apothéofe, qui paroit fur la Voute, en eft une preuve fenfible. On y voit cet Empereur fur le dos d'un Aigle, prèt à s'envoler au Ciel, & je m'étonne qu'Angelo, & Nardin, qui eft d'ailleurs fort exact, n'y aient pas pris garde.*

Les Colomnes en font canelées, de Marbre de Paros, & de l'Ordre compofé; & leur Diametre eft de 2 Palmes Romains & 10. Pouces.

Nous donnons ici trois différentes Eftampes de cet Arc, afin qu'on en puiffe mieux connoitre toutes les parties.

L'ARC

b. 4.

A R C V S
S E P T I M I I S E V E R I.

RCVS SEPTIMII SEVERI exſtat etiamnum ad radices Capitolii, cum hac Inſcriptione.

IMP. CAES. LVCIO. SEPTIMIO. M. FIL. SEVERO. PIO. PERTINACI. AVG. PATRI. PATRIAE. PARTHICO. ARABICO. ET
PARTHICO. ADIABENICO. PONTIFIC. MAXIMO. TRIBVNIC. POTEST. XI. IMP. XI. COS. III. PROCOS. ET
IMP. CAES. M. AVRELIO. L. FIL. ANTONINO. AVG. PIO. FELICI. TRIBVNIC. POTEST. VI. COS. PROCOS. P. P
OPTIMIS. FORTISSIMISQVE. PRINCIPIBVS
OB. REM. PVBLICAM. RESTITVTAM. IMPERIVMQVE. POPVLI. ROMANI. PROPAGATVM
INSIGNIBVS. VIRTVTIBVS. EORVM. DOMI. FORISQVE. S. P. Q. R

Fuere quondam hujus Inſcriptionis litterae aereae omnes, & bipedales, ſed a Gothis, in Urbis direptione, eraſae & ſublatae.

Arcus iſte in Imperatoris hujuſce honorem poſitus, erectuſque eſt, Parthis altera jam vice devictis, Herodiano (*Lib.* III. *cap.* 9.) & Dione (*Lib.* LXXV.) teſtibus, eodemque tempore florentibus.

Marlianus, Panvinius & Nardinus, uti & Hadrianus Auzoutius, vir antiquitatum omnium ſcientiſſimus, affirmant; Severo mortuo, ab Antonino Caracalla maligniſſime eraſum fuiſſe verſum quartum, in quo haec verba fuiſſe ſuſpicantur.

ET. P. SEPTIMIO. GETAE. NOBILISSIMO. CAESARI. OPT

In quorum locum haec, quae ſuperius leguntur, ſubjicere juſſerit.

OPTIMIS. FORTISSIMISQVE. PRINCIPIBVS

Eſt haec autem conjectura non prorſus vana; ſiquidem marmoris ſuperficies aliquanto hic eſt depreſſior, & indicat, priores litteras eraſas eſſe, ſubſtitutis aliis, & ipſae litterae non ejuſdem ſunt magnitudinis, qua aliae. Idem Caracalla ſimili forte modo delevit, & mutavit quaedam in Arcu Severi, in Foro Boario.

Ad hujus Arcus ſuperius ſpatium aſcenſus eſt, per gradus quinquaginta marmoreos.

In parte Arcus ſuprema, ſeu planitie tecti, conſpicuus olim fuit ipſe Imperator Caracalla cum Patre & Fratre, triumphali habitu, inſiſtens currui, quem ſex equi praecedebant & trahebant, cujuſque latus utrumque claudebant bini equites armati, cum peditibus duobus, prout hoc teſtantur Numiſmata, Arcus hujus effigiem referentia.

In ipſo Arcu, opere anaglyphico, marmore Pario expreſſae cernuntur hujus Severi res feliciter geſtae contra Parthos, Arabas, & Adiabenos, poſt exſtinctos & occiſos Peſcennium Nigrum & Clodium Albinum, Imperii hoſtes & tyrannos. Viſuntur hic quoque Victoriae alatae cum tropaeis, geniis, varii generis frugibus, & animalibus devictarum Provinciarum, Diiſque Fluminum.

Fornix floribus aliiſque ornamentis exciſis decoratus conſpicitur.

Junctae ſunt Arcui octo Columnae ſtriatae, ordinis compoſiti, quarum diametros eſt palmor. Rom. III. & pollic. XI.

A R C V S

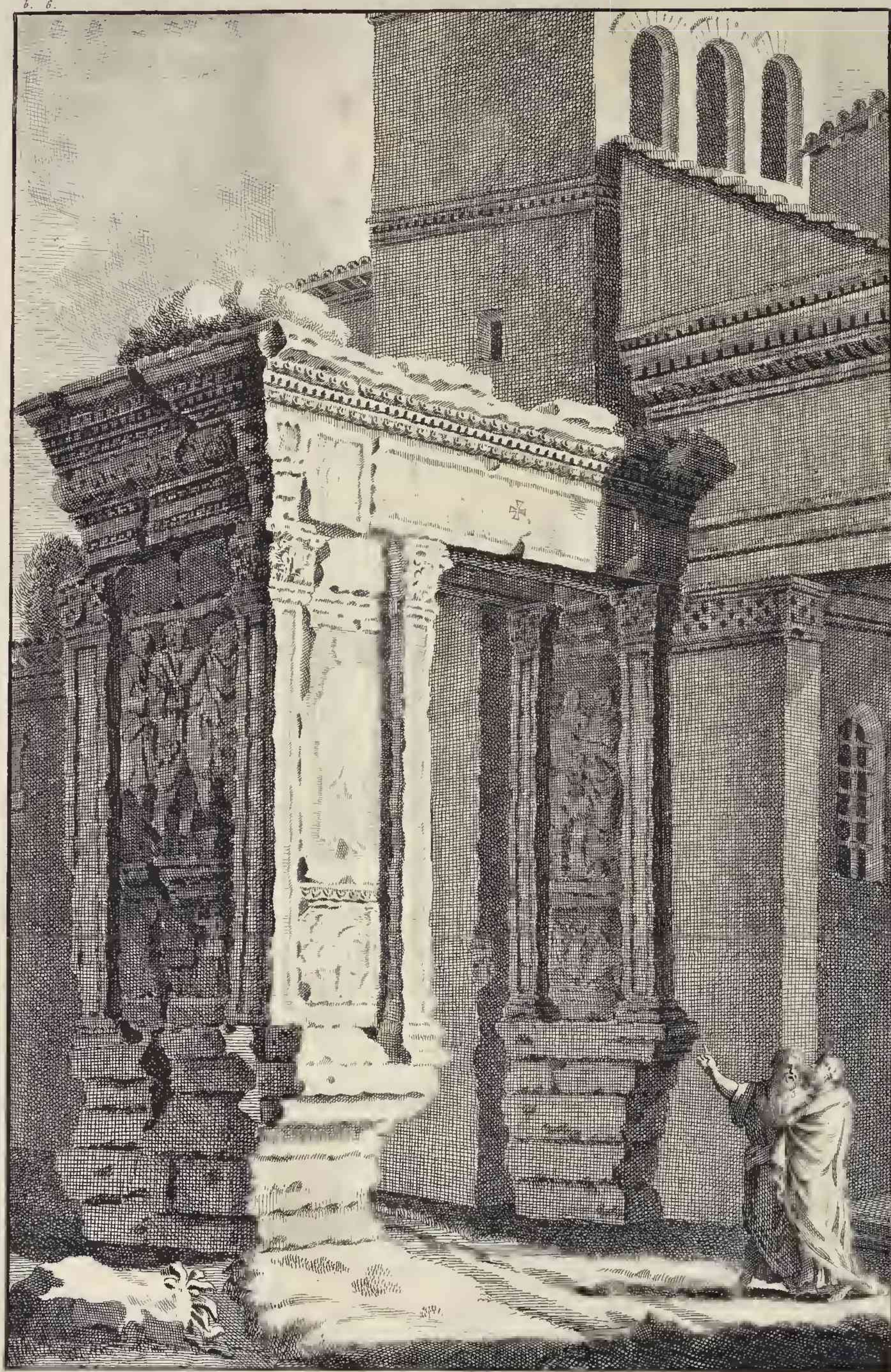
HORATII COCLITIS vulgo habitus, revera INCOGNITVS.

Dfirmat Marlianus, nihil certi se habere, quid de hoc ultimae Antiquitatis Monumento sit statuendum. Plane enim ambiguum manet, fueritne Fornix Antiquus, an vero una veterum Urbis Portarum. Et, si vera sunt, quae leguntur in Descriptione Urbis, edita per Franciscum de Seine, Parisiis (*pag. mihi* 600.) marmore vestitum hoc monumentum mansisse, usque ad Sixti IV. tempora; non caret ratione probabili, hoc in loco posse inveniri verum situm veteris Portae Trigeminae, de quo eruditi multum inter se digladiantur. Portae enim alicujus formam magis prae se fert structura hujus monumenti, quam antiqui cujusdam Fornicis, sive Arcus. Quin & Inscriptio hic reperta, & a Marliano adducta, nihil habet, quod probet contrarium, aut aliquid non obscurum indicet.

P. LENTVLVS. CN. F. T. QVINTVS. CRISPINVS
VALERIANVS. EX. S. C. FACIVNDVM
CVRAVERE. IIDEMQVE. COMPROBAVERE

Horatii autem Coclitis Arcum hic stetisse (si fuit aliquis) non mihi fit verisimile. Longius enim abest a Ponte Sublicio; & satius videtur, ut muri Urbis veteris hic collocentur potius, quam aliquis locus celebrior intra moenia. Constat autem, Arcus & Fornices positos fuisse semper, in maxime frequentatis Urbis vicis, ac viis. Et sunt praeterea incertissima omnia, quae de usu & discrimine Fornicum, & Arcuum leguntur, apud Auctores priscos, ut puta Romuli, atque sorte hujus etiam Horatii Coclitis, & aliorum.

b. 6.

ARCVS
SEPTIMII SEVERI in Foro Boario, vulgo dictus AVRIFICVM.

N Foro Boario, non longe ab AEde Divi Georgii, visitur Arcus marmoreus, quem Argentarii, & Negotiatores istius Fori posuerunt Septimio Severo, Juliae Augustae, Filiisque, Antonino Caracallae & Getae, prout in Inscriptione ejus legitur.

IMP. CAES. L. SEPTIMIO. SEVERO. PIO. PERTINACI. AVG. ARABIC. ADIABENIC. PARTH. MAX. FORTISSIMO. FELICISSIMO
PONTIF. MAX. TRIB. POTEST. XII. IMP. XI. COS. III. PATRI. PATRIAE. ET
IMP. CAES. M. AVRELIO. ANTONINO. PIO. FELICI. AVG. TRIB. POTEST. VII. COS. III. P. P. PROCOS. FORTISSIMO. FELICISSIMOQVE. PRINCIPI. ET
IVLIAE. AVG. MATRI. AVG. N. ET. CASTRORVM. ET. SENATVS. ET. PATRIAE. ET. IMP. CAES. M. AVRELI. ANTONINI. PII. FELICIS. AVG
PARTHICI. MAXIMI. BRITTANNICI. MAXIMI
ARGENTARI. E.T NEGOTIANTES. BOARI. HVIVS. LOCI. QVI INVEHENT DEVOTI. NVMINI. EORVM

Getae vero nomen, occiso eo, erasum ab ejus Fratre Antonino Caracalla, deprehenditur ex litteris depressis, ac mutatis: & primo quidem ad illa verba.

PROCOS. FORTISSIMO. FELICISSIMOQVE. PRINCIPI

Quorum vice restituenda erunt.

ET. P. SEPTIMIO. GETAE. NOBILISSIMO. CAESARI

Sic pro illis.

PARTHICI. MAXIMI. BRITTANNICI. MAXIMI

reponendum.

ET. P. SEPTIMII. GETAE. NOBILISSIMI. CAESARIS

Quod dicimus, colligitur quoque ex cognomine PARTHICI, quod multo post patrem mortuum Caracalla sibi demum sumpsit.

In Inscriptionis ultimo versu, post vocabulum LOCI, leguntur infra quasi scriptae duae voces aliae, QVI. INVEHENT. Esse eas de Negotiatoribus intelligendas conjicit Nardinus, qui nempe ad solvendas Arcus impensas conferre pecunias recusarint, ideoque haec verba a caeteris addita, post decretum factum; ne illi, qui recusarant, priusquam contulissent, admitterentur, ad merces suas illic vendendas.

In hoc Arcu, Hercules ab uno latere comitem habet Bacchum: & sane Dii utrique Severi auspices fuerunt. Sed in alio latere, Bacchi simulacrum aut temporum injuria periit, aut latet inclusum muro proxime adjunctae Ecclesiae Sancti Georgii, cum angulo Arcus ipsius. In pilis utriusque lateris sculptae sunt aquilae, cum clypeis & imaginibus Severi, & Filiorum ejus: & infra sacrificalis pompa, victimarius, victima & popa cum securi.

Plurima exſtant in hoc Arcu triumphalia ornamenta, non autem tropaea, ſed tantum ſigna militaria, & ſacrorum inſignia, ſive ad publica vota, ob reditum Severi, Parthis devictis. Herodianus (*Lib.* III. *cap.* 9.) ſive ad Secularia, celebrata hoc anno. Zoſimus (*Lib.* II. *cap.* 5.) ejuſdem Imperatoris Tribunitia poteſtate XII.

Arcum ingreſſis a dextris viſuntur Severus & Julia, ſacra peragentes ad tripodem; ſive ſit haec Dea Pax cum caduceo, cui haerebat alia imago, e marmore abraſa. A ſiniſtris cernitur Caracalla pariter ſacrificans ad tripodem, abraſo quoque Geta fratre.

In Baſibus etiam ſculpta videntur ſacrorum inſtrumenta; hinc lituus, praefericulum, patera, pileus flaminius, aſpergillum, cultri. Ab altera parte acerra, ſecuris, patera, victimae, praefericulum, malleus, ampulla. Infra victimarii, popa taurum feriens, tibicen, camillus, ſacerdos. Occidentale latus Arcus Parthos captivos catenis vinctos a Romanis exhibet. Orientale latus muro Eccleſiae S. Georgii concluſum tegitur. Infra ſtat bubulcus baculo boves agens, index Fori Boarii.

Opus totum marmore conſtat Pario. Pilarum vero lateris latitudo eſt palmi Romani unius & decem pollicum. Frontis vero palmi unius, & octo pollicum. Ordo operis eſt compoſitus.

b 7

ARCVS GALLIENI.

RCVS GALLIENO Imperatori poſitus conſpicitur, apud AEdem D. Viti, omnibus tamen ornamentis carens. Legitur in faſciis Titulus ſequens.

GALLIENO.CLEMENTISSIMO.PRINCIPI.CVIVS.INVICTA.VIRTVS.SOLA.PIETATE.SVPERATA.EST.ET.SALONINAE.SANCTISSIMAE.AVGV
M. AVRELIVS. VICTOR. DEDICATISSIMVS. NVMINI. MAIESTATIQVE. EORVM

Arcus hic fuit etiam Triumphalis. In ejus Inſcriptione, Saloninae Auguſtae fit mentio, ſed non conſtat exinde, cujus juſſu & auctoritate a Marco Aurelio Victore fuerit poſitus. Trebellius Pollio (*Gallieno cap.* 10.) *Denique Odenatus, ſtatim bellum Perſis, in vindictam Valeriani, quam ejus filius negligebat, indixit. Niſibin & Carras ſtatim occupat, tradentibus ſeſe Niſibenis, atque Carrenis, & increpantibus Gallienum. Nec defuit tamen reverentia Odenati circa Gallienum; nam captos Satrapas, inſultandi prope gratia, & oſtentandi ſui, ad eum miſit, qui cum Romam deducti eſſent, vincente Odenato triumphavit Gallienus.* &c.

Caeterum juſſu Senatus Populique Romani, ob aliquam ab hoſtibus reportatam victoriam, Imperatoribus Arcus triumphales erigebantur. Ita Druſo in Via Appia, propter Germaniam devictam, excitatus fuit Arcus, de quo loquitur Suetonius (*in Claudio cap.* 1.) & habemus ejus effigiem, in Nummis Arſchotanis (*Tab.* XIX. *Num.* 14.) Sed & ipſi Germanico unus fuit exſtructus Romae, teſte Tacito (*An.* II. *cap.* 83.) Neroni etiam Arcus fuit poſitus, in area Capitolii, poſt Parthos a Domitio Corbulone caeſos, ut ait Tacitus (*An.* XIII. *cap.* 4.) qui etiam conſpicitur in Nummis Arſchotanis (*Tab.* XX. *Num.* 19.) Quin etiam erectus fuit Arcus triumphalis, Tiberio Principe, ob ſigna Vari recuperata, prope Templum Saturni, ut prodidit Tacitus (*Annal.* II. *cap.* 41.) qui & aliorum Arcuum meminit, ornatorum ſimulacris Druſi & Germanici, ab utroque latere Templi Martis Ultoris (*An.* II. *cap.* 64.) Denique Domitianus ſolitus erat, nulla de cauſſa, paſſim per Urbem conſtruere Arcus, cum quadrigis & tropaeis, ut Suetonius notat (*in ejus vita cap.* 13.) Et habemus talem Arcum Domitiani in Nummis Arſchotanis (*Tab.* XXXII. *Num.* 9.)

Totus hic Arcus e Tiburtino factus eſt lapide, cum ejuſdem materiae Pilis, ordinis Corinthii, latis palm. Rom. III. & pollic. VII.

ARCVS
CONSTANTINI.

Rcvs Constantini, totus ex Pario marmore factus, ſtat in initio viae Appiae, ad imum angulum Montis Palatini, verſus Orientem. Paene integer eſt, & illaeſus. Senatus Populuſque Romanus hunc Arcum poni curavit, Maxentio ad Pontem Milvium devicto, ſicut hoc oſtendunt Inſcriptiones ab utraque parte, uno & eodem exemplo, ſcriptae.

IMP. CAES. FL. CONSTANTINO. MAXIMO
P. F. AVGVSTO. S. P. Q. R
QVOD. INSTINCTV. DIVINITATIS. MENTIS
MAGNITVDINE. CVM. EXERCITV. SVO
TAM. DE. TYRANNO. QVAM. DE. OMNI. EIVS
FACTIONE. VNO. TEMPORE. IVSTIS
REMPVBLICAM. VLTVS. EST. ARMIS
ARCVM. TRIVMPHIS. INSIGNEM. DICAVIT

A fronte, qua Coloſſaeum reſpicit, legitur a dextra, ſupra bina Numiſmata.

VOTIS. X. a ſiniſtra VOTIS. XX

Ab altera vero fronte, quae viam Appiam ſpectat, a dextra legitur eodem loco.

SIC. X. a ſiniſtra SIC. XX

Indicantur his verbis *Vota decennalia* & *vicennalia*, nuncupata totidem annis ſaluti ejus a Populo. Mos hic, derivatus ab Auguſto, vigebat ad illam uſque aetatem. Dion (*Lib.* III.) *Caeſar*, inquit, *Auguſtus, quo longius Romanos a ſuſpicione Regiae poteſtatis, ſibi propoſitae, abduceret, imperium in ſuos decennale ſuſcepit. Et, cum primum decennium exiviſſet, aliud quinquennium: poſt decennium, ac eo finito aliud iterum decretum eſt, ita ut, continuatis decenniis, per totam vitam ſummam Imperii obtinuerit. Quam ob cauſſam poſteriores quoque Imperatores, etſi non ad certum tempus, ſed per omne vitae ſpatium iis Imperium deferatur, tamen ſingulis decenniis feſtum pro ejus renovatione agunt, quod hodie etiam fit.* Facile ergo hinc licet conjicere, Senatum Populumque Romanum, ut gratificarentur Auguſtis, votorum mentionem feciſſe in ipſo Arcu, hujus renovationis Imperii per feſta decennalia habita ratione.

Haec igitur vocabula VOTIS X & VOTIS. XX. & SIC. X SIC. XX. Idem plane ſignificant. *Eſt autem* frequens mentio votorum X, XX, XXX, XXXX. in Numiſmatibus.

Arcvs ipſe triumphalibus ornamentis eſt exſculptus, & in his ſunt ſimulacra belli, oppidorum, fluviorum, gentium, quas devicerant. Sub Arcu medio ex latere utroque conſpicitur effigies Trajani, (non Conſtantini, ut mox dicetur) marmorea, inter ſigna & cuneos militares, ſive inſidentis equo, & invadentis accurrentium hoſtium catervas; ſive ſtantis, gentibuſque victis imperantis. Supra ejus verticem Victoria lauream ſuſtinet, adduntur que Tituli LIBERATORI. VRBIS. Ab altera parte idem Trajanus, victor in Urbem redit, devictis Dacis, Roma & Victoria comitibus, quae capiti ejus lauream imponit cum hoc Titulo FVNDATORI. QVIETIS.

Eſt vero in primis notatu dignum, eſſe quaedam in hoc Arcu mira arte ſculpta; quaedam vero nullo modo probari. Et quidem non immerito praeclara illa arbitrantur ex aliquo Trajani monumento fuiſſe detracta. Hoc autem cum maxime comprobant Trajani imagines cum ſimulacris Dacorum & Parthorum, ab eo ſubjugatorum. Quae item ſupra Arcus hujus columnas poſitae ſuperſunt octo ſtatuae belliſſimae, earum capita (ſi Jovio credimus) Laurentius Mediceus clanculum ſuſtulit, Florentiamque avexit.

Eſt igitur hic Arcus ex variis ruinis vetuſtorum operum, & Trajani praeſertim monumentorum,

nulla tamen habita ratione temporum, & ordinis rerum gestarum, congestus. Hujus rei conspiciuntur tria egregia exempla, in hac addita effigie. Nimirum in parte superiore, versus Montem Coelium, videtur icon praelii equitum Romanorum contra Dacos: in Dacorum clypeis leonum, in Romanorum Fulminis conspiciuntur insignia. Paullo infra in Numismate habes imaginem Victoriae palmiferae, similitudine genii insistentis currui Solis Orientis, inter Phosphorum & Oceanum, seu Mare, palmiferi senis specie. In interiore Arcus porta stat Trajanus, equo insidens, lanceam tenens, hostem ferientis imagine, & Dacos oppugnans, qui vel sub pedibus ejus jacent; vel accurrentes vitae veniam precantur; vel quorum amputata capita a militibus Romanis Caesari offeruntur, inter quos duo sunt signiferi.

Quod vero attinet ad Victorias alatas, Flumina supra minores fornices, captivosque ac signiferos, in stylobatis columnarum, cum tabellis parvis, sub Numismatis, ad Constantini aetatem & res gestas est trahendum. Dat hic Constantinus congiarium populo, loquitur in Senatu, adgreditur muros, pugnat, triumphat. Haec vero omnia tam ineleganter & imperite sunt elaborata, ut dolendum sit optimi marmoris bonam partem in iis operibus fuisse corruptam. Haec sculptorum & pictorum arti pernicies primum coepit tempore Gallieni, prout id ipsum ostendunt quoque Numismata sub hoc Imperatore, & eum sequentibus, cusa. Senatus enim Romanus, ut Imperatoris Constantini triumphorum recordationem posteritati redderet non ignotam, praestantissima Trajani monumenta destruere non est veritus.

In Arcus hujus effigie, quam exhibemus, altera, haec in primis observanda veniunt. Quatuor hic visuntur icones, desumptae ex Arcu Trajani opere anaglyphico.

In prima Tabella, seu effigie, Trajanus Ctesiphonta profectus, pro concione multa praefatus, ex suggestu Parthenaspatem Regem Parthorum nominat. Parthenaspates praesens adstat, in pellita chlamyde, sed braccatus, ante suggestum, & inferiore loco sub Imperatore adstant & Romani, ac milites, gestantes signa relata, & fercula victoriarum.

In secunda, transfugarum unus, in Mysiam profectus, ad occidendum Trajanum, coram Imperatore sistitur, cui indicat insidias Decebali. Dion (*Lib.* LXVIII.)

In primo Numismate ostenduntur Trajani venatores, & servi custodes canum & equorum.

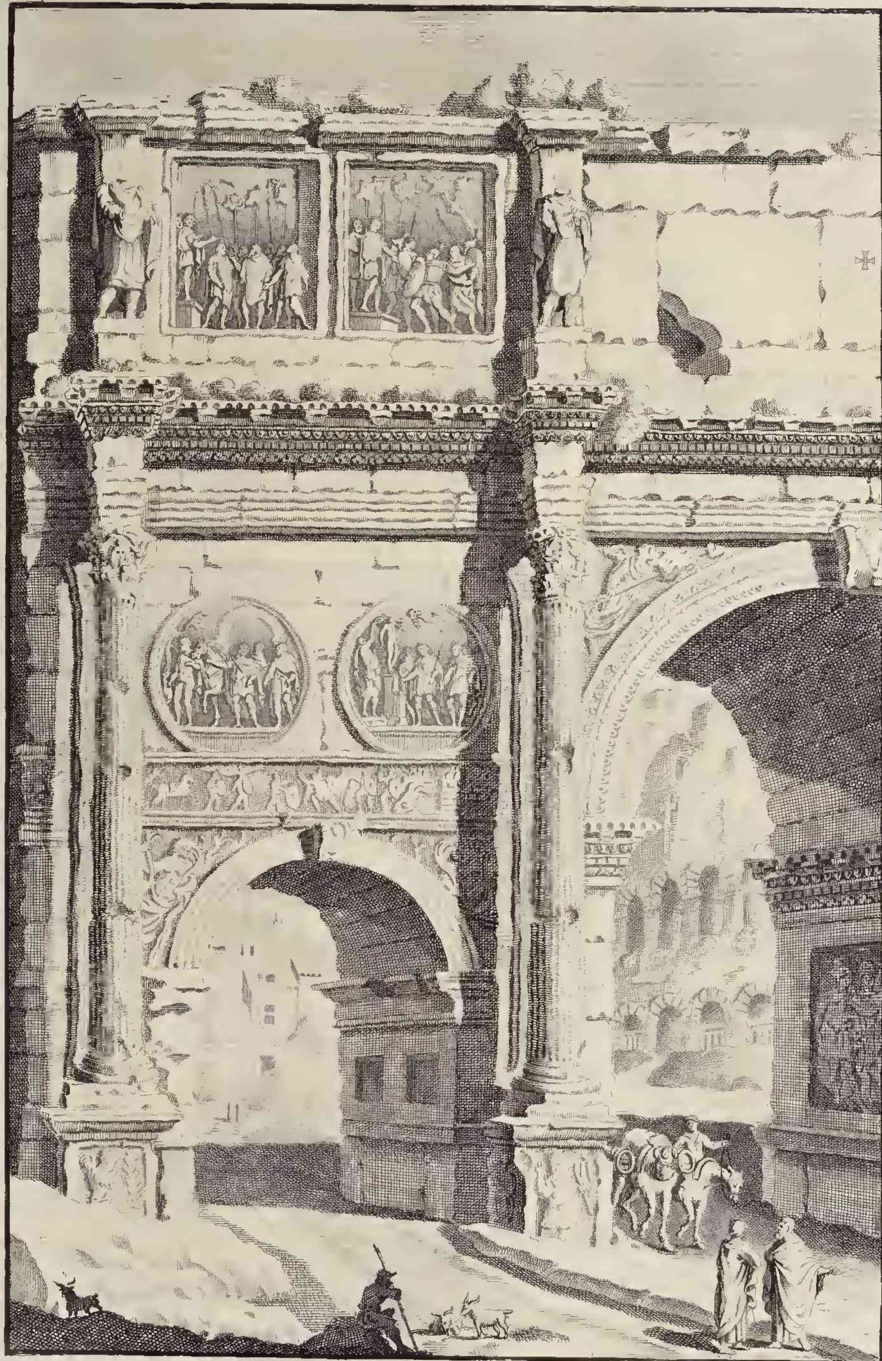
In altero, quod Herculi Victori & Rustico sacrum habetur, cernitur Trajanus, capite detecto, pateram dextra tenens, ante accensum ignem in ara.

Paullo infra Constantinus transgressus Alpes, captisque plurimis in Italia Urbibus, quum Ruricii Maxentium Ducem profligasset, Veronam occupat.

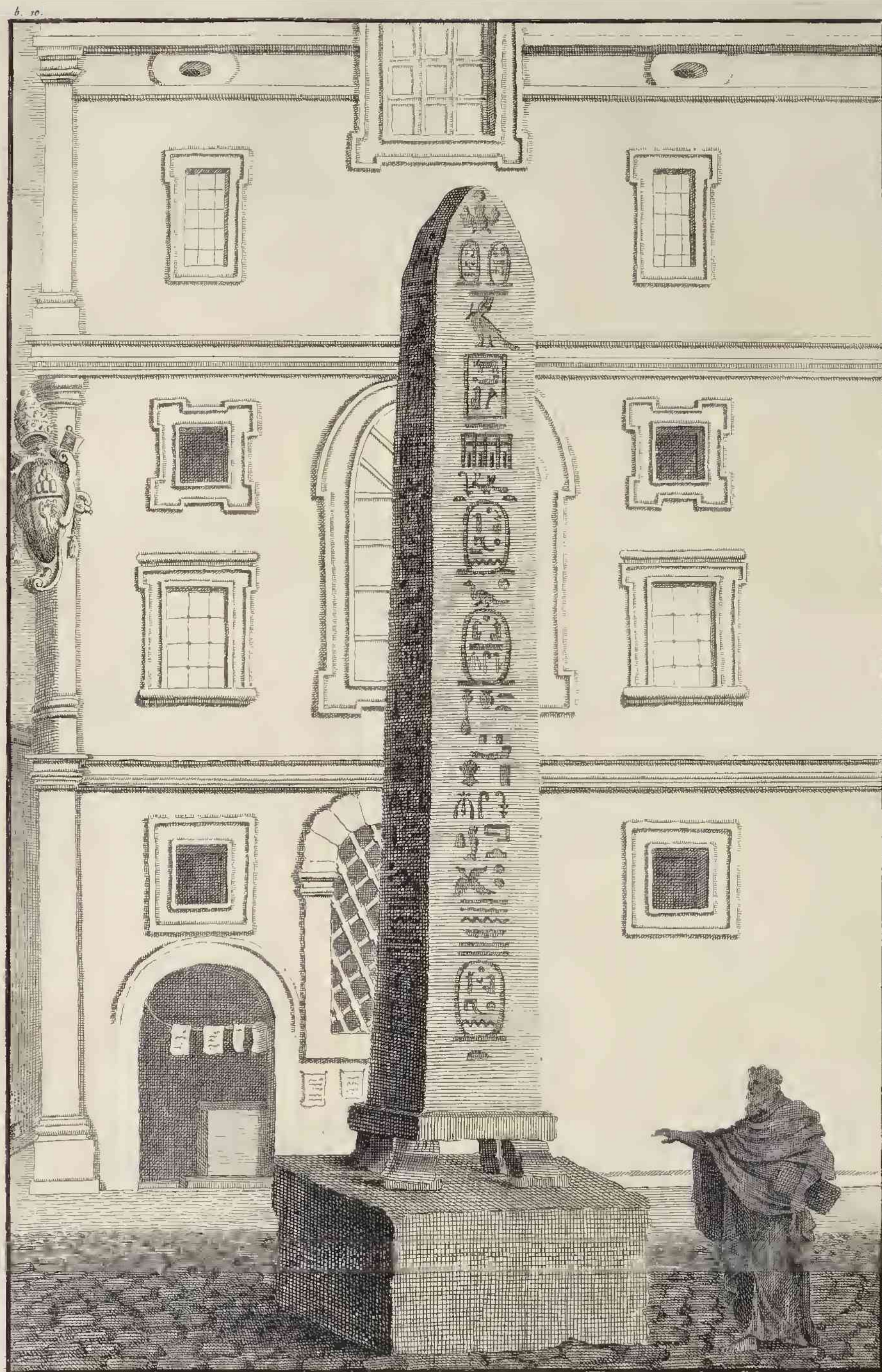
Columnas striatas etiam nunc Arcus hic habet septem, una namque periit & abest, ordine Corinthio, diametros illarum est palmorum Rom. III. & poll. XI.

OBE-

b. 9

b. 10.

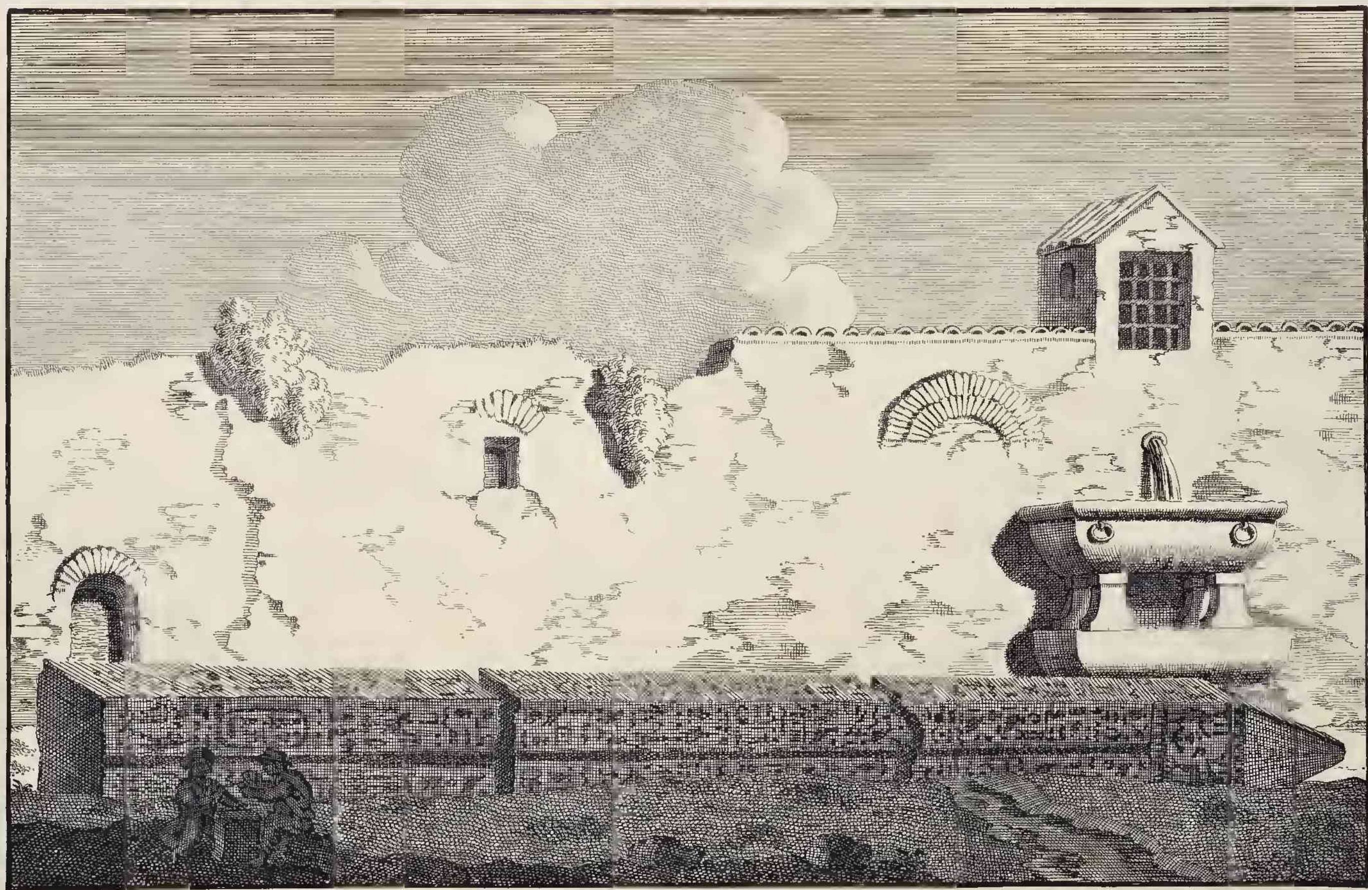

OBELISCVS
S. MAHVTI.

BELISCVS hic quando, & a quo Romam ſit advectus, ignoratur. Inventus fuit terra obrutus prope Templum Iſidis, erectuſque ante AEdem Sanctorum Bartholomaei, Alexandri & Mahuti Epiſcopi, a quo etiam fuit denominatus, temporibus Pauli V. Dicitur a nonnullis ſtetiſſe in Foro Minervae.

Iſium, *Serapium* & *Minervium* templa inter ſe vicina fuere, prope viam eam, quae hodie, ab Obeliſco S. Mahuti, uſque ad aream Collegii Romani, porrigitur. Favet huic conjecturae alterius Obeliſci fragmentum, muro Eccleſiae S. Mahuti inſertum, quod annis abhinc aliquot ad poſticum Collegii Romani fuit: uti & alius integer, quem retro Eccleſiam Minervae, ad januam minorem, quae altari majori proxima eſt, in terra abjectum, illi S. Mahuti ſimilem memorant. Et plura talia fragmenta in eadem vicinia reperta fuiſſe, aliqui teſtantur.

Eſt autem coloris rubicundioris prae aliis, uno & ſolido conſtans lapide marmoris Graniti. Habet autem altitudinem palm. XXVII. cum dimidio; latitudo ejus continet palm. III. & dimidium.

OBELISCVS BARBERINVS.

BELISCVS hic etiamnunc ostenditur fractus in frusta tria, in Palatii Barberinorum area. Et sunt, qui suspicantur, hic fuisse Circum Aureliani. Mera tamen haec est conjectura, quamvis Donatus eam repudiandam neget, dicatque, fieri potuisse, ut Circus hic ab Elagabalo sit constructus, sed ab Aureliano instauratus.

Creditur hic Obeliscus in AEgypto primum fuisse erectus a Rege Ramesse, aut patre illius Sethoso, unde Romam fuit avectus ab Antonino Caracalla, aut Aureliano, secundum alios, qui erigi eum jussit in suo Circo. Hodie vocatur *Obeliscus Barberinus*, quoniam Franciscus Barberinus Cardinalis a Campo Verano transferri eum curavit, ante Palatium suum, in Monte Quirinali, ubi jacet diffractus, plenusque notis Hieroglyphicis. Totus fuerat caesus ex uno & solido marmore Granito.

Extra theatrum Castrense fuisse Hortos, & Circum Elagabali, satis evidenter ostendit loci situs. Pyrrhus vero Ligorius scribit, sua aetate etiam magnificum sibi visum fuisse hunc Circum, in cujus medio erectus steterit Obeliscus hic, de quo loquimur. Sine dubio autem Circum hunc refecit, exornavitque Aurelianus, at nequaquam primus construxit, quidquid alii contra male sentiant, docente Borrichio, *Dissert. de Antiq. U. R. facie*, *cap.* 7.

p. 12.

OBELISCVS
LVDOVISIANVS.

Nter Montes Quirinalem, & Pincium, in angustissima, & postrema vallis parte, Collinam Portam versus, vestigia cernuntur Circi Antiqui, hoc nostro quoque tempore, cujus muri & sedilia conjuncta erant rupi Collis Quirinalis ab una, & Pincii ab altera parte. In medio vallis hujus jacuit antea Obeliscus, Hieroglyphicis litteris insculptus, sed diffractus, qui nunc ostenditur in Hortis Ludovisiis. Credibile est, hunc Circum illum fuisse, in quo celebrabantur Ludi Apollinares, quum Circus Flaminius, inundatione fluminis, aqua jaceret repletus. Horum Ludorum aliquoties meminit Livius, praesertim (*Lib.* XXX. *cap.* 38.) his verbis. *Ita abundavit Tiberis, ut Ludi Apollinares, Circo inundato, extra Portam Collinam, ad AEdem Erycinae Veneris sint parati.*

Fuit hic Circus tempore Claudii extra muros; sed Aurelianus, prolatis iisdem, intra muros conclusit, quomodo adhuc muri Urbis cernuntur. Situs autem fuit eo in loco, quem Fulvius ex *Girlo*, voce barbara, *Girulum* vocat, quamvis corrupta videatur ex *Circulus.*

Et hic quidem, qui in Hortis Sallustianis erectus fuerat Obeliscus, idem est ille, qui confractus jacet in Hortis Ludovisianis, inscriptus notis, sive litteris AEgyptiis, Lunaeque dicatus fuisse creditur. Non modico abest intervallo a cavea, sed incertum, quam ob caussam eo sit translatus.

Itaque *Ludovisianus* dicitur, ab Hortis Principis nominis hujus. Prius *Sallustianus* appellabatur, ab Hortis Sallustianis, ubi creditur stetisse erectus ab Imperatore Claudio, post Caligulae mortem, a quo aliqui existimant, eum ex AEgypto Romam fuisse advectum, ubi Rex Sethos eum fieri, & poni jusserat.

Plinius docet (*Lib.* XXXVI. *cap.* 9, 10, *&* 11.) similiter, ab Augusto duos Obeliscos Romam advectos fuisse, tertiumque in Vaticano positum stetisse. *Sequentes eum* (inquit Ammianus *Lib.* XVII. *cap.* 4.) *Imperatores advexerunt plures, quorum alter est in Vaticano, alter in Hortis Sallustii, duo in Augusti monumento sunt.* Erant ergo sex, non quinque, quomodo & apud Victorem legitur. Duo enim alii steterunt in Circo Maximo. Major fuit pedum CXXXII. Minor pedum LXXXVII. & semis. Unus in Vaticano pedum LXXII. & unus item in Campo Martio pedum LXXII.

Hic noster Ludovisianus in tria frusta fractus jacet, medio eorum supra humum eminente, reliquis duobus terra contectis.

Totus fuit caesus ex marmore Granito.

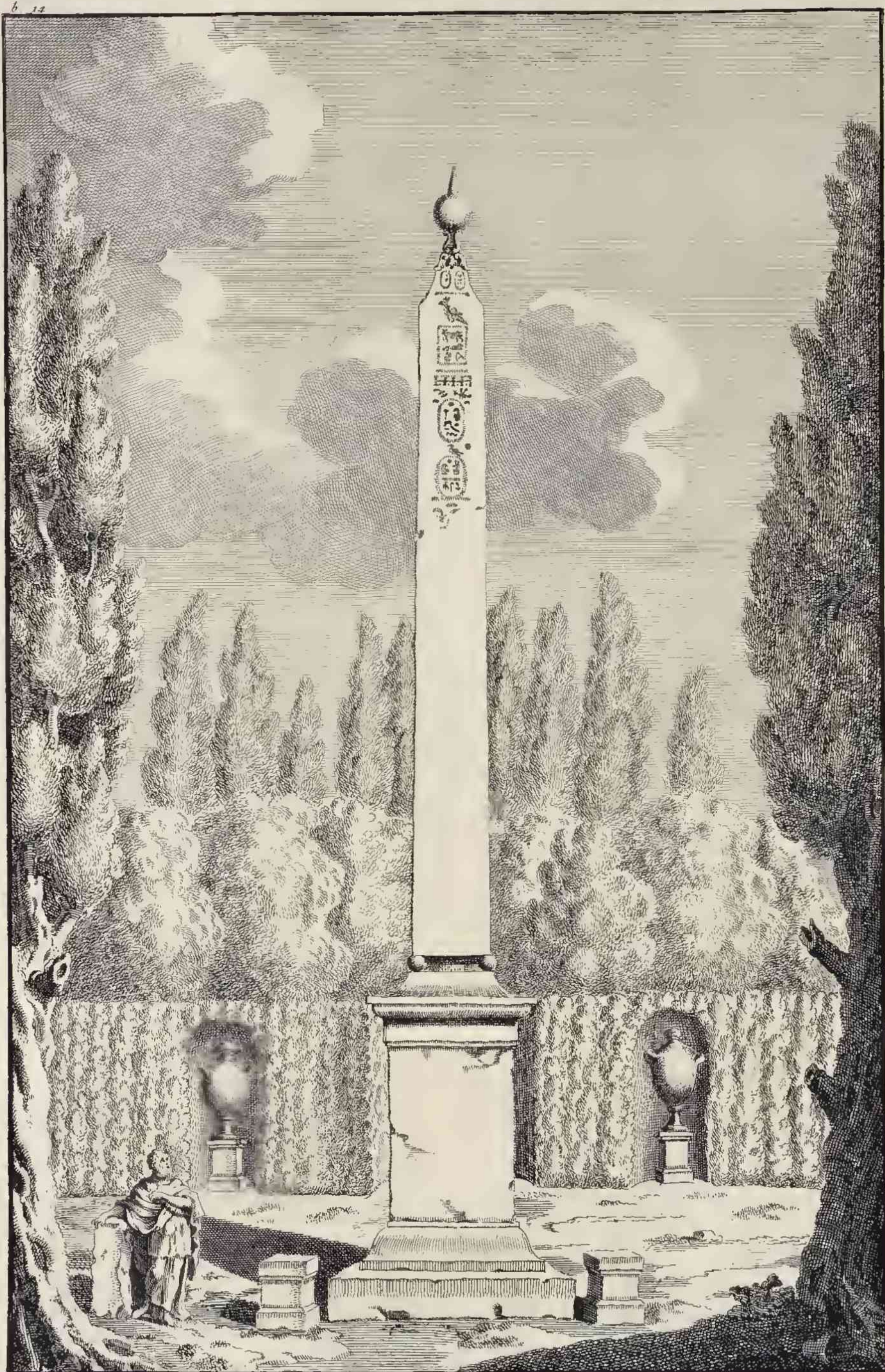
b. 13.

OBELISCVS
MEDICEVS.

BELISCVS, qui ſtat in Hortis Ducis Florentiae, in monte Pincio ſitis, ab eo quoque fuit denominatus. Huc autem tranſlatus eſt ex Circo Florae, ubi ſteterat erectus ab Imperatore Claudio. Ignoratur, quando, & a quo ex AEgypto Romam ſit advectus.

Factus eſt ex uno lapide marmoris Graniti, plenuſque litteris Hieroglyphicis. Subter eum poſitae ſunt quatuor teſtudines aereae, ſed deauratae. Hujus Obeliſci altitudo eſt palm. XXII. latitudo, prope baſin, palm. III. cum parte quarta.

b. 14

OBELISCVS MATTHEIVS.

OBELISCVS hic ita dicitur, quia in hortis Ducum Mattheiorum positus est, & erectus in Monte Coelio, auctoritate & jussu Ducis Cyriaci Matthaei, uti ex Inscriptione liquet.

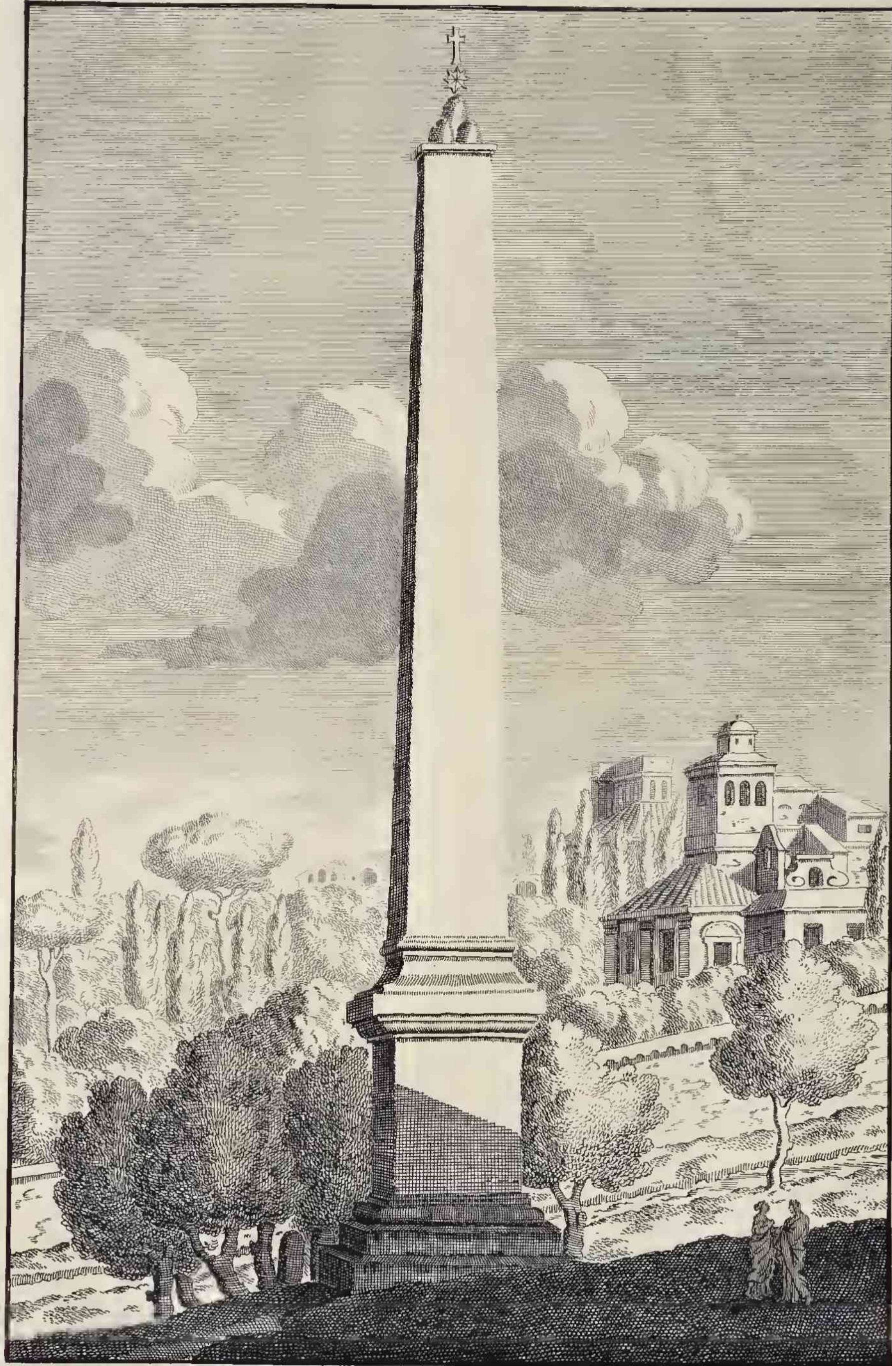
CYRIACVS. MATTHEIVS
OBELISCVM. HVNC. A. POPVLO
ROMANO. SIBI. DATVM. A
CAPITOLIO. IN. HORTOS
SVOS. COELIMONTANOS
TRANSTVLIT. VT. PVBLICÆ
ERGA. SE. BENEVOLENTIÆ
MONVMENTVM. EXSTARET
AN. M D LXXXII

Discimus hinc, Ducem Mattheium, permittente Populo Romano, & donante, hunc Obeliscum avexisse in suos Hortos Coelimontanos, e Capitolio, ubi dejectus jacuerat in Horto Ecclesiae, quae dicitur *Ara Coeli.*

In ejus parte superiore paucae tantum apparent notae Hieroglyphicae. Ferturque ex AEgypto etiam advectus fuisse, auctoremque operis sui habuisse Regem Ramessem.

Solidus & unicus hic est lapis marmoris Graniti. Altus est hic Obeliscus palm. XXXVI. latus prope basin palm. IV.

b. 15.

OBELISCVS
S. MARIAE MAIORIS.

Victor (*in Appendic. ad Regiones*) refert, stetisse ante Mausoleum Augusti Obeliscos duos, magnitudinis ejusdem. Fragmenta unius, quae in media jacebant via, Sixtus V. Pont. Max. jussit avehi, & in pristini Obelisci formam reponi, atque erigi, ante hortos suos, quos habebat in Exquiliis, ante AEdem S. Mariae. Alter vero etiamnunc prostratus jacet, & confractus, post AEdem S. Rochi, ubi prior fuerat inventus.

Obeliscus hic caret omnibus notis Hieroglyphicis, erectusque est, An. M D LXXXVII. Habet autem in vertice S. Crucis signum, una cum Insignibus Pontificis, tribus nempe montibus & stella, statque e regione Viae Felicis, ab hoc ipso summo Pontifice apertae, ac stratae.

Inscriptiones habet a quatuor lateribus basis has sequentes.

CHRISTVS.
PER. INVICTAM.
CRVCEM.
POPVLO. PACEM.
PRÆBVIT.
QVI.
AVGVSTI. PACE.
IN. PRÆSEPE. NASCI.
VOLVIT.

CHRISTI. DEI.
IN. ÆTERNVM. VIVENTIS.
CVNABVLA.
LÆTISSIME. COLO.
QVI. MORTVI.
SEPVLCRO. AVGVSTI.
TRISTIS.
SERVIEBAM.

CHRISTVM. DOMINVM.
QVEM. AVGVSTVS.
DE. VIRGINE.
NASCITVRVM.
VIVENS ADORAVIT.
SEQVE. DEINCEPS.
DOMINVM.
DICI. VETVIT.
ADORO.

SIXTVS. V. PONT. MAX.
OBELISCVM.
ÆGYPTO. ADVECTVM.
AVGVSTO.
IN. EIVS. MAVSOLEO.
DICATVM.
EVERSVM. DEINDE. ET.
IN. PLVRES. CONFRACTVM.
PARTES.
IN. VIA. AD. SANCTVM.
ROCHVM. IACENTEM.
IN. PRISTINAM. FACIEM.
RESTITVTVM.
SALVTIFERÆ. CRVCI.
FELICIVS.
HIC. ERIGI. IVSSIT.
AN. M D LXXXVII. PONT. III.

Et hic quidem idem *Obeliſcus* eſt, quem in acclivitate Montis Exquilini, prope Baſilicam Liberianam S. Mariae Majoris, erexerunt verſus Septemtriones, poſt erectum jam Obeliſcum, in area Vaticana, juſſu Sixti V.

Vocatur autem *Exquilinus*, a monte in quo poſitus fuit. Dicitur etiam *Claudianus*, ab Imperatore Claudio, qui exiſtimatur eum Romam advexiſſe, & poſuiſſe in Mauſoleo Auguſti, An. poſt Chr. Nat. LXII. in Valle Martia; ubi hoc Auguſti monumentum magnificentiſſime fuerat exſtructum.

Hic unus eſſe fertur ex duobus Obeliſcis, a Smarre & Efre AEgypti Regibus factis, jacuitque in tria fruſta confractus, ab eo tempore, quo Urbs a Gothis eſt vaſtata. Habuit ſine fulcris a baſi uſque ad verticem, abſque ornamentis illi additis longitudinem palmorum LXVI. Cum omnibus ornamentis longus conſpicitur, palmos Rom. centum & undecim ac ſemis. Caret vero notis AEgyptiacis: quia Rex, auctor illius, aut morte occupatus, aut aliam quamvis ob cauſſam impeditus fuit. Potuerunt etiam nulli fuiſſe Hieroglyptae eo ſeculo. Erexit illum Fontana, Architectus celeberrimus. Fuit in initio unicus & integer lapis, marmoris Graniti.

OBE-

OBELISCVS
POPVLI.

BELISCVS hic fuit Augusti Caesaris primus, positusque ab eo in Circo Maximo, ut liquet ex hac Inscriptione, legenda in duplici fronte veteris Basis illius, unde & discimus Soli fuisse consecratum.

IMP. CAESAR. DIVI. FIL. AVG
PONTIFEX. MAXIMVS
IMP. XII. COS. XI. TRIB. POT. XIV
AEGYPTO. IN. POTESTATEM
POPVLI
ROMANI. REDACT

SOLI. DONVM. DEDIT

De hoc Obelisco loquitur Plinius (*Lib.* XXXVI. *cap.* 9.) *Is autem Obeliscus, quem Divus Augustus in Circo Magno statuit, excisus est a Rege Semnesertheo, quo regnante Pythagoras in AEgypto fuit, centum viginti quinque pedum est, & dodrantis, praeter basin ejus lapidis.* Et Ammianus item Marcellinus (*Lib.* XVII. *cap.* 3.) *Augustus item Obeliscos duos ab Hieropolitana civitate transtulit AEgyptia, quorum unus in Circo Maximo, alter in Campo locatus est Martio.* Soli dicatum fuisse, docet etiam Tertullianus (*de Spectaculis cap. de loco*) *Circus Soli principaliter consecratur: cujus aedis medio spatio, & effigies de fastigio aedis emicat, quod non putaverunt sub tecto consecrandum, quem in aperto habent.*

Sixtus autem V. Pontifex Max. collocavit eum ante Portam Flaminiam, prope Templum S. Mariae Populi, in nobilissimo trivio, cujus via prima extenditur circa ortum Solis sub colle Pincio, altera Flaminia nomine, & ultima Leonina, a Leone X. prope fluvium Tiberim aperta, & strata.

In vacuis basis illius antiquae frontibus has duas Inscriptiones addidit dictus Pontifex Maximus.

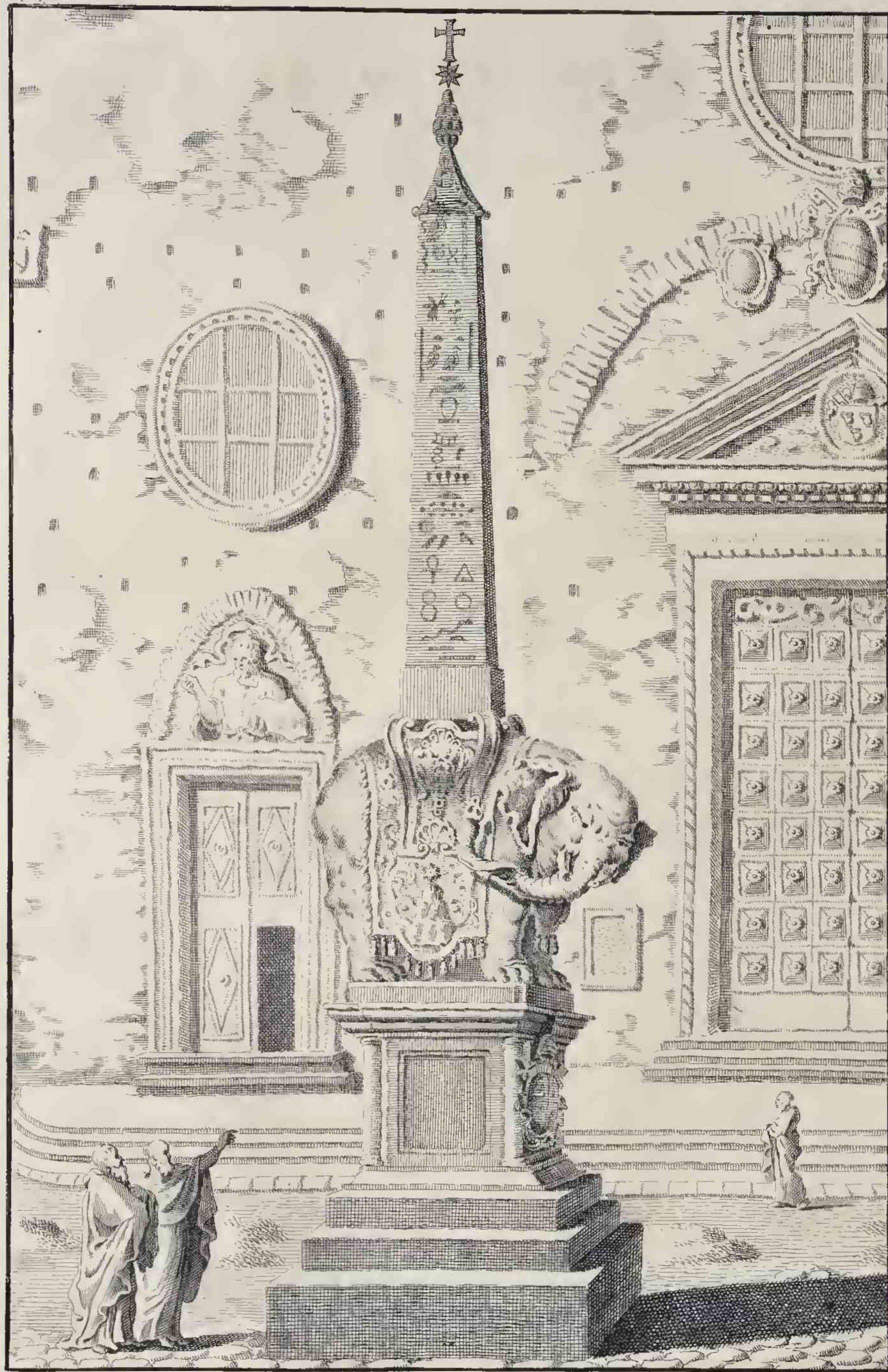
ANTE. SACRAM.
ILLIVS. ÆDEM.
AVGVSTIOR.
LÆTIORQVE. SVRGO.
CVIVS. EX. VTERO.
VIRGINALI.
AVG. IMPERANTE.
SOL. IVSTITIÆ.
EXORTVS. EST.

SIXTVS. V. PONT. MAX.
OBELISCVM. HVNC.
A. CÆSARE. AVG. SOLI.
IN. CIRCO. MAXIMO. RITV.
DICATVM. IMPIO.
MISERANDA. RVINA.
FRACTVM. OBRVTVMQVE.
ERVI. TRANSFERRI.
FORMÆ. SVÆ. REDDI.
CRVCIQVE. INVICTISSIMÆ.
DEDICARI. IVSSIT.
A. M. D. LXXXIX. PONT. IV.

Eques Fontana scribit, a semet ipso fuisse eum e Circo Maximo translatum, ubi diffractus jacuit in tria frusta, erexitque illum cura sua, quo in loco nunc conspicitur. Plenus est litteris Hieroglyphicis,

excisusque ex uno marmoris Graniti lapide. Altus fuit, priusquam a Fontana erigeretur, palm. CX. qui & tres palmos inferiores, injuria temporis corrosos, ei ademit, ita ut hodie altitudinem habeat palm. CVII. Quae latissimae ejus partes sunt, prope basin, latae sunt palm. X. cum dimidio; prope pyramidium vero palm. VI. cum binis tertiis. Minores partes, prope basin, latitudinem habent palm. IX. cum dimidio; prope pyramidium palm. V. cum tribus quartis.

OBE-

OBELISCVS
S. MARIAE SVPRA MINERVAM.

Uum Patres Ordinis S. Dominici, quibus cessit Templum Deae Minervae, in suis Hortis murum forte quendam struere statuissent, in fundamentis egerendis, repererunt Obeliscum, terra obrutum, jacere ad profunditatem quindecim fere palmorum. Hunc Alexander VII. Pont. Max., omnis eruditionis amator summus, jussit collocari, in Foro ante Templum S. Mariae supra Minervam. Praefecit autem operi huic Berninum Equitem, qui varias machinas & bases excogitavit, supra quas Obeliscus erectus altius consisteret, & augustior appareret. Elegit vero eam, qua exprimitur Elephantus, dorso Obeliscum sustinens. Addidit & binas Inscriptiones ea in basis parte, quae Templum respicit.

SAPIENTIS. ÆGYPTI.
INSCVLPTAS. OBELISCO. FIGVRAS.
AB. ELEPHANTO. BELLVARVM. FORTISSIMA.
GESTARI. QVISQVIS. HIC. VIDES.
DOCVMENTVM. INTELLIGE.
ROBVSTÆ. MENTIS. ESSE.
SOLIDAM. SAPIENTIAM. SVSTINERE.

In ejusdem basis latere adverso.

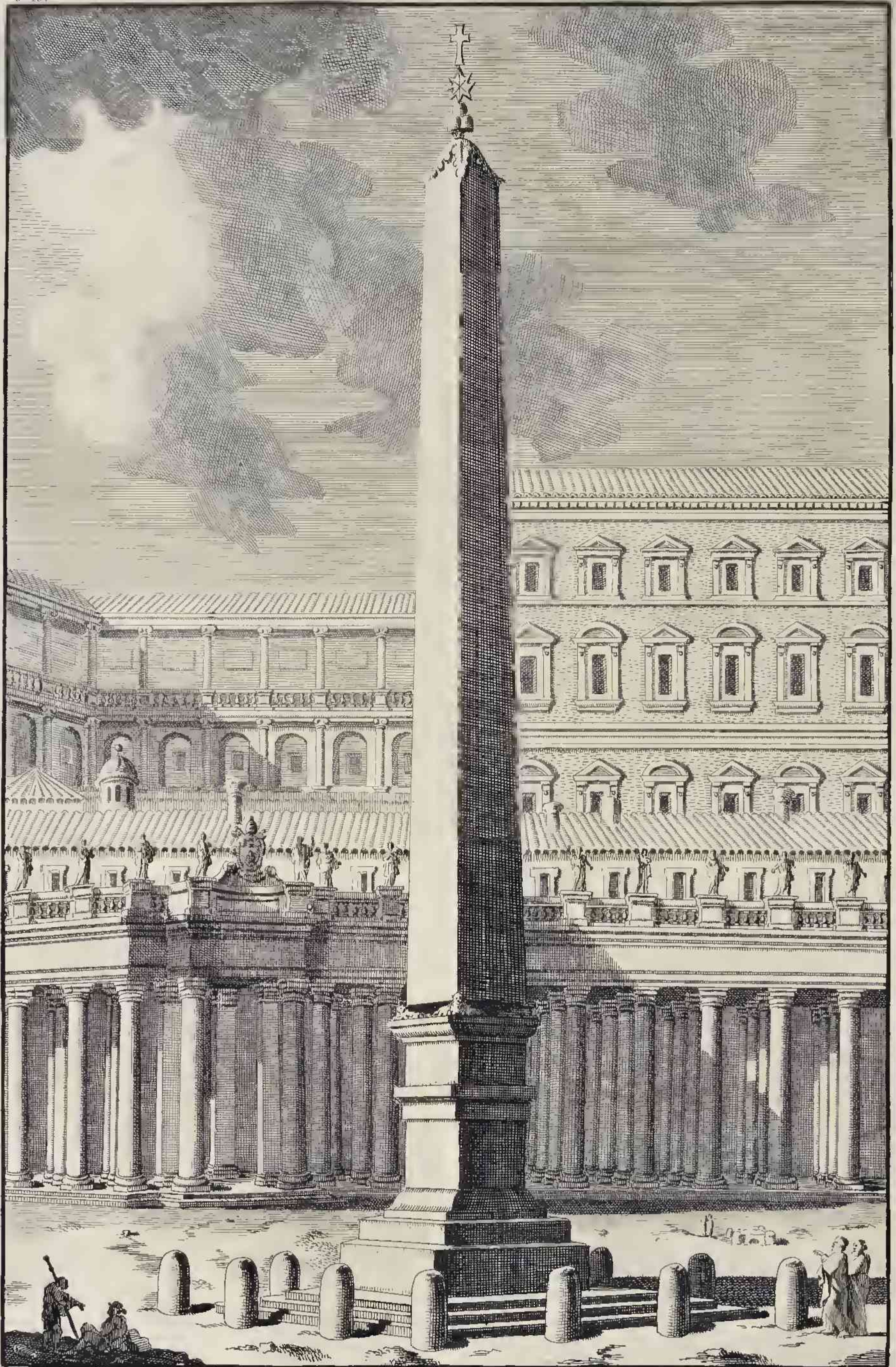
VETEREM. OBELISCVM.
PALLADIS. ÆGYPTIÆ. MONVMENTVM.
E. TELLVRE. ERVTVM.
ET. IN. MINERVÆ. OLIM.
NVNC. DEIPARÆ. GENITRICIS.
FORO. ERECTVM.
DIVINÆ. SAPIENTIÆ. ALEXANDER. VII.
DEDICAVIT. ANNO. SALVTIS.
M. DC. LXVII.

Obeliscus hic inventus fuit, in ruinis Templi Isidis, caesus ex uno & solido marmore Granito, plenusque figuris Hieroglyphicis. Interpretandi vero hujus Obelisci provinciam dederat hic Pont. Max. Athanasio Kirchero, cujus Doctissimi Viri commentationes in eum leguntur in Volumine Romae impresso A. 1666.

Ex minorum Obeliscorum unus est, quorum P. Victor testatur quadraginta quatuor Romam advectos fuisse, partim Imperatorum Romanorum studio elegantiae monumentorum, partim ut gloriam magnitudinis & splendoris Urbis Romanae redderent aeternam. Lapis AEgyptius, unde factus est, dicitur vulgo *Granito rosso*, qui teste Plinio, cui *Syenites* dicitur (*Lib.* XXXVI. *cap.* 8.) reperitur in unica AEgypti Provincia Thebana, & nusquam alibi terrarum.

Altus est palm. XXIV. inferior basis III. palm. cum una sext. superior latitudo II. palm. cum tribus quartis.

b 28.

OBELISCVS VATICANVS.

OBELISCVS hic, juſſu Imperatoris Caligulae ſingulari, ex AEgypto primum fuit advectus. Docet id Plinius (*Lib.* XVI. *cap.* 40.) ubi navem, qua tranſlatus eſt, deſcribit. *Abies*, inquit, *admirationis praecipuae, in navi, quae ex AEgypto, Caji Principis juſſu, Obeliſcum in Vaticano ſtatutum, quatuorque truncos lapidis ejuſdem ad ſuſtinendum eum adduxit. Qua nave nihil admirabilius viſum in mari certum eſt. Centum viginti millia modiorum lentis pro ſaburra ei fuere, longitudo ſpatium obtinuit magna ex parte Oſtienſis portus latere laevo: ibi namque demerſa eſt a Claudio Principe, cum tribus molibus, turrium altitudine in ea exaedificatis, ob id Puteolano pulvere advecto.* Tradit id ipſum Suetonius (*Claud. cap.* XX.) *Portum Oſtiae exſtruxit, circumducto dextra ſiniſtraque brachio, & ad introitum profundo jam ſalo mole objecta, quam quo ſtabilius fundaret, navem ante demerſit, qua magnus obeliſcus ex AEgypto fuerat advectus, congeſtiſque pilis ſuperpoſuit altiſſimam turrim in exemplum Alexandrini Phari, ut ad nocturnos ignes curſum navigia dirigerent.* Idem Plinius ſcribit, hunc unum ex omnibus in erectione fractum fuiſſe (*Lib.* XXXVI. *cap.* 2.) *Tertius Obeliſcus Romae, in Vaticano Caji & Neronis Principum Circo, ex omnibus unus omnino fractus eſt in molimine; quem fecerat Seſoſtridis filius Nuncoreus.*

Caligula hunc Obeliſcum dicaverat Imperatoribus Auguſto & Tiberio, prout ex illius vetere conſtat Inſcriptione, in duobus Obeliſci lateribus prope Baſin ſculpta.

D I V O. C A E S. D I V I
I V L I I. F. A V G V S T O
T I. C A E S. D I V I. A V G
F. A V G V S. S A C R V M

Solus de omnibus Obeliſcis permanſit erectus in loco, qui proximus eſt Sacrario Baſilicae S. Petri, ubi olim fuerat Circus Principum Caji & Neronis, donec Sixtus V. Pont. Max. vir animi praegrandis, transferri illum curaret in aream, ante Baſilicam eandem. Quod autem difficultatibus maximis rem hanc intricatiſſimam videret Pontifex, concilium inſtituit Cardinalium & Summatum, in diem XXIV. Auguſti, Anni MDLXXXV. ut decernerent rationem & modum, transferendo & rurſus erigendo Obeliſco accommodatum. His Conſultoribus placuit, ut omnes litteris imbuti, Matheſeos periti, Architecti, Ingeniarii, & caeteri viri, ſcientia, vel rerum uſu pollentes, Romam advocarentur, quorum, ſpatio trium hebdomadum, fuere quingenti, ſed ſententiis diſcrepantes, qui ſe obtulerunt: unius tamen Dominici Fontanae ſententiam eſſe anteferendam, omnium ſuffragiis judicatum eſt. Conſtruxerat autem modulum ſuae inventionis e ligno, Obeliſcumque e plumbo conflatum, praeſentibus omnibus congregationis membris, ſublevavit, ſingularum motionum rationes & fundamenta demonſtrans.

Ipſe Pontifex ad hoc opus Fontanam, ut eſt apud Athanaſium Kircherum (*in OEdipi tom.* III. *pag.* 371.) exſtimularat, his argumentis uſus. Quod antea Reges AEgyptii & Romanorum Imperatores efficere potuerunt, nequaquam noſtris temporibus, non minus illuſtrium ingeniorum feracibus, negatum videtur. Verumtamen ſi quiſpiam praetenderit, ſumptuum nimis praegrandem ſummam, is non ſibi perſuadeat velim, tanta nos aeris penuria laborare, ut ea ab hujuſmodi coeptis animum noſtrum abducat, quin potius exacuat, ad praeſtanda, non dicam ſimilia, ſed majora quoque, dummodo noſtrorum ſtudio & diligentia non deſtituamur. Agedum, Dominice Fontana, cujus ingenium jam antehac in multis innotuit

nobis, ſerio huic negotio incumbere, ne deſiſtas; neque curae tibi ſit ſumptuum magnitudo: ſi unus millio non ſufficiat aureorum, addantur duo, aut quot eorum opus fuerint; ſi modo, quod imperamus, exſecutioni mandetur.

Nec eſt, quod quiſquam exiſtimet, coeptum hoc minimi momenti eſſe, & indignum tantis curis; ſiquidem non AEgyptii modo Obeliſcorum erectiones maximi ſemper fecerunt: ſed & Diodorus Siculus teſtatur, apud Aſſyrios Semiramidem excisionem & erectionem Obeliſcorum primum inſtituiſſe. Verba Diodori hæc ſunt. (*Lib.* II. *cap.* 11.) *Semiramis etiam ſaxum e montibus Armeniis excidit* 135 *pedes longum*, 25 *latum & ſpiſſum. Hoc multis aſinorum boumque jugis ad amnem deportatum rati impoſuit, & ſecundo flumine Babylonem devectum, juxta viam nobiliſſimam, admirandum praetereuntibus ſpectaculum, erexit. Obeliſcum a figura vocant.*

Ne autem Architecto deeſſent res & materia, ei operi neceſſariae, diplomate Pontifex eum munivit ampliſſimo, ut negotium tanto facilius & promptius expediretur. Hujus auctoritate permittebatur illi, quibuſvis rebus utilibus, quocunque in loco inventis, uti, etiam dominis invitis, ſoluto tamen pretio, ſecundum peritorum utriuſque partis arbitrorum judicium. Sed & poteſtatem Architecto dedit, ſi id exigeret neceſſitas, domos Obeliſco vicinas diruendi, poſtquam de reſarciendo cum poſſeſſoribus, vel quorum intererat, damno convenerit. Quoque majore in honore eſſet apud populum, juſſit, ut Fontana cum ſuis publice incederent armati.

Hic Architectus conſultiſſimum ſibi fore exiſtimavit, ut cognoſceret exactiſſimum Obeliſci pondus. Huic igitur fini palmum quadratum, cubi in modum efformatum, conſimili e ſaxo, maxima confici curavit diligentia, ejuſque cubi pondus invenit octoginta ſex librarum. Hunc in modum calculum iniit palmorum totius Obeliſci, qui attingebant ſummam palmorum cubicorum 11203$\frac{19}{96}$, quo modo invenit exactiſſimum pondus ipſius Obeliſci eſſe librarum 963537[illegible].

Pondere Obeliſci cognito, ad ejus rationem machinas ſuas fieri curavit. Conſtruxit autem turrim, ſeu caſtellum, altitudine palmorum CXXIII., hoc eſt, x. palmis ipſo Obeliſco altius, ut adminiculo XL. ergatarum, rudentes attrahentium, & ab hominibus & equis circumvolutarum, Obeliſcus in aëra ſublimis levaretur.

Fama operis tam memorandi excitavit turbam ſpectatorum prope infinitam, non ex Italia tantum, ſed ex ei vicinis quoque regionibus. Ut igitur confuſioni, quae ex tam ingenti populi frequentia oriri poſſe videbatur, mederetur Pontifex, ſeveriſſimum promulgavit Edictum; ne alius quis, die erectioni Obeliſci praeſtituta, cancellos ingrederetur, exceptis operariis; poenamque capitis in cancellorum violatores conſtituit. Poenas etiam minime contemnendas ſanxit in eos, qui vociferarentur, ſcrearent, ſtrepitumve quovis modo excitarent; idque ne praedictis modis impedirentur, minuſque intelligerentur mandata Architecti. Ut autem Edicti parata eſſet exſecutio, Lictor (*Barigello* vocant) cum univerſa apparitorum turba circum intravit; & prope crucem erectam praeſto aderat etiam carnifex. Itaque rei novitas, metuſque poenarum effecit, ut, omnium oculis operi intentis, maximum in tanto populi concurſu obſervaretur ſilentium.

Acceſſit ad haſce duriſſimas leges, ſine ullius excuſatione, ab omnibus ſervandas, ut Pontifex, cum abeuntem Fontanam fauſta precatione proſequeretur, eidem diceret: *Videret, qualia adgrederetur, ut qui erroris culpam ſanguine ſuo eſſet luiturus.* Verebatur enim Pontifex, ut, fracto per negligentiam Obeliſco, ſua apud Populum auctoritas vileſceret, ſibique vitio verteretur, quod tantae molis opus credidiſſet homini, horum coeptorum inexperto. Et meritus grave ſupplicium fuerat, qui ſpretis aliis omnibus, & forte peritioribus, auſu temerario, ſibi uni exſecutionem tam difficilis rei expetiverat. Nihilominus animum Pontificis ſuſpenſum & ſollicitum reddebant benevolentia in Fontanam, & ſua ipſius efferveſcens ira. Juſſerat enim, ut, in quatuor Burgi portis, ad fugam inſtructi tenerentur equi, ne Fontanae praecideretur parata ad effugiendum occaſio, ſi forte fortuitus caſus infelicis eventus contingeret.

Auferri deinde Fontana juſſit globum aeneum, & deauratum, Obeliſco ſuperimpoſitum, quem diligentiſſime conſideratum reperit, abſque commiſſura quacunque fuiſſe fuſum, ita ut in eum cineres Auguſti recondi nullatenus potuerint, contra quam a multis fuerat creditum. Illud tamen non negat, fuiſſe eum a militibus ſcloporum globulis, in locis quibuſdam, perforatum, eidemque exinde inſediſſe nonnihil pulveris, vi ventorum per foramina illa immiſſi.

Totus dehinc Obeliſcus ſtoreis duplicibus, ne cicatricibus deformaretur, fuit tectus, tabuliſque ligneis poſtea imponebantur virgae, ſeu perticae ferreae, & praeterea multiplices funium contortorum & craſſiſſimorum involutiones, ſi forte ferrum, quod accidit, in molitione rumperetur; funes quippe cir-

circulis ferreis multo esse tutiores, jam a principio existimaverat Architectus. Ita autem armatus Obeliscus judicabatur habere pondus librarum 1043537.

Omnibus jam paratis, imploratoque Divino auxilio, die XXX. Aprilis, MDLXXXVI. quotquot adesse tanto conatui tenebantur, simul opus ipsum adgrediebantur, qui admonebantur clangore tubae; quoties vero jubebantur se continere, & sistere, audiebatur sonus campanae, quam in castelli summitate collocaverat Architectus.

Hac diligentia & cautela factum fuit, ut intra breve temporis spatium Obeliscus erigeretur, ad altitudinem palmorum duorum & quartarum trium a sua basi: atque in signum laetitiae explosa tunc fuerunt tormenta. Denique Obeliscus substratae sibi trahae, cylindris volubilibus impositae, magna cura & providentia Architecti incubuit.

Postea, circum stylobatam terra excavata, usque ad altitudinem XL. palmorum a summitate soli tectum hunc jacuisse, fuit inventum: constabat autem ex pluribus lapidibus maximis. Hic duo praecipue admirabatur Architectus. Primo, fundamentum inferius superiori fuisse arctius: attamen ad Obeliscum suo loco rursus erigendum videbat, necesse sibi esse, ut rursus fragmenta horum lapidum eodem, quo Veteres, modo disponeret, quod nimirum saxa tantae molis Romae non exstarent. Deinde, quod infimi fundamenti lapidum frusta, quae ansis ferreis, plumbo tectis, inter se erant conjuncta, quamvis aquis fuerant immersa, ansae nihilominus a rubigine, aliove corruptionis modo, essent illaesae.

Obeliscus trahae impositus, super aggerem ligneum, firmissimumque protractus fuit, in aream usque ante Basilicam D. Petri, ubi hoc eodem castello, seu turri lignea, qua usus fuerat Architectus, in Obelisco trahae imponendo, fuit iterum erectus, & stylobatae superpositus, die X. Septemb. MDLXXXVI. Denique summum Obelisci apicem exornarunt signo S. Crucis, cui eum Pontifex consecrarat, quod collocabatur supra stellam, & tres montes, gentilitium Pontificis insigne.

Fontana censet, Veteres, in Obeliscis erigendis, plus & laboris & sumptuum impendisse, atque Obeliscum huncdiu, ante primam ejus erectionem, neglectum jacuisse: pes enim diuturnitate temporis videtur corrosus, quum iis in lateribus, quæ terram versus conversa fuere, politissimus sit, tamquam si nuper elaboratus fuisset, quod & hodie apparet. Ait praeterea, vera tradidisse Plinium affirmantem, eum in ipsa erectione fuisse fractum; quia apex illius non eadem, ut in aliis, factus sit proportione, debuissetque attingere altitudinem palmorum XII., quum vix VI. palmorum sit. Facilis itaque conjectura est; Veteres, postquam diruptus esset Obeliscus, Pyramidion majus efficere noluisse, ne saxi totius magnitudini decederet aliquid. Deinde apex hic non eodem modo cernitur elaboratus, uti reliquus Obeliscus, sed potius opus esse hominis rustici, eo quod minime sit politus. Et tandem Obeliscus idem, si proportionem consideres, minor est aliis Obeliscis, ut videre licet, in D. Augusti, nunc penes S. Mariam Populi Obelisco erecto; nec non in Constantis, qui hodie S. Johannis Lateranensis ornat aream in Circo Maximo repertis; ut & in Obelisco Hortorum Sallustii; & minore illo ad S. Mahutum: horum enim apices singuli unius & dimidii sunt capitis. Quod vero ad longitudinem horum Obeliscorum attinet, alii novem & dimidii, nonnulli decem capitum altitudinem habent, usque ad Pyramidii basin; noster vero, ne quidem novem capitum attingit altitudinem. Scribit Fontana, se in Obelisci translatione & erectione usum esse hominibus nongentis & septem, & equis centum & quadraginta.

Finita erectione Obelisci, suorum operariorum humeris sublatus Fontana gerebatur, circum cancellos omnes, domumque suam est deductus, quo confluxerant tubicines tympanistaeque Urbis omnes, magno tympanorum tubarumque strepitu, ingenti cum applausu, ejus honori accinentes. Etiam hoc silentio praetereundum non est; Pontificem voluisse, ut die hoc, quo in Area Basilicae Divi Petri erigeretur Obeliscus, Orator, Regis Galliae nomine obedientiam Pontifici oblaturus, per Portam Angelicam Burgi, ingrederetur Urbem, aeramque praeteriret, ubi constitit, dum bini tractus peragerentur.

In summo Obelisci culmine Inscriptionem hanc poni jussit Pontifex.

SANCTISSIMAE. CRVCI.
SIXTVS. V. PONT. MAX.
CONSECRAVIT.
E. PRIORE. SEDE. AVVLSVM.
ET. CAESS. AVG. AC. TIB.
I. L. ABLATVM. M. D. LXXXVI.

OBELISCVS VATICANVS.

In quatuor Basis lateribus.

SIXTVS. V. PONT. MAX.
OBELISCVM. VATICANVM. DIIS. GENTIVM.
IMPIO. CVLTV. DICATVM.
AD. APOSTOLORVM. LIMINA.
OPEROSO. LABORE. TRANSTVLIT.
AN. M. D. LXXXVI. PONT. II.

ECCE. CRVX. DOMINI.
FVGITE. PARTES.
ADVERSAE.
VINCIT. LEO.
DE. TRIBV. IVDA.

SIXTVS. V. PONT. MAX.
CRVCI. INVICTAE.
OBELISCVM. VATICANVM.
AB. IMPVRA. SVPERSTITIONE.
EXPIATVM. IVSTIVS.
ET. FELICIVS. CONSECRAVIT.
AN. M.D. LXXXVI. PONT. II.

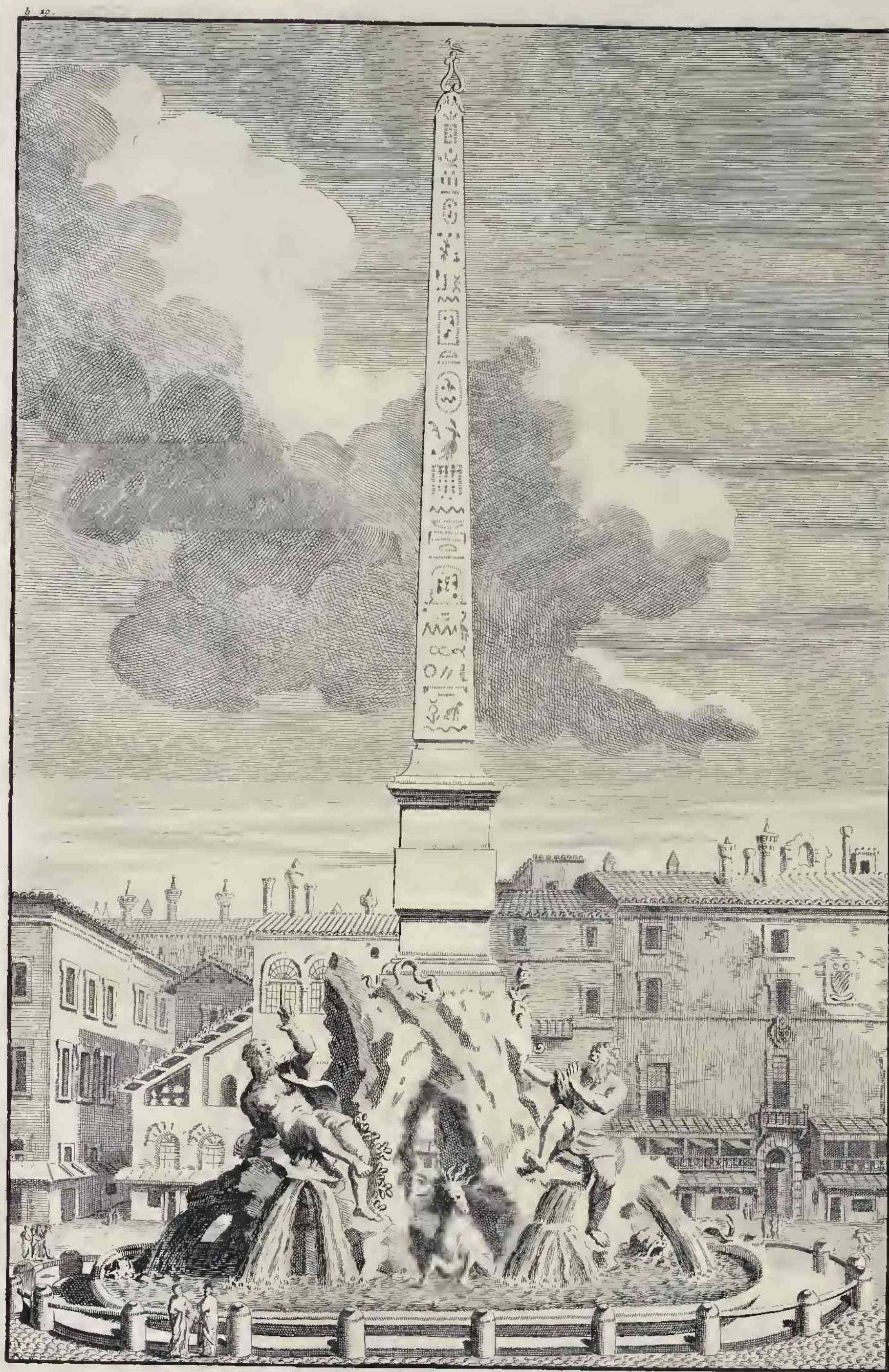
CHRISTVS. VINCIT.
CHRISTVS. REGNAT.
CHRISTVS. IMPERAT.
CHRISTVS. AB. OMNI. MALO.
PLEBEM. SVAM. DEFENDAT

In parte inferiore Basis.

DOMINICVS. FONTANA. EX. PAGO. MILIAGRI.
NOVOCOMENSIS. TRANSTVLIT. ET. EREXIT.

Obeliſcus hic altus eſt palm. CXIII. cum dimidio. Prope Baſin vero, verſus Orientem & Auſtrum, latus eſt palm. XII. verſus Septemtriones palm. XIII. at verſus Occidentem palm. XIII. cum dimidio, Quatuor autem latera ejuſdem propemodum ſunt latitudinis palm. VIII. Denique Obeliſcus hic, una cum Baſi & ornamentis, a fundo ſoli, ad ſummum apicem, altus eſt palm. CLXXVIII. cum dimidio.

b 10.

OBELISCVS
PAMPHILIVS.

FOrum in Urbe ſatis celebre habetur a Latinis *Agonale* dictum, eſtque eo in loco, ubi olim fuit Circus, juxta Nardini ſententiam. *Agonale* autem dici a *Ludis Agonalibus*, non eſt dubium. Et hos quidem Ludos Menſe Januario celebrari, Ovidius quoque ſcribit (*Faſt.* I. ℣. 318.) Ejus nominis non una redditur ratio, quarum nullam certiſſimam eſſe, monet Donatus. Laelius Biſciola (*Lib.* II. *cap.* 2. *Hor. ſubciſ.*) Ovidii teſtimonium ſecutus, hanc probat: quod in ſacrificando Victimarius, Regem Sacrorum ſoleret percunctari, ſtricto jam gladio incumbens in cervicem beſtiae. *Agon'?* id eſt, *mactone?* Et hic quidem ritus feſto diei nomen dedit. De eo ſic loquitur Ovidius, *loco citato.*

Nominis eſſe potes ſuccinctus cauſſa miniſter,
Hoſtia caelitibus quo feriente cadit.
Qui calido ſtrictos tincturus ſanguine cultros,
Semper (Agone?) rogas; nec niſi juſſus agis.

Idem auctor etiam alias rationes adfert; quia nimirum victimae cum *Agone*, hoc eſt, labore & vi, trahebantur. Si aliis credimus, *Agonalia*, quaſi *agnalia*, ab *agnis*, qui mactabantur; aut etiam a Graeca voce *Agonios* dicebantur. Feſtus: *Agonium ob hoc Ludum dixere, quia locus, in quo ludi primo ſunt facti, fuerit ſine angulo, cujus Feſta Agonalia dicebantur.* Meliorem tamen nominis Etymologiam alibi adfert: *Agonium putabant Deum, praeſidentem rebus agendis; Agonalia ejus feſtivitatem.* Apud Macrobium (*Lib.* I. *Saturn. cap.* 4. *med.*) *Antias Agonalium Ludorum repertorem Numam Pompilium refert*, qui deinde ſingulis annis celebrabantur in Circo Agonali. Hunc Circum inſtauravit certe, ſi non primus extruxit Alexander Imperator, qui vixit circa An. CCXXX. & ejus etiam Nummi talem Circum exprimunt.

Anno MDCLI quum Innocentius X. Eccleſiae praeeſſet, ſecutus veſtigia glorioſa Praedeceſſoris ſui Sixti V. mandavit Laurentio Bernino Equiti, fratrique ejus Ludovico Bernino, ut Obeliſcum hunc e Circo Caracallae, ſummo labore erutum, in conſtitutum locum transferrent, cujus partes plures miro artificio conjunctas, ab Athanaſii Kircheri opera & eruditione adjutus, Eques Berninus ſuo ſplendori reſtituit.

Et hic quidem ille Obeliſcus eſt, quem, ut diximus, ex Circo Caracallae tranſlatum Papa Innocentius X. in Foro Navonio ſplendidiſſimo fonte exornavit, ut celeberrimus in Urbe locus haberet cum ornamento utilitatem.

Inſcriptiones in ejus baſi legendae hujus ſunt exempli.

INNOCENTIVS. X. PONT. MAX.
NILOTICIS. ÆNIGMATIBVS. EXARATVM. LAPIDEM.
AMNIBVS. SVPER. LABENTIBVS. IMPOSVIT.
VT. SALVBREM.
SPATIANTIBVS. AMOENITATEM.
SITIENTIBVS. POTVM.
MEDITANTIBVS. ESCAM.
MAGNIFICE. LARGIRETVR.

NOXIA. ÆGYPTIORVM. MONSTRA.
INNOCENS. PREMIT. COLVMBA.
QVÆ. PACIS. OLEAM. GESTANS.
ET. VIRTVTVM. LILIIS. REDIMITA.
OBELISCVM. PRO. TROPHÆO. SIBI. STATVENS.
ROMÆ. TRIVMPHAT.

OBELISCVM.
AB. IMP. ANT. CARACALLA. ROMAM. ADVECTVM.
CVM. INTER. CIRCI. CASTRENSIS. RVDERA.
CONFRACTVS. DIV. IACVISSET.
INNOCENTIVS. X. PONT. OPT. MAX.
AD. FONTIS. FORIQVE. ORNAMENTVM.
TRANSTVLIT. INSTAVRAVIT. EREXIT.
ANNO. SAL. M. DC. LI. PONTIF. VII.

INNOCENTIVS. X. PONT. MAX.
NATALI. DOMO. PAMPHILIA.
OPERE. CVLTVQVE. AMPLIFICATA.
LIBERATAQVE. INOPPORTVNIS. ÆDIFICIIS.
AGONALI. AREA.
FORVM. VRBIS. CELEBERRIMVM.
MVLTIPLICI. MAIESTATIS. INCREMENTO.
NOBILITAVIT.

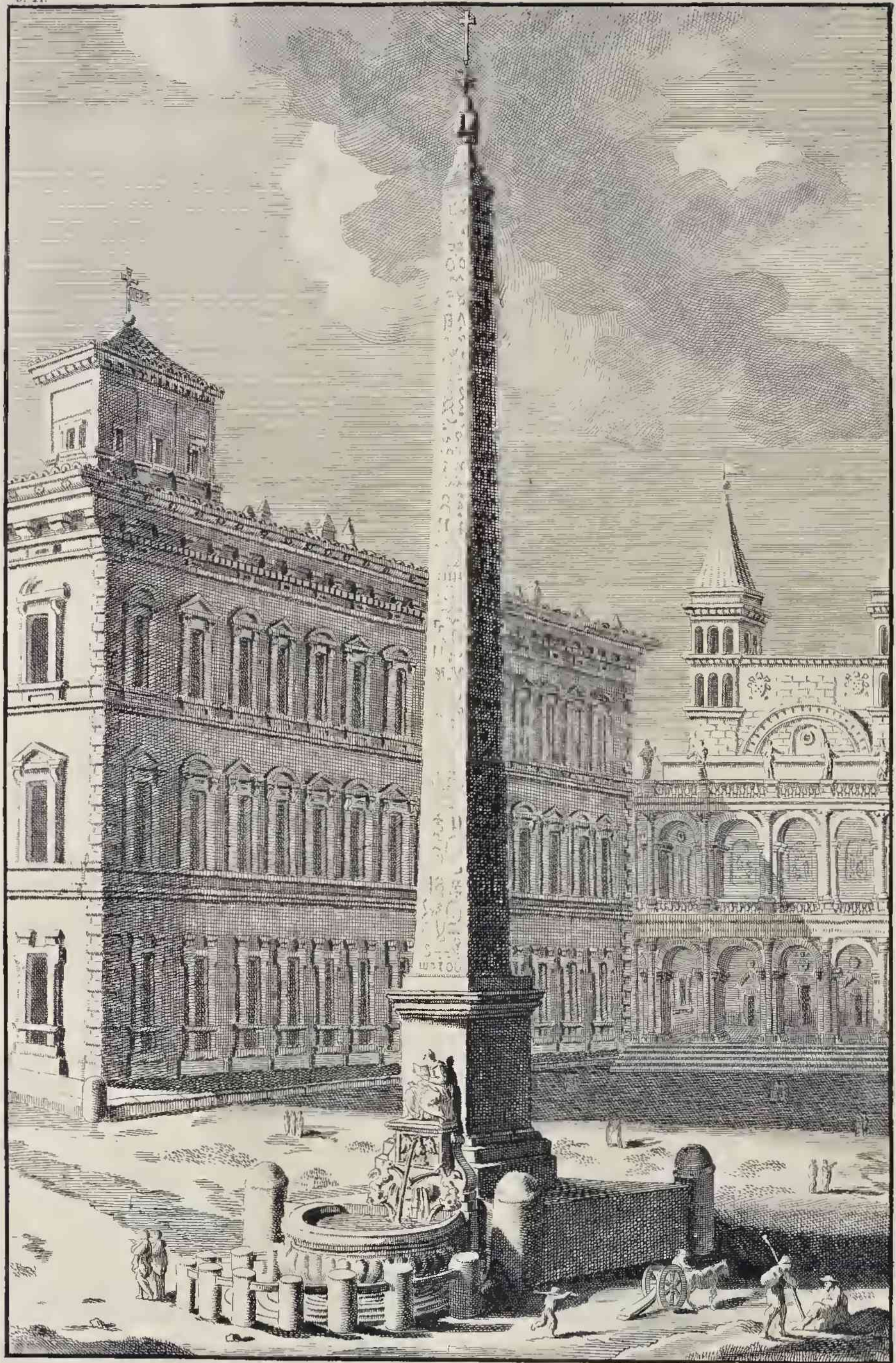
Totus eſt ex marmore Granito, fruſtis collectis & conjunctis, litteriſque Hieroglyphicis, ab Athanaſio Kirchero in ordinem digeſtis. Hic Obeliſcus altus eſt palm. LXXX. Nos eum iconibus duabus expreſſimus.

OBE-

p. 20.

b. 21.

OBELISCVS

S. IOANNIS LATERANENSIS.

OBeliscvs hic, altissimus omnium, fuit quondam erectus a Constantio Augusto, in Circo Maximo, advectus Romam ex AEgypto, ut Ammianus testatur (*Lib.* XVII. *cap.*4.) *per Ostiensem portam Piscinamque publicam Circo illatus est Maximo.*

Dicitur, advectus fuisse ex urbe AEgyptia Heliopoli, & idem esse Obeliscus, quem *Ramesses* AEgypti Rex (qui ab Eusebio vocatur *Ramises*, a Josepho *Ramphates*, ab Herodoto *Rampsinitus*) collocarat Thebis in Solis Templo, ubique notatum sacris AEgyptiorum litteris. Cambyses, ejus servandi caussa, incendium restingui jussit, quibus Thebae AEgyptiae conflagrarunt. Auctor Plinius (*Lib.* XXXVI. *cap.* 9.) *Opus id fecisse dicuntur* xx. M. *hominum. Ipse Rex, cum subrecturus esset, vereretur que ne machinae ponderi non sufficerent, quo majus periculum curae artificum denuntiaret, filium suum adalligavit cacumini, ut salus ejus apud molientes prodesset lapidi. Hac admiratione operis effectum est, ut cum oppidum id expugnaret Cambyses Rex, ventumque esset incendio ad crepidinem Obelisci, exstingui ignem juberet, molis reverentia, qui urbis* (Thebarum) *nullam habuerat.*

Constantinus Magnus Alexandriam deferri eum curaverat, novam Romam suam ornaturus. Constantius vero, Patre defuncto, eum avexit Romam, erigique jussit in Circo Maximo.

Inscriptiones sequentes carminibus fuerant concinnatae, sed quia lapideis fragmentis ablatis multae voces desiderabantur, has Viri Litterati & ingenio praestantes, Joannes Hieronymus Catena, a secretis Epistolis Illustrissimi Cardinalis Alexandrini, & Michaël Mercatus Physicus, Viridarii Summi Pontificis Praefectus, in hanc sententiam eas emendarunt, & restituerunt, litterisque majusculis basi veteri incidi curarunt.

PATRIS. OPVS. MVNVSQ. *suum.* TIBI. ROMA. DICAVIT
AVGVSTVS. *toto.* *Cõstan* TIVS. ORBE. RECEPTO
ET. QVOD. NVLLA. TVLIT. TELLVS. NEC. VIDERAT. AETAS
CONDIDIT. VT. CLARIS. EXA*equ*ET. DONA. TRIVMFIS
HOC. DECVS. ORNATVM. GENITOR. COGNOMINIS. VRBIS
ESSE. VOLENS. CAESA. THEBIS. DE. RVPE. REVELLIT

SED. GRAVIOR. DIVVM. TANGEBAT. CVRA. VEHENDI
QVOD. NVLLO. INGENIO. NISVQVE. MANVQVE. MOVERI
CAVCASEAM. MOLEM. DISCVRRENS. FAMA. MONEBAT
AT. DOMINVS. MVNDI. CONSTANTIVS. OMNIA. FRETVS
CEDERE. VIRTVTI. TERRIS. INCEDERE. IVSSIT
HAVT. PARTEM. EXIGVAM. MONTIS. PONTOQ. TVMENTI

CREDIDIT. ET. PLACIDO. *vexerunt. aequora. flu* CTV
LITVS. AD. HESPERIVM. *Tiberi.* MIRANTE. CARINAM
INTEREA. ROMAM. TA*po*RO. VASTANTE. TYRANNO
AVGVSTI. IACVIT. DONVM. STVDIVMQVE. LOCANDI
NON. FASTV. SPRETI. SED. QVOD. NON. CREDERET. VLLVS
TANTAE. MOLIS. OPVS. SVPERAS. CONSVRGERE. IN. AVRAS

NVNC. VELVTI. RVRSVS. RV*fis.* AVVLSA. METALLIS
EMICVIT. PVLSATQ. POLOS. HAEC. GLORIA. DVDVM
AVCTORI. SERVATA. SVO. CV*m* CAEDE. TYRANNI
REDDITVR. ATQVE. ADITV. RO*mae.* VIRTVTE. REPERTO
VICTOR. OVANS. VRBIQ*ue. locat. sublime.* TROPAEVM
PRINCIPIS. ET. MVNVS. CONDI*gnis. us*QVE. TRIVMFIS

Auctorem horum versuum ignorasse historiam eorum temporum docet Bargaeus (*in sua Epistola de Urbis eversoribus*) Vult enim, Obeliscum hunc, Constantini patris jussu, e rupe Syene caesum & revulsum; id quod falsum esse, plenumque erroris ostendit Ammianus Marcellinus (*Libro & Capite citato*) *Et quia sufflantes adulatores ex more Constantium id sine modo strepebant, quod cum Octavianus Augustus Obeliscos duos ab Heliopolitana civitate transtulisset AEgyptia, quorum unus in Circo Maximo, alter in Campo locatus est Martio; hunc recens advectum difficultate magnitudinis territus, nec contrectare ausus est, nec movere, discant qui ignorant, veterem Principem* (Augustum intelligit) *translatis aliquibus, hunc intactum*

ideo praeteriisse, quod Deo Soli speciali munere dedicatus, fixusque intra ambitiosi templi delubra, quae contingi non poterant, tamquam apex omnium eminebat. Verum Constantinus id parvi ducens, avulsam hanc molem sedibus suis, nihilque committere in religionem recte existimans, si ablatum uno templo miraculum Romae sacraret, id est, in templo Mundi totius, jacere diu perpessus est, dum translationi pararentur utilia. In sequentibus capitis hujus ab eodem Auctore accurate describitur erectio Obelisci, Constantii Imperatoris jussu peracta. *Sola post haec restabat erectio, quae vix aut ne vix quidem sperabatur posse compleri: erectisque usque periculum altis trabibus, ut machinarum cerneres nemus, innectuntur vasti funes & longi, ad speciem multiplicium liciorum, coelum densitate nimia subtexentes: quibus colligatus mons ipse effigiatus scriptilibus elementis, paulatimque id per arduum inane protentus, diu pensilis, hominum millibus multis tamquam molendinarias rotantibus metas, cavea locatur in media.*

Hic Obeliscus, vastationibus Gothorum eversus, inventus est, in tria frusta diffractus, & alte sepultus ad palmos xxiv. in solo paludinoso, in ruinis Circi Maximi, An. Christi MDLXXXVII. Transferebatur illinc, jubente Sixto V. Pont. Max. ante Basilicam Lateranensem, ubi tria frusta illius, mira arte conjuncta, erigebantur, supra basin excelsam & novam, opera Dominici Fontanae, & imponebantur ei tres Montes cum Stella, insignia Sixti V. & in summo cacumine conspicitur signum sanctissimae Crucis, cui hic Obeliscus fuit consecratus. In basi nova leguntur sequentia.

CONSTANTINVS.
PER. CRVCEM.
VICTOR.
A. S. SILVESTRO.
HIC. BAPTIZATVS.
CRVCIS. GLORIAM.
PROPAGAVIT.

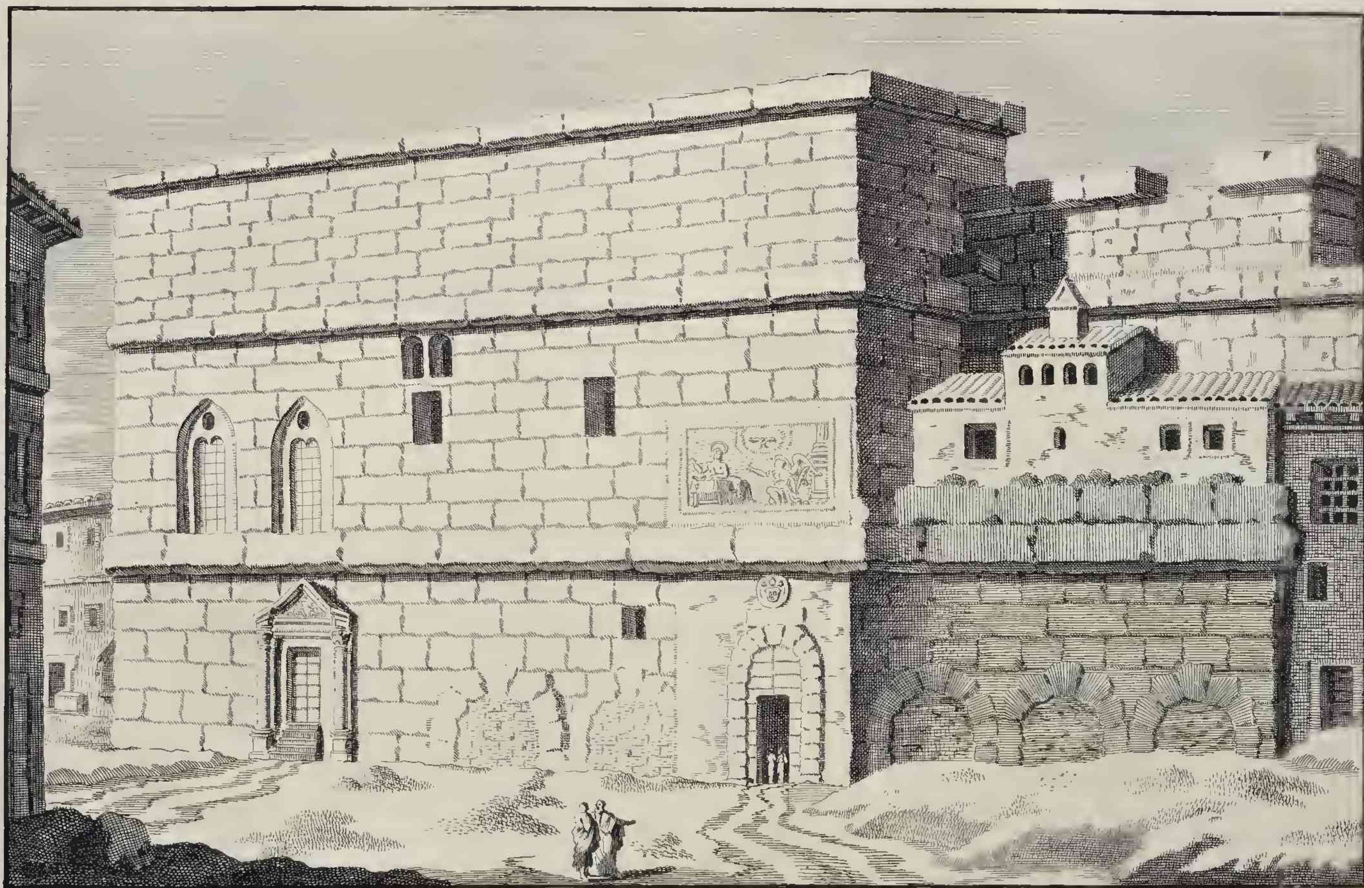
FL. CONSTANTINVS.
MAXIMVS. AVG.
CHRISTIANÆ. FIDEI.
VINDEX. ET. ASSERTOR.
OBELISCVM.
AB. ÆGYPTIO. REGE.
IMPVRO. VOTO.
SOLI. DEDICATVM.
SEDIBVS. AVVLSVM. SVIS.
PER. NILVM. TRANSFERRI.
ALEXANDRIAM. IVSSIT.
VT. NOVAM. ROMAM.
AB. SE. TVNC. CONDITAM.
EO. DECORARET. MONVMENTO.

SIXTVS. V. PONT. MAX.
OBELISCVM. HVNC.
SPECIE. EXIMIA.
TEMPORVM. CALAMITATE.
FRACTVM. CIRCI. MAX.
RVINIS. HVMO. LIMOQVE.
ALTE. DEMERSVM. MVLTO.
IMPENSV. EXTRAXIT.
HVNC. IN. LOCVM. MAGNO.
LABORE.
TRANSTVLIT.
FORMÆQVE. PRISTINÆ.
ACCVRATE. RESTITVTVM.
CRVCI. INVICTISSIMÆ.
DICAVIT.
A. M. D. LXXXVIII. PONT. IV.

FL. CONSTANTIVS. AVGVST.
CONSTANTINI. AVG. FIL.
OBELISCVM. A. PATRE.
LOCO. SVO. MOTVM.
DIVQVE. ALEXANDRIÆ.
IACENTEM.
TRECENTORVM. REMIGVM.
IMPOSITVM. NAVI.
MIRANDÆ. VASTITATIS.
PER. MARE. TIBERIMQVE.
MAGNIS. MOLIBVS.
ROMAM. CONVECTVM.
IN. CIRCO. MAX.
PONENDVM.
S. P. Q. R. DD.

Victor tradit, altitudinem hujus Obelisci fuisse pedum cxxxii. sed hoc intelligendum est, a fundo terrae ad summum ejus cacumen; tot enim pedes conficiunt palmi clxxiii. cum dimidio. Obeliscus autem ipse, juxta Mercati mensuram, continet palm. cxlviii. cui tamen palmi iv. vetustate corrosi, sunt ablati. Est igitur altus palm. cxxx. usque ad pyramidion, cujus altitudo palmorum xiv. addita palmis cxxx. conficit palm. cxliv. Latera majora prope basin, Australe & Boreale, latitudinem habent palm. xiii. cum quarta, prope pyramidion palm. ix. cum dimidia. Latera minora, Orientale & Septemtrionale, prope basin continent palm. xii. cum tertia, prope pyramidion vii. cum tribus quartis. Totus denique, a planitie terrae ad summum ejus apicem, altus est palm. clxxxii.

FO-

F O R V M
N E R V A E.

FORVM NERVAE communiter omnes opinantur fuisse ad radices Quirinalis Montis, prope Palatium, quondam *Comitum*, nunc *Grillorum*. Visitur hic reliqua pars ingentis AEdificii antiqui, cujus partem majorem occupavit *Ecclesia S. Basilii*, *& Monasterium Neophytarum*. Superest muri pars magna etiamnunc e saxo quadrato, sed habet illa multos, & contra elegantiam artemque Architecturae reductos amfractus. Apparet hinc viae antiquae, muro huic contiguae, flexus fuisse eosdem, quos proinde sequi debuit ipsa aedificii structura. Pars interior prominet, sustentata tribus columnis grandibus, striatis, & perpulcris, cum Trabeatione magnificentissima. Et certe licet hinc conjicere, quantus fuerit splendor, quantaque magnificentia AEdificii veteris.

Forum Nervae fuit post *Forum Augusti*, & remotius a *Foro Romano*. De hoc Foro Suetonius (*cap.* 5.) *Excitavit Forum Domitianus, quod nunc Nervae vocatur*. Occiso enim Domitiano, antequam absolveret Forum, Nerva successor perfecit, dedicavitque. Dicebatur vero *Transitorium*, non quod opportunum commodumque praeberet transitum in Fora alia, ut Marlianus, aliique putant: sic enim & Fora Augusti, & Caesaris, & alia recte appellarentur *Transitoria*. Sed quia in eo erat aliquod *Jani Templum*, cum Portis quatuor, sive Arcubus. Et hi quidem *Jani Quadrilateri Transitiones* vocabantur, quod transeuntibus liberum omni tempore praeberent transitum. Et sane Nerva *Janum Quadrifrontem*, ex delubro humiliore, transtulit in Forum suum. Martialis, (*Lib.* X. *Epigr.* 28.)

Annorum nitidique sator pulcerrime Mundi,
Publica quem primum vota precesque vocant,
Pervius exiguos habitabas ante penates,
Plurima qua medium Roma terebat iter.
Nunc tua Caesareis cinguntur limina donis,
Et fora tot numeras, Jane, quot ora geris.
At tu, sancte pater, tanto pro munere gratus,
Ferrea perpetua claustra tuere sera.

Tertius, qui Forum hoc exornavit, fuit Imperator Alexander. De eo Lampridius (*in vita Alexandri cap.* 28.) *Statuas Colosseas, vel pedestres nudas, vel equestres, Divis Imperatoribus in Foro D. Nervae, quod transitorium dicitur, locavit omnibus cum titulis, & columnis aereis, quae gestorum ordinem continerent, exemplo Augusti, qui summorum virorum statuas in foro suo e marmore collocavit, additis gestis.*

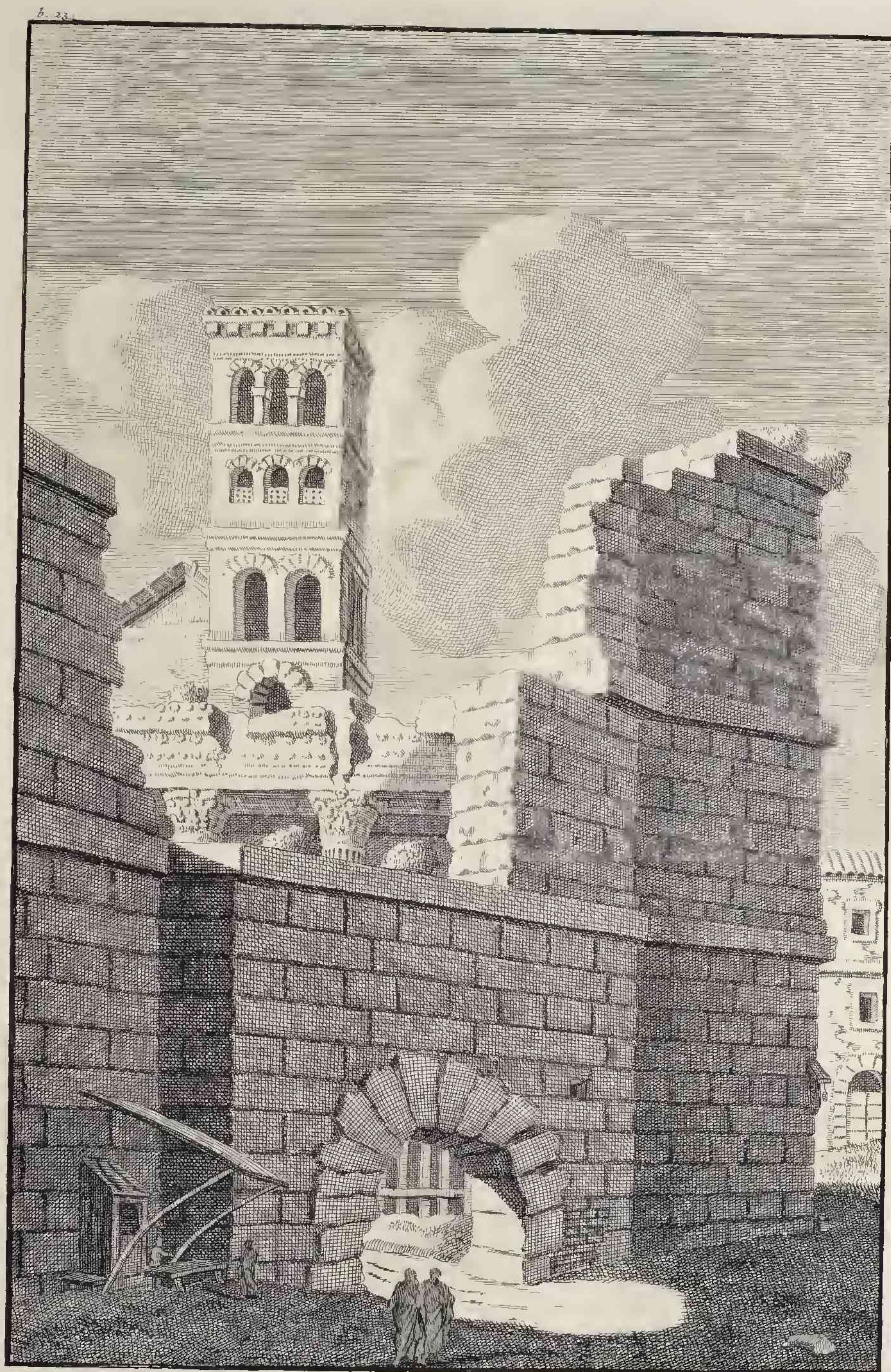
Praetereundum id quoque non est, quod in Foro Nervae rei aliquando suppliciis sunt affecti, quum alia Fora tria judiciis habendis essent dicata. Exemplum habemus in Vetronio Turino, qui, acceptis muneribus, multa petentibus, nomine Imperatoris, promiserat. De eo Lampridius refert (*Ibidem cap.* 36.) *In Foro Transitorio ad stipitem illum ligari praecepit* Alexander, *& fumo apposito, quem ex stipulis atque humidis lignis fieri jusserat, necavit, praecone dicente: Fumo punitur, qui vendidit fumum.*

Spatium Fori hujus certo definiri nequit, sed fuit ornatissimum, & structurae elegantis, utpote aedificari coeptum a Domitiano, aemulatione quadam Caesaris & Augusti. Neque enim Domitianus fecit opera, nisi eximia & praestantia.

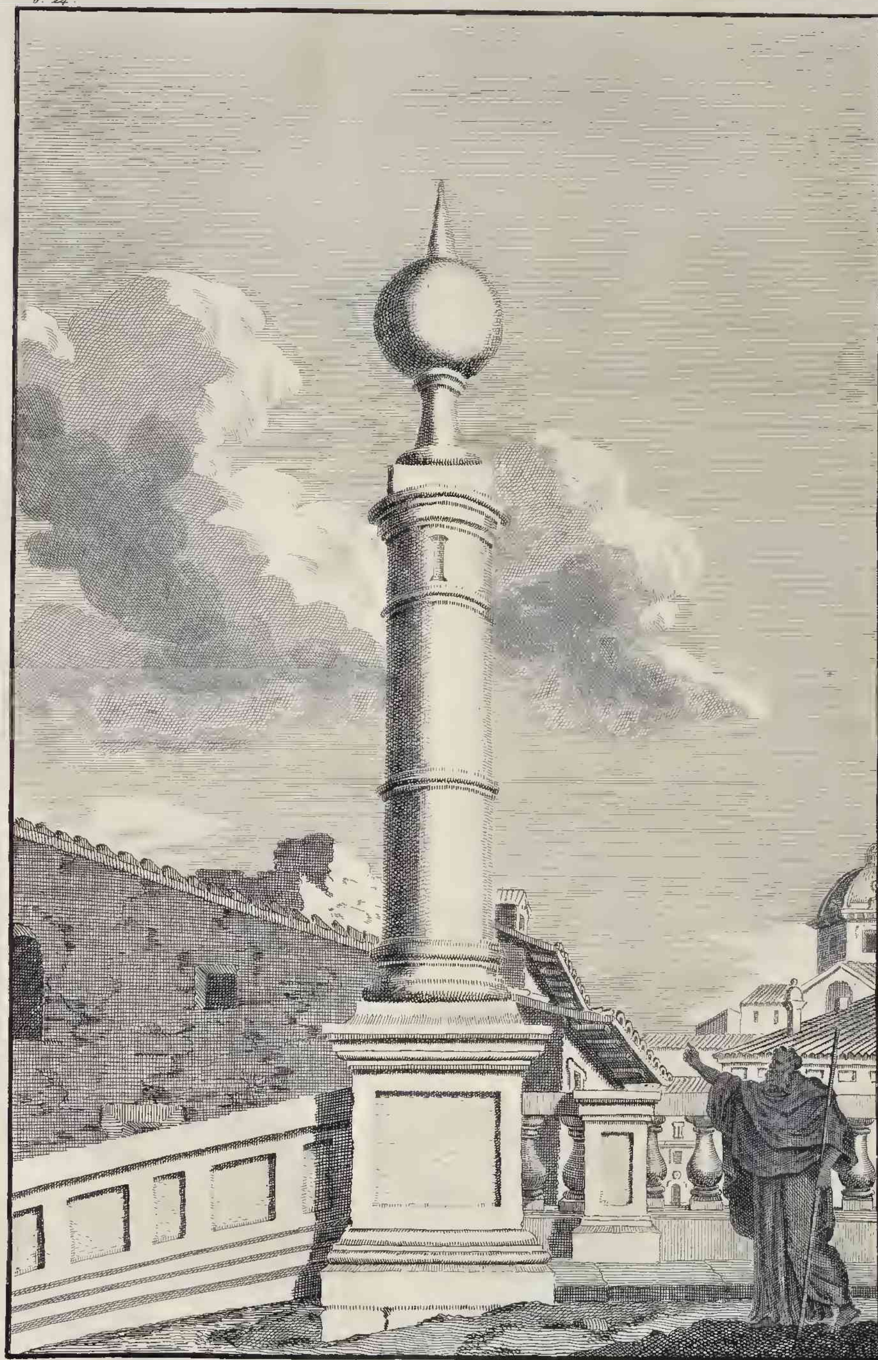
Prope hanc Basilicam, de qua sumus locuti, in muro, qui Forum complectebatur, visitur etiamnunc Porta, quae transeuntibus patebat, cui nunc corrupte *Arcus Noë*, pro *Nervae*, datur nomen.

Tres denique Columnae marmoreae, striatae, & perelegantes, quae hodie conspiciuntur in hoc Foro, dicuntur esse reliquiae *Templi Nervae Caesaris*. Est autem iis imposita Turris campanaria Ecclesiae monialium S. Basilii ad latus marmorei AEdificii. De hoc Templo loquitur Plinius (*in Panegyr. cap.* 11.) *Nervam lacrymis primum, ut filium decuit, mox templis honestasti, non imitatus illos, qui hoc idem, sed alia mente fecerunt.*

b. 23.

b. 24.

COLVMNA MILLIARIA.

COLVMNAS lapideas, indicantes ſpatiorum notas & ſigna, per totam Italiam primus ſtatuit C. Graechus, dimenſo viarum ſpatio. Plutarchus (*in Gracchis*) *Elaboravit autem potiſſimum in viis muniendis, tam utilitatis, quam oblectamenti, & ornatus curam gerens. Ducebantur enim directae ad amuſſim per agros viae, atque hinc lapide quadrato ſternebantur, hinc glareae aggeribus advectis referciebantur. Complebat, & pontibus jungebat lacunas torrentibus, vel ſpecubus excavatas, ac lateribus pari inter ſe faſtigio utrimque comparatis, aequabilem habebat & viſendam undique opus faciem. Adhaec viam omnem per milliaria dimenſus (capit autem paulo minus octo ſtadia milliare) columnas lapideas, ſpatii ſignandi gratia, locavit.* Ovidius (II. *Faſt. ubi de Terminalibus.*)

Illa lanigeri pecoris tibi, Termine, fibris
Sacra videt fieri ſextus ad Urbe lapis.

Rutilius (*Itinerario Lib.* II. *v.* 7.)

Intervalla viae feſſis praeſtare videtur,
Qui notat inſcriptus millia crebra lapis.

Una harum Columnarum milliariarum, praeferens numerum Primum, hodie tranſlata eſt in Capitolium. His longitudines viarum indicabantur, quantoque quis ſpatio ab Urbe abeſſet. Et haec quidem omnium fuit prima, Urbique proxima, ut ex illius conſtat Titulo. Huic Columnae etiam inciſae videntur Inſcriptiones ſequentes.

In Scapi parte I. & II.

IMP. CAES. VESPA
SIANVS. AVG
PONT. MAX. TRIB
POT. VII. IMP
XVII. P. P. CEN
SOR. COS. VII. DE
SIGN. VIII.

IMP. NERVA. CAES
AVG. PONT
MAX. TRIB. POT
COS. III
PATER. PATRIAE
REFECIT

In baſi vero haec ſequens Inſcriptio legitur.

IMP. CAESARI. DIVI
TRAIANI. PARTHICI. F
DIVI. NERVAE. NEPOTI
TRAIANO. HADRIANO
AVG. PONTIF. MAXIM
TRIB. POT. II. COS. II

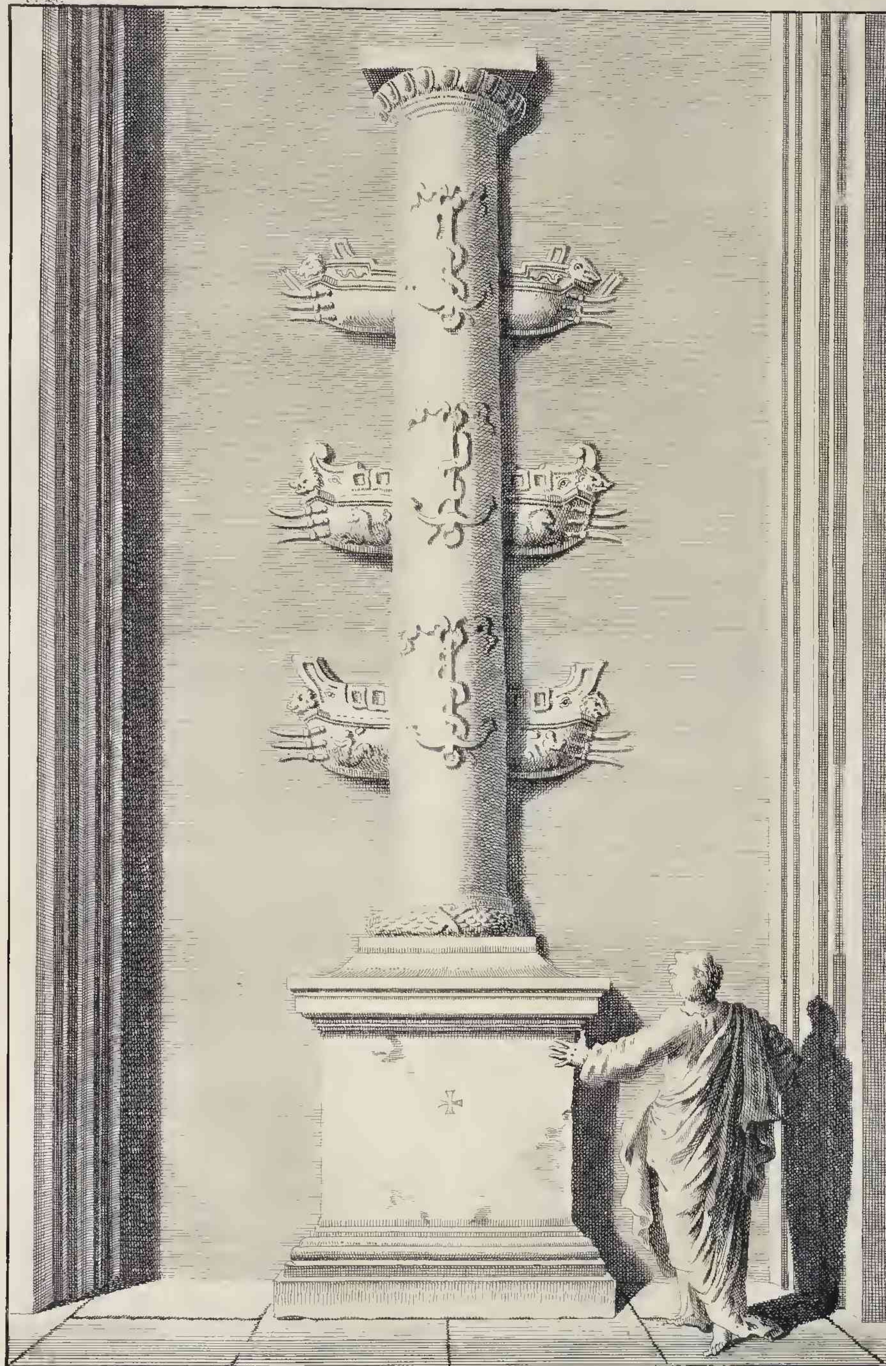
VIATORES. QVI. IPSI. ET. COS. ET
PR. CETERISQ. MAGISTRATIB
APPARENT. ET. H. V.

Ab utroque autem Baſis latere leguntur hae duae Inſcriptiones.

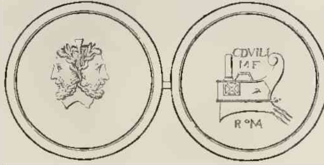
QVÆ. PEREGRINA. DIV. STETERAM.
MENSVRA. VIARVM.
NVNC. CAPITOLINI. CVLMINIS.
INCOLA. SVM.
MVTIVS. DE. MAXIMIS.
LEONARDVS. CIOGNIVS.
LVTIVS. SABELLVS.
CONSERVATORES.
SCIPIO, HIPPOLYTVS. DE ROSSI. PRIOR.
IN. MELIOREM. FORMAM.
REDEGERVNT.
AN. SAL. M. D C. XCII.

S. P. Q. R.
COLVMNAM. MILLIARIAM.
PRIMI. AB. VRBE. LAPIDIS. INDICEM.
AB. IMPP. VESPASIANO. ET. NERVA.
RESTITVTAM.
DE. RVINIS. SVBVRBANIS. VIÆ. APPIÆ.
IN. CAPITOLIVM. TRANSTVLIT.
AVCTORIBVS.
ANTONIO. MACAROTIO. DE. LEONIB. }
IVLIO. GVALTERIO. } CONSS.
VINCENTIO. CAPOCIO. }
HORATIO. MVTIO. PRIORE.

b. 25.

COLVMNA
DVILIA, five ROSTRATA.

OLVMNAE plures fuerunt quondam in Foro positae pro tropaeis. Et docet Plinius harum usum statuis esse vetustiorem (*Lib.* XXXIV. *cap.* 5.) ubi loquitur de Maenia & Duilia. *Antiquior Columnarum, sicut C. Maenio, qui devicerat priscos Latinos, quibus ex foedere tertias praedae Pop. Rom. praestabat, eodemque in Consulatu in suggestis rostra devictis Antiatibus fixerat Anno Urbis* CCCCXVI. *Item C. Duilio, qui primus Navalem Triumphum egit de Poenis, quae est etiamnunc in Foro.*

Fuerat haec antiquitus ornata rostris aeneis navium captarum a Carthaginiensibus, bello maritimo; teste Silio (*Lib.* VI. *v.* 663.)

AEquoreum juxta decus, & navale tropaeum
Rostra gerens, nivea surgebat mole columna
Exuvias Marti, donumque Duillius alto
Ante omnes mersa Poenorum classe dicabat.

Hodie marmorea duntaxat rostra in Columna nova conspiciuntur, cui basis, seu parastata potius, non procul ab Arcu Septimii, in Foro ipso Romano, proximis superioribus annis, e ruderibus effossa fuit. Quo autem auctore, aut quando haec parastata in Capitolium e Foro sit translata, ignorare me cum Ciacconio, & aliis Viris Doctis libens profiteor. Boherellus certe, & Tanaquillus Faber, & Gassendus ante hos, non arbitrantur veram esse Duilii Inscriptionem, quae inserta stat muro Palatii Conservatorum in Capitolio, ad imam scalam a sinistra in introitu. Ciacconius quoque hanc Basin Columnae ejus, post C. Caesarem, & fortasse etiam post Plinium, atque Quinctilianum restitutam censet, eo quod ad antiquam scribendi rationem negligentius effecta sit & expressa, prout hoc accuratissime ab ipso Ciacconio ostenditur, per totam explicationem Inscriptionis hujus, quam supplere ex conjecturis doctissimis, in amissis vocabulis, feliciter est conatus.

Inſcriptionem, quae in Baſi ejus legitur, Ciacconius minoribus litteris ſupplevit, & hujus argumenti fuiſſe, exiſtimat.

C. DILIOS. M. F. COS. ADVORSOM. CARTACINIENSEIS. EN. SICELIAD
REM. CERENS. ECEST. ANO S. COCNATOS. POPLI. ROMANI. ARTISVMAD
OBSEDEONED. EXEMET. LECION. EIS. CARTACINIENSEIS. OMNEIS
MAXIMOSQVE. MACISTRATOS. LVCAES. BOVEBOS. RELICTEIS
NOVEM. CASTREIS. EXFOCIONT. MACELAM. MOENITAM. VRBEM
PVCNANDOD. CEPET. ENQVE. EODEM. MACESTRATOD. PROSPERE
REM. NAVEBOS. MARID. CONSOL. PRIMOS. CESET. RESMECOSQVE
CLASESQVE. NAVALES. PRIMOS. ORNAVET. PARAVETQVE. DIEBOS LX
CVMQVE EIS. NAVEBVS. CLASEIS. POENICAS. OMNIS. PARATASQVE.
SVMAS. COPIAS. CARTACINIENSIS. PRAESENTED. MAXVMOD
DICTATORED. OLOROM. IN. ALTOD. MARID. PVCNANDOD. VICET
XXXQVE. NAVEIS. CEPET. CVM. SOCIEIS. SEPTEMRESMOMQVE. DVCIS
QVINRESMOSQVE. TRIRESMOSQVE. NAVEIS. XX. DEPRESET
AVROM. CAPTOM. NVMEI ɸ ɸ ɸ DCC
ARCENTOM. CAPTOM. PRAEDA. NVMEI. CCCIƆƆƆ C
CRAVE. CAPTOM. AES. CCCIƆƆƆ CCCIƆƆƆ CCCIƆƆƆ CCCIƆƆƆ CCCIƆƆƆ CCCIƆƆƆ
CCCIƆƆƆ CCCIƆƆƆ CCCIƆƆƆ CCCIƆƆƆ CCCIƆƆƆ CCCIƆƆƆ CCCIƆƆƆ CCCIƆƆƆ
CCCIƆƆƆ CCCIƆƆƆ CCCIƆƆƆ CCCIƆƆƆ CCCIƆƆƆ CCCIƆƆƆ CCCIƆƆƆ PONDOD
TRIOMPOQVE. NAVALED. PRAEDAD. POPLOM. ROMANOM. DONAVET
CAPTIVOS. CARTACINIENSEIS. INCENVOS. DVXET. ANTE. CVROM
PRIMOSQVE. CONSOL. DE. SICELEIS. CLASEQVE. CARTACINIENSEOM
TRIOMPAVET. EAROM. REROM. ERCO. S. P. Q. R. EI. HANCE. COLVMNAM. P.

Explicatio Columnae Roſtratae, a Ciacconio concinnata. Quae ſemicirculis includuntur, explicationis cauſſa ſunt addita.

Cajus Duilius Marci filius Conſul adverſus Carthaginienſes in Sicilia
rem gerens, Egeſtanos (ſocios atque) cognatos populi Romani artiſſima
obſidione exemit. Legiones (enim) omnes Carthaginienſium (qui Egeſtam obſidebant, & Amilcar)
maximus (eorum) magiſtratus (feſtinandi ſtudio) elephantis relictis
novem, caſtris effugerunt. Macellam (deinde) munitam (validamque) urbem
pugnando cepit. Atque in eodem magiſtratu proſpere rem navibus mari Conſul primus geſſit: remiges
claſſeſque navales primus ornavit atque paravit diebus ſexaginta. & cum his navibus, claſſes Punicas omnes,
parātas (ornatas) que ſummas cōpias Carthaginienſium, praeſente (Annibale) maximo dictatore illorum, in
alto mari pugnando ſuperavit;
trigintaque naves cum ſociis (hoc eſt cum ipſis hominibus) cepit, & ſeptiremem praetoriam,
quinqueremes (praeterea) ac triremes naves XX *depreſſit.*
Aurum captum in praeda: nummi III. M. DCC.
Argentum captum in praeda nummi C. M.
AEs grave captum vicies ſemel centena millia pondo atque in triumpho navali praedam (omnem in aerarium)
Popul. Rom. intulit,
captivos (etiam) Carthaginienſes ingenuos (hoc eſt, nobiles aliquot) ante currum duxit:
primuſque Conſul, de Siculis, & claſſe Carthaginienſium triumphavit. Earum rerum ergo
S. P. Q. R. ei hancce columnam poſuit. vel
triumphavit. Earum rerum ergo Marti donum dedit atque dicavit.

b. 26.

COLVMNA

INCOGNITA, IN CAMPO VACCINO.

OLVMNAE hujus nullam invenio mentionem esse factam, apud Scriptores Veteres, vetustaeque antiquitatis Interpretes Litteratissimos. Quum Romae peregrinarer, consului super ea re antiquitatum Romanarum Doctissimos, sed inutiliter, ac frustra. Est tamen in semet satis elegans, quamvis ignota penitus Romanis, civibus suis. Si quis autem conjecturis hac in re sit locus; suspicor, unam esse ex ruinis Vestibuli Templi cujusdam. Hujus enim generis Columnae iis usibus destinabantur.

Columna ipsa est striata ex lapide Pario, habetque diametron palmor. VI. & unius pollicis, ordine Corinthio.

b 17.

COLVMNA

PACIS, ſive S. MARIAE MAIORIS.

COLVMNA haec ſtetit olim in ruinis Templi Pacis, quod maximum omnium & ſplendidiſſimum Veſpaſianus condiderat, & temporibus Commodi eſt exuſtum. Tota eſt marmorea, ſtriata, admirandaeque altitudinis, poteſtque videri ſuſtinuiſſe fornicis latus annexum. Hanc Papa Paulus V. inde avehi, & in Exquilini Montis area Meridiana collocari juſſit in baſin, quam conſtruxit, ante Liberianam Baſilicam; atque in ſummo culmine ejus poſuit aeream ſtatuam Virginis, Servatorem geſtantis, inauratam. Opus hoc perfecit Carolus Madernus, Architectus Mediolanenſis. Statuam vero ex argilla confecit primum Guilielmus Gallus, quam ex aere deinde fudit Dominicus Ferrerus. Hujus ſtatuae altitudo eſt palmorum viginti. Columna vero explet palmos ſeptuaginta quinque, ſine baſi & periſtylio. Tota autem a fundo plateae, cum ſtatua & baſi, ad palmos centum & ſeptuaginta quinque aſcendit. Diametros ejus eſt palmorum octo, & pollicum trium. Columna ipſa ſolidus eſt, & unicus Lapis marmoris Parii, ordinis Corinthii.

Baſi ſuperimpoſiti cernuntur dracones duo, & totidem aquilae, ex aere, deauratique, quos ſuis inſculptos praeferebat Inſignibus Papa Paulus V. Borgheſius. Ad baſin ejus idem Pontifex conduxit Aquam Felicem, & illic conſtruxit civium bono fontem publicum.

Balthaſar Anſidaeus Peruſinus, Baſilicae Vaticanae cuſtos, ſequentem baſis titulum compoſuit.

PAVLVS. V. PONT. MAX.
COLVMNAM. VETERIS. MAGNIFICENTIÆ. MONVMENTVM.
INFORMI. SITV. OBDVCTAM.
NEGLECTAMQVE. EX. IMMANIBVS. TEMPLI. RVINIS.
QVOD. VESPASIANVS. AVGVSTVS. ACTO. DE. IVDÆIS. TRIVMPHO
ET. REIPVBLICÆ. STATV. CONFIRMATO. PACI. DICAVERAT.
IN. HANC. SPLENDIDIDISSIMAM. SEDEM. AD. BASILICÆ. LIBERIANÆ.
DECOREM. AVGENDVM. SVO. IVSSV. EXPORTATAM.
ET. PRISTINO. NITORI. RESTITVTAM.
BEATISSIMÆ. VIRGINI.
EX. CVIVS. VISCERIBVS. PRINCEPS. VERÆ. PACIS. GENITVS. EST.
DONVM. DEDIT.
ÆNEAMQVE. EIVSDEM. VIRGINIS. STATVAM. FASTIGIO. IMPOSVIT.
ANNO. SAL. MDC. XIV. PONTIF. IX.

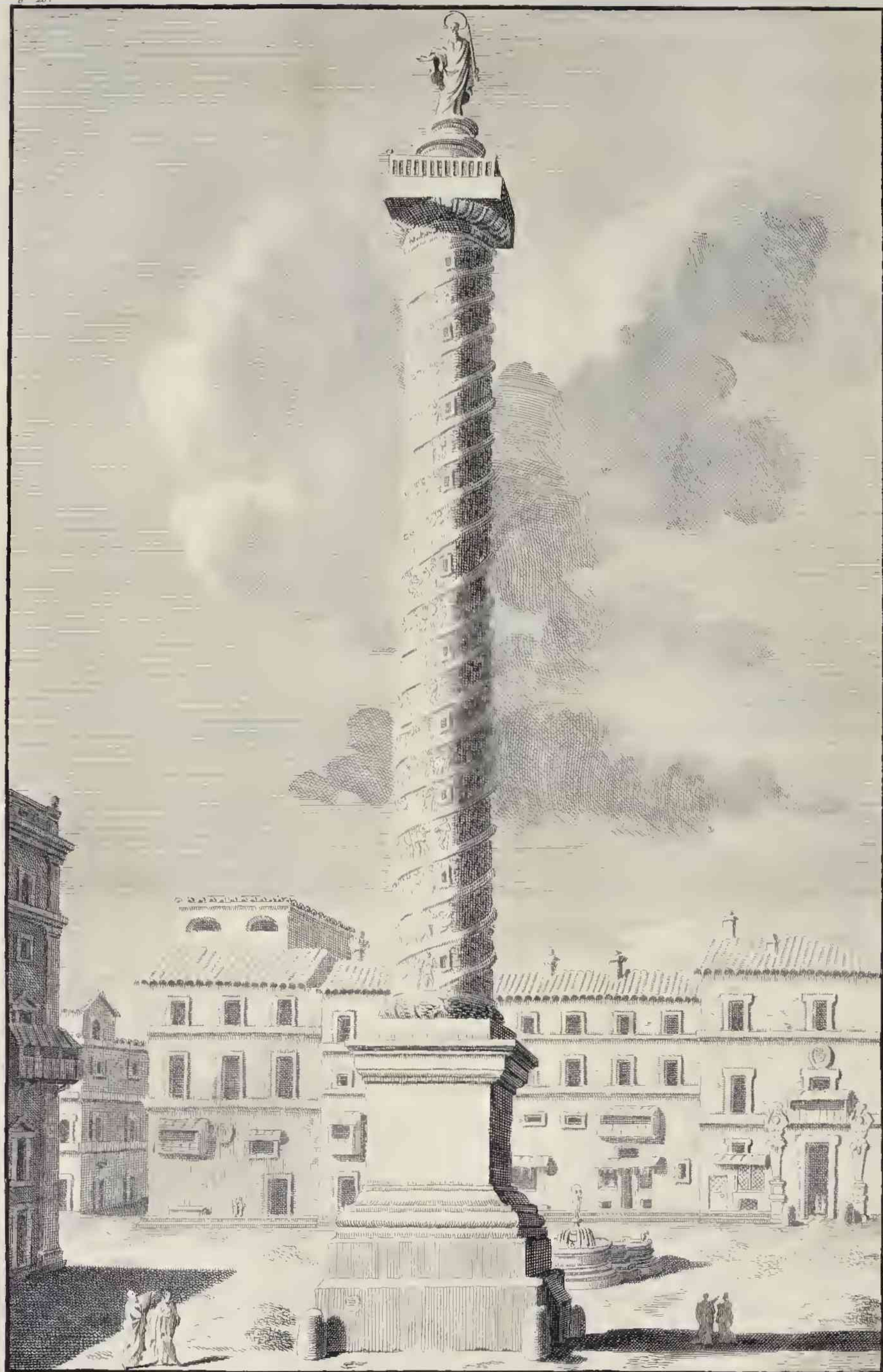
Antonius Querengus, utriusque Signaturae Referendarius, lateribus ejusdem Basis adscribi curavit hosce Jambos.

IGNIS. COLVMNA.
PRÆTVLIT. LVMEN. PIIS.
DESERTA. NOCTV.
VT. PERMEARENT. INVIA.
SECVRI. AD. ARCES.
HÆC. RECLVDIT. IGNEAS.
MONSTRANTE. AB. ALTA. SEDE.
CALLEM. VIRGINE.

IMPVRA. FALSI. TEMPLA.
QVONDAM. NVMINIS.
IVBENTE. MOESTA.
SVSTINEBAM. CÆSARE.
NVNC. LÆTA. VERI.
PERFERENS. MATREM. DEI.
TE. PAVLE. NVLLIS.
OBTICEBO. SÆCVLIS.

VASTA. COLVMNAM. MOLE.
QVÆ. STETIT. DIV.
PACIS. PROPHANA. IN ÆDE.
PAVLVS. TRANSTVLIT.
IN. EXQVILINVM. QVINTVS.
ET. SANCTISSIMÆ.
PAX. VNDE. VERA. EST.
DEDICAVIT. VIRGINI.

COLV-

COLVMNA
ANTONINI.

OLVMNAM, seu cochlidem hanc, Marco Aurelio Antonino Pio, sed jam mortuo, erexit Senatus, in Foro nominis ejusdem.

Factam, ad exemplar Columnae Trajani, dedicavit, in Campi Martii area Flaminia, Senatus M. Aurelio Antonino Pio, Philosopho, ut diximus, non autem Antonino Pio, ejus socero. Siquidem, notante Nardino & Donato & aliis, in ipsa Columna insculptae imagines Marcomannici belli, quod Marcus gessit, non Antoninus Pius, una cum icuncula Jovis Pluvii, laborante siti exercitu, satis illustre documentum sunt, Columnam hanc a Senatu, & filio ejus Commodo erectam esse memoriae patris, Marci Aurelii Antonini Philosophi. Nummus vero, a Nardino, cum effigie Columnae citatus, cusus fuit in honorem Antonini Pii, exhibetque aliam columnam solidam, ei Imperatori erectam, quae anno demum M D CCIII. eruta est. Vide hac de re (*Dissert. Cl. V. Johannis Vignolii, ut & R. P. Francisc. Blanchini Dissert. de Kalend. & Cyclo Caesaris.*)

Gradus habet centum nonaginta: reliqui septem, qui ab antiquae portae limine incipiebant, terra sunt obruti. Fenestellae numerantur quatuor & quadraginta in Columna, & quatuor aliae fuerunt in basi vetere, quarum una tantum mansit aperta.

In ejus fastigio summo ingens stetit statua M. Aurelii Antonini Philosophi, prout ex antiquis Scriptoribus discimus. Visuntur quoque, ut notavimus, in hac Columna imagines, exprimentes gestas in bello Marcomannico res, prout id non obscure ex historiarum fide liquet. Clarissime tamen, ut dictum, id constat ex imagine Pluvii Jovis fulminantis. Expressum hoc in Columna voluerunt, quod pietate militum Legionis Christianorum (quae proinde, uti vulgus credit, *Legio fulminatrix* dicta fuit) impetrata a Deo est pluvia exercitui sitienti, & obsesso. Nam Gentiles id beneficium Diis suis tribuebant. Julius Capitolinus, in M. Antonino Philosopho (*cap.* 24.) *Fulmen de coelo precibus suis contra hostium machinamentum Marcus extorsit, suis pluvia impetrata, cum siti laborarent.* Legendus erit Baronius, in suis Annalibus accuratius haec describens (*Tom.* II. *An. Sal.* 176.)

Fuit autem elaborata non tanto artificio, quanto constat Trajani Columnam esse factam. Artes quippe tunc temporis magnam partem erant diminutae, ut notat Doctissimus Casalius (*cap.* II. *de Splendore Urbis.*)

Huic autem Imperatori, plura honoris & gloriae monumenta a Senatu Populoque Romano decreta fuisse, testantur Historici. Aurelius Victor (*in Epitome*) *De ejus morte nuntio Romam pervecto, &c. omnes pari sensu praesumpserunt, Marcum coelo receptum esse, ob cujus honorem templa, Columnae, multaque alia decreta sunt.* Et idem Auctor (*de Caesaribus.*) *Qui sejuncti in aliis Patres & vulgus, soli omnia decrevere, templa, Columnas, sacerdotes.*

Hanc Columnam, ex marmore Pario factam, ruinis fatiscentem, & incendiis ac vetustate collabascentem, injuriaque temporum deformem, Sixtus V. restauravit. Factum id An. Sal. M. D. LXXXIX. Architecto operis Dominico Fontana, qui & Columnae fastigio imposuit S. Pauli simulacrum, ex aere deauratum, altumque palmos Romanos XIX. Nam huic Apostolo Columna haec ab eodem Pontifice fuit consecrata, quod & testatur Titulus, legendus subter pedes statuae Pauli, divisus in quatuor partes.

SIXTVS. V. S. PAVLO. APOST. PONTIF. ANNO. IV.

Inſcriptiones ſequentes habentur in quatuor Baſis Columnae lateribus.

SIXTVS. V. PONT. MAX.
COLVMNAM. HANC.
COCHLIDEM. IMP.
ANTONINO. DICATAM.
MISERE. LACERAM.
RVINOSAMQVE. PRIMÆ.
FORMÆ. RESTITVIT.
A. M. D. LXXXIX. PONT. IV.

SIXTVS. V. PONT. MAX.
COLVMNAM. HANC.
AB. OMNI. IMPIETATE.
EXPVRGATAM.
S. PAVLO. APOSTOLO.
ÆNEA. EIVS. STATVA.
INAVRATA. IN. SVMMO.
VERTICE. POSITA. D. D.
A. M. D. LXXXIX. PONT. IV.

M. AVRELIVS. IMP
ARMENIS. PARTHIS
GERMANISQVE. BELLO
MAXIMO. DEVICTIS
TRIVMPHALEM. HANC
COLVMNAM. REBVS
GESTIS. INSIGNEM
IMP. ANTONINO. PIO
PATRI. DEDICAVIT

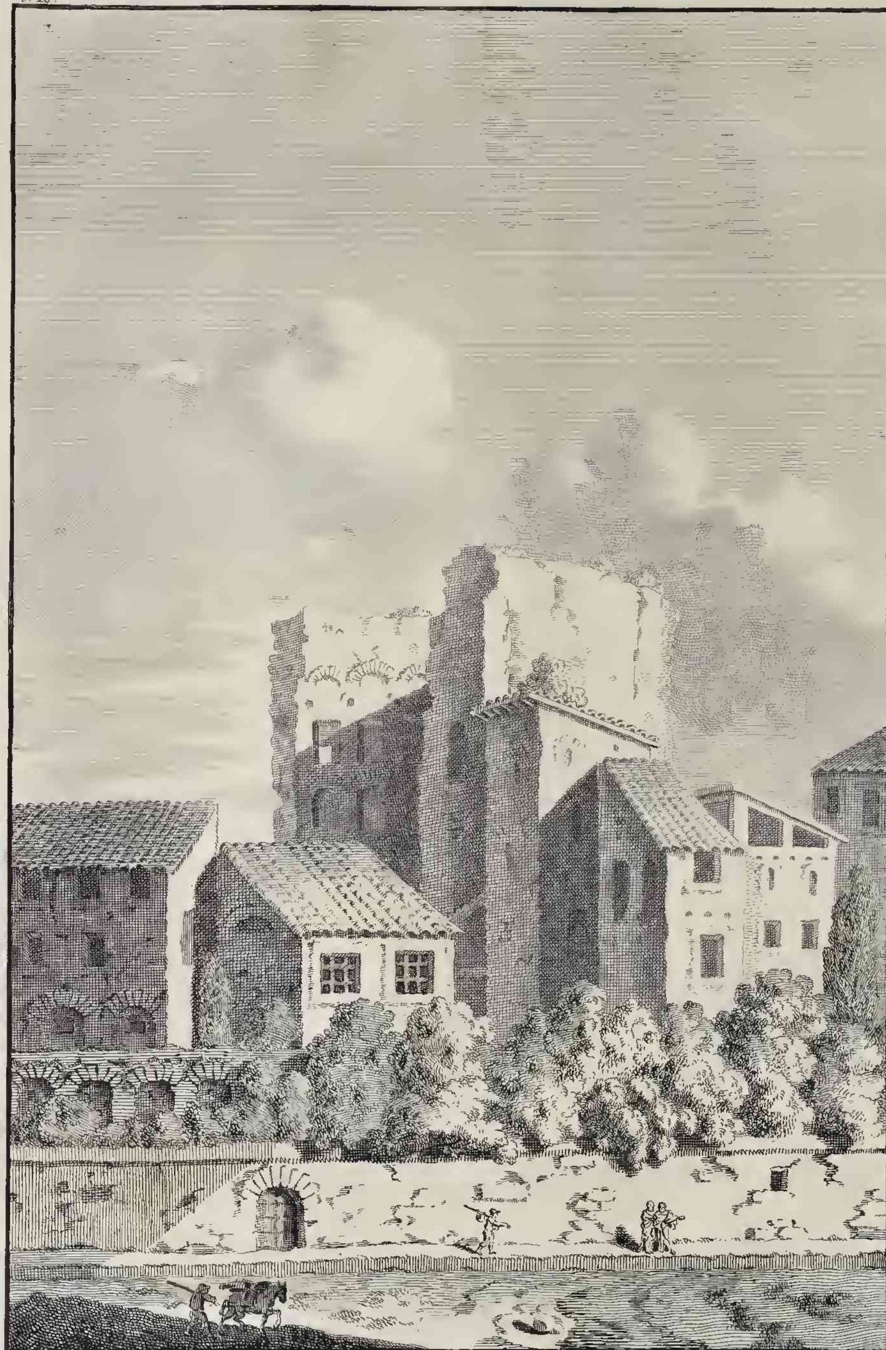
TRIVMPHALIS.
ET. SACRA. NVNC. SVM.
CHRISTI. VERE. PIVM.
DISCIPVLVM. FERENS.
QVI. PER. CRVCIS.
PRÆDICATIONEM.
DE. ROMANIS.
BARBARISQVE.
TRIVMPHAVIT.

Manifeſte in hac tertia Inſcriptione erratum eſt, contra fidem hiſtoriarum omnium. Siquidem, ut vidimus, hanc Columnam ipſi Marco Aurelio, jam defuncto, ponendam curavit Senatus, non contra, Marcus Aurelius vivens Patri, vel potius Socero.

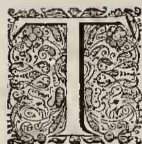
Tota Columna alta eſt palm. Rom. ccxxx. Diametros Scapi continet palm. xvi. & iv. poll.

THER-

b. 20.

THERMAE
TITI.

HERMAE TITI fuerunt prope ipſam aedem S.Petri in Vincula, coenobiumque & hortum. Oſtendunt hoc manifeſtiſſime monumenta antiquitatis inſignia, quae illic conſpiciuntur, fabricis ſpeciem Thermarum referentia. Teſtis Suetonius, Tito (*cap.* 7.) *Amphitheatro dedicato, thermiſque juxta celeriter exſtructis* (Titus) *munus edidit apparatiſſimum, largiſſimumque.* Martialis, *de Spectaculis* (*epigr.* 2.)

> *Hic, ubi miramur velocia munera thermas,*
> *Abſtulerat miſeris tecta ſuperbus ager.*

Et (*Lib.* III. *epigr.* 20.)

> *Titine thermis, an lavatur Agrippae.*

Sunt qui Trajanum non feciſſe novas thermas, ſed veteres Titi inſtauraſſe affirmant, contra auctoritatem Victoris & Rufi, qui utraſque diſtingunt, dividuntque. Multo tamen eſt veriſimilius; Trajanum thermas Titi ampliaſſe, aedificiis novis additis, ad majorem illarum ſplendorem, atque commoditatem. Et hinc quidem venit nomen *Thermarum Trajani.* Eſtque nulla ratio conjecturae vero propioris; quam novas a Trajano exſtructas non fuiſſe thermas, in tanta vicinia thermarum Titi. Donati tamen ſententia eſt; Titi Caeſaris Thermas fuiſſe proximas, & paene contiguas thermis a Trajano aedificatis.

Inventa ſunt, in his Thermis, duo marmoris fruſta: in horum uno erat ſculpta flamma cum hoc Titulo.

IOVI
IMP. VESPASIANVS
AVG.
PER. COLLEGIVM. PONTIFICVM
FECIT.

Sed Fulvius Urſinus, qui Marlianum notis illuſtravit, docet; falſam eſſe Inſcriptionem de Titi Thermis, quum ſcribi debuiſſet Trajani, ex duabus baſibus ſtatuarum, quarum altera tranſlata fuit e Trajani thermis in aedes Maffeorum, cum hac Inſcriptione.

IVLIVS FELIX CAMPANIA
NVS VC PRAEFECTVS VRBI
AD AVGENDAM THERMA
RVM TRAIANARVM GRATIAM
CONLOCAVIT

Magna eſt controverſia de loco nuncupato Italica Lingua, *le ſette Sale di Veſpaſiano*, *ſeptem aulae, ſive atria Veſpaſiani*; & de loco in thermis Diocletiani, vulgo, dicto *Botte de therme* (ad quae verba notat Urſinus Marliani commentator: *Hic quae thermarum* DOLIA *vocitantur erat dicendum.*) Eſt autem ſciendum, caſtella aquarum fuiſſe. Neque enim thermae, tantum ad uſus publicos exſtructae, ſua habuerunt caſtella, in quae juxta moduli erogationem, quinarias ſuas accipiebant, quas ſubminiſtrarent balneis, prout requirebat uſus; verum etiam privatis thermis, ut Frontinus refert, ſua fuerunt caſtella, in quae derivarent aquam, ex publico caſtello depromptam, eandemque in uſus ſibi neceſſarios diſtribuerent. Sententia Monteſauconii eſt, fuiſſe Lymphaeum, ſive Nymphaeum Claudii, a Rufo conſequenter poſt Thermas Titi & Trajani recenſitum: nam & locus quadrat, ac

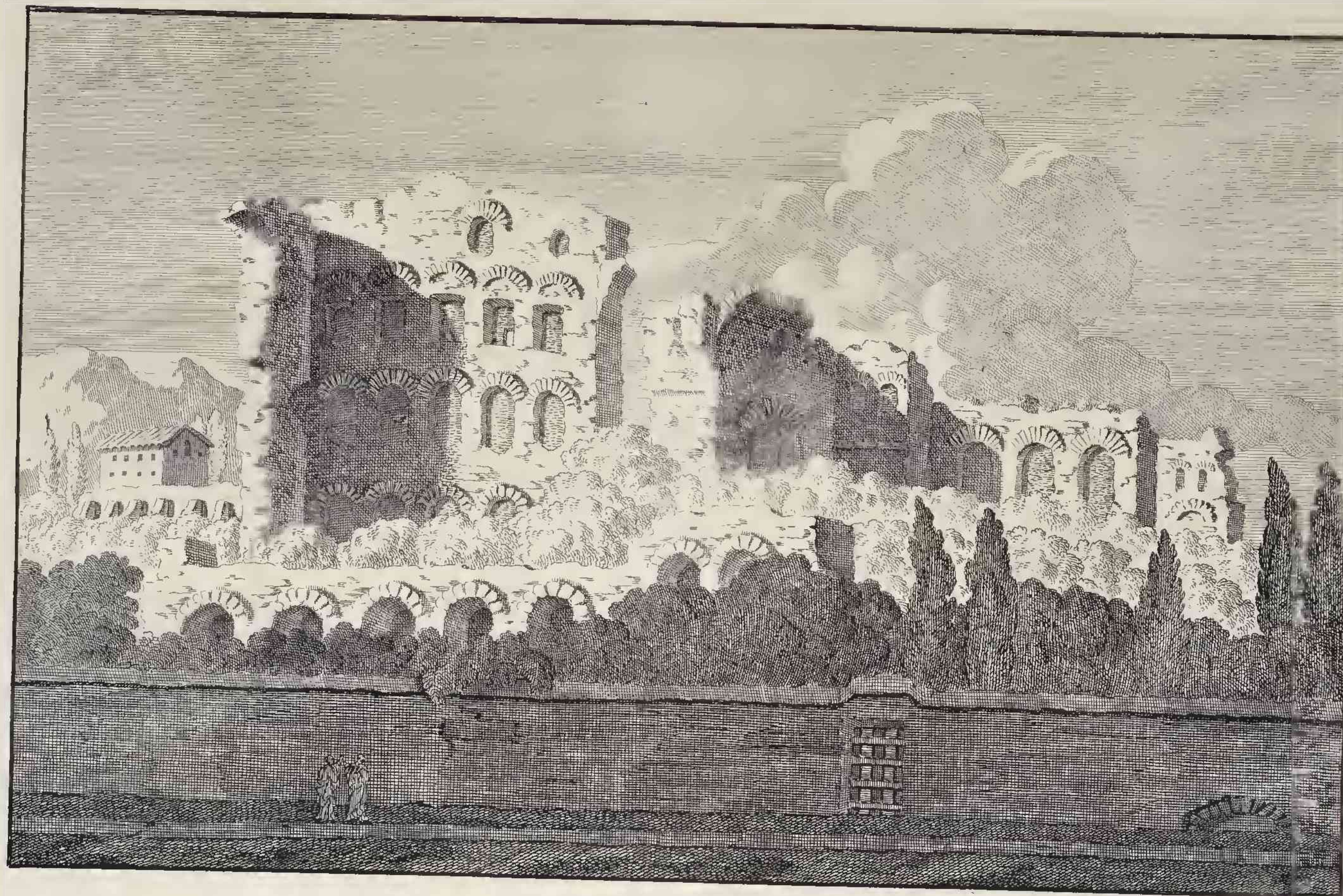
vix putarit quispiam tam nobile aedificium in enumeratione praetermissum fuisse; neque potest suspicio cadere in quidpiam aliorum, quae memorantur a Rufo. Notat idem Montefauconius, in singulis aulis septem esse portas, a quibus ad vicinas fit transitus, ita concinne positas, ut ab ultima aula, qui in porta consistit, septem una serie portas a prima ad postremam aulam linea transversa videa. A constanti septem portarum numero impetratum est, ut aulae, quae novem sunt, septem aulae, sive *le sette Sale*, plebejo usu vocitentur. Exstant vero hae novem camerae ingentes solo vicino demissiores, ubi quis ex S. Martini Ecclesia, spectandi caussa, in conterminam ierit viam. Omnes autem sunt latitudine pedum XVII. cum dimidio. Longitudo varia est, nec una; ubi vero maxima, continet pedes CXXXVII.

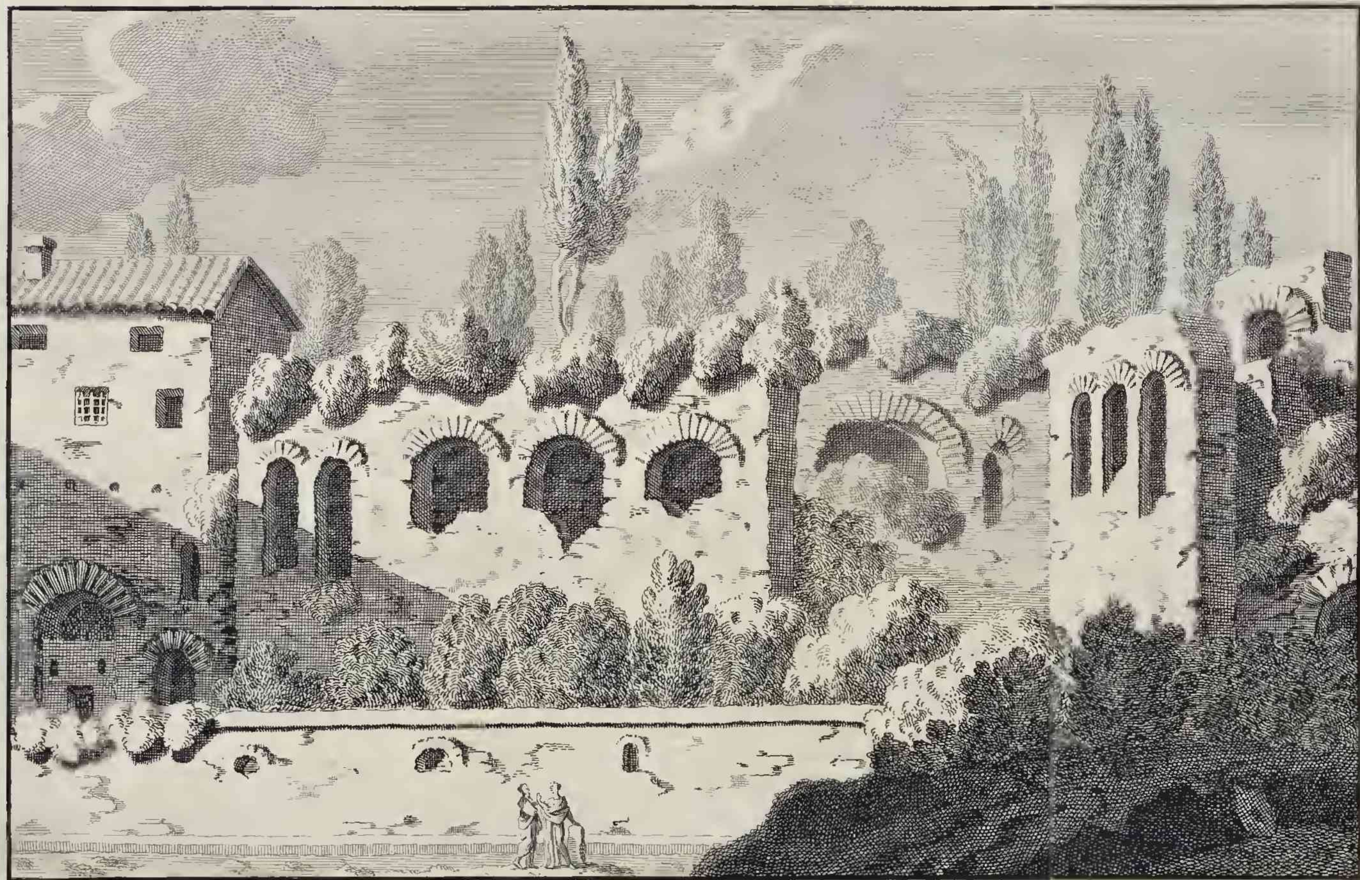
Inter opera publica recensentur *Balneum Torquati* & *Vespasiani.* Intelligendus est autem *Titus Vespasianus*, qui *Amphitheatrum*, & *prope illud* Balneum, seu *Thermas celeriter* (ut loquitur Suetonius) *exstruxerat.* De his ita scribit Dion (*Lib.* LXVI.) *Amphitheatrum venationum caussa*, *& Balnea suo nomine dedicavit.* Fuit ergo & ibi *Theatrum Torquati*, de quo tamen nihildum me invenisse certo scio. Apud Sextum Rufum & P. Victorem legitur (*in regione prima*) *Lacus Torquati & Vespasiani.* Sed utrumque verum esse queat: nam lacus ad usum balnei erant.

Ante complures annos Ferdinandus Cardinalis Mediceus *Labrum ingens* ex his locis avexit in hortos suos, sitos in monte Pincio.

In ruinis prope has Thermas inventa fuit *Laocoontis statua*, quam in domo Titi Imperatoris collocatam fuisse Plinius auctor est (*Lib.* XXXVI. *cap.* 5. *sub finem*) his verbis: *Laocoon in Titi Imperatoris domo*, *omnibus & picturae*, *& statuariae artis praeferendum: ex uno lapide eum*, *& liberos*, *draconumque mirabiles nexus de consilii sententia fecere summi artifices Agesander*, *& Polydorus*, *& Athenodorus*, *Rhodii.* Sed observarunt aliqui, statuam hanc Laocoontis & liberorum ejus, quae in Vaticano nunc est collocata, e duobus lapidibus esse factam, & propterea hanc statuam Laocoontis esse non posse, quae stetit in domo Titi. Omnibus tamen rite consideratis rationibus, dubitari nefas est, quin Vaticanus Laocoon non sit alius ab eo, de quo Plinius loquitur.

Duas exhibemus harum Thermarum Icones.

p. 30.

THERMAE

PHILIPPI.

D Thermas Philippi cenſentur pertinuiſſe rudera, quae ad Eccleſiam S. Matthaei in Merulana. Et quamquam certi nihil ea de re conſtat; conjecturae tamen aliquatenus confirmantur, ex ſitu loci, & forma ruinarum. Videtur enim id ipſum probare vetus Inſcriptio, ibidem reperta, & a Panvinio allegata.

L. RVBRIVS. GETA. CVR. P. CCCXXIII
D. N. PHILIPPI. AVG. THER.....

Hinc veriſimile exiſtimatur quoque, quum Philippus habuerit ſuam domum in Regione ſecunda, fuiſſe hanc Thermis ejus vicinam in Suburra. Adſcendebatur forte ad has Thermas per eam partem Tabernolae, quae ducebat in Exquilias. De hoc Varro (*Lib.* IV. *de LL. p.* 15.) *Oppius mons terticepſos lucum Exquilinum, dexterior via in Tabernola eſt.* Ergo & non potuit procul abfuiſſe ab his Thermis Lucus Exquilinus.

Balneorum uſus quotidianus apud Hebraeos, Aſſyrios, Graecos, alioſque Orientis populos, receptus antiquitus fuiſſe, in hiſtoriis legitur; hinc ad Romanos poſtea eſt tranſlatus, propter aëris æſtum nimium, unde ſudore manantibus, & pulvere conſperſis corporibus, frequenti abluitione opus eſſe, conſtat.

Valerius Maximus (*Lib.* IX. *cap.* 1. *exempl.* 1.) & Macrobius (*Saturn. Lib.* II. *cap.* 11.) ſcribunt, Sergium Oratam, hominem voluptarium, etiam penſiles Romae Balneas inſtituiſſe. Et Plinius (*Lib.* XXXIX. *cap.* 1.) tradit, uſum Balneorum coepiſſe L. AEmilio & M. Licinio Coſs. An. U. C. DXXXV.

Erant in illis Caldaria, Frigidaria & Tepidaria. Plinius (*Lib.* V. *epiſt.* 6.) *Frigidariae cellae connectitur media, cui Sol benigniſſime praeſto eſt, caldariae magis: prominet enim, tertia a Sole longius, a luce non longius.* Vitruvius (*Lib.* V. *cap.* 10.) *Ahena ſupra hypocauſtum tria ſunt componenda, unum caldarium, alterum tepidarium, tertium frigidarium: & ita collocanda, uti ex tepidario in caldarium, quantum aquae caldae exierit, influat de frigidario in tepidarium ad eundem modum.* Excitabatur autem primo ſudor in *caldaria* cella, qui aqua calente abſtergebatur; poſt fotum deinde in *tepidaria* corpus, tandem in *frigidaria* ſenſim ad nativum temperamentum revocabantur loti, qui etiam in *unguentaria* ungebantur. Hic erant etiam Apodyteria, in quibus Balnea ingreſſuri veſtes deponebant. Idem Plinius (*in Epiſt. dicta*) *Inde Apodyterium Balnei laxum & hilare excipit cella frigidaria, in qua baptiſterium amplum atque opacum.*

Domeſticis Balneis uſos fuiſſe cives paullo ditiores, teſtatur Cicero, Terentiam monens, *ut curet, ne labrum in Balneo deſit* (*Lib.* XIV. *ad Fam. epiſt.* 20.) Terentius (*Eun. Act.* III. *ſc.* 5. *v.* 34.) ubi de Pamphila loquitur.

— — *Continuo haec adornant, ut lavet.*

Nonnulli poſtea privati cives, lucri cauſſa, in pluribus Urbis vicis, Balnea exſtruxerunt, ubi minimo pretio lavabantur, & refocillabantur quivis illuc advenientes. Martialis (*Lib.* II. *ep.* 14.)

Nec Fortunati ſpernit, nec Balnea Fauſti;
Nec Grylli tenebras, AEoliamque Lupi:
Nam Thermis iterum cunctis iterumque lavatur.

Curatores Balneorum privatorum erant hi, Fortunatus, Gryllus & Fauſtus.

Poſtea Imperatores ſuperbiore ſtructura Thermas moliebantur; quippe apud delicatiores neceſſarii uſus ratio vertebatur in luxum & laſciviam. Oſtendunt hoc Thermae Agrippae ſub Auguſto, Neronis, Titi, Trajani, Caracallae & Diocletiani, quarum rudera exhibemus in effigiebus operis hujus noſtri.

In initio hae Thermae ſolis Imperatoribus ſerviebant, & patebant; ſed poſtea etiam aperiebantur cuivis e populo. Quin & Principes ad id dementiae venerant, ut cum populo promiſcue lavarentur. Spartianus (*in Hadr. cap.* 17.) *Publice & frequenter cum omnibus lavit.*

Fuerunt etiam Thermae Hiemales. Vopiſcus (*in Aureliano cap.* 45.) *Thermas in Tranſtiberina regione Aurelianus facere paravit hiemales, quod aquae frigidioris copia illic deeſſet.*

Fuerunt haec Balnea interdum mixta, ſeu communia viris ac feminis; de his Cyprianus (*Libr. de Habit. Virg.*) Chriſtiane haec ſcribit. *Quid vero*, inquit, *quae promiſcuas Balneas adeunt, quae oculis ad libidinem curioſis pudori & pudicitiae corpora dicata proſtituunt, quae cum viros, atque a viris nudae vident turpiter, ac videntur, nonne ipſae illecebram vitiis praeſtant? nonne ad corruptelam & injuriam ſuam deſideria praeſentium ſollicitant, & invitant.*

Tempus pomeridianum erat his lavationibus tributum, & quidem aeſtate hora octava, hieme nona, quae apud Italos ſunt vigeſima tempore aeſtivo, & vigeſima prima hiberno, hoc eſt, apud veteres Romanos, horis ante Solis occaſum tribus, & paullulum ante coenam. Plinius (*Lib.* III. *epiſt.* 1. *de Spurinna*) *Ubi hora*, inquit, *balnei nuntiata eſt* (*eſt autem hieme nona, aeſtate octava*) *in Sole, ſi caret vento, ambulat nudus. Deinde movetur pila vehementer & diu.* Martialis (*Lib.* XI. *ep.* 53.)

Octavam poteris ſervare, lavabimur una:
Scis quam ſint Stephani Balnea juncta mihi.

Lavandi hora indicabatur tintinnabulo, quo ad Thermas vocabantur, qui lavari volebant, ut properarent; non venientibus enim periculum denuntiabatur, ut ſola frigida lavarentur, clauſis Thermis. Martialis (*Lib.* XIV. *ep.* 163.)

Redde pilam: ſonat aes Thermarum: ludere pergis?
Virgine vis ſola lotus abire domum?

Ad hos uſus adhibebantur aenei, aut ferrei ſtrigiles, ad fricandum & purgandum corpus; ampullae item, & gutti ad guttatim perfundendum corpus lotum oleo, & unguentis bene olentibus. Juvenalis (*Sat.* III. *v.* 263.)

—— —— *& ſonat* (domus) *unctis*
Strigilibus, & pleno componit lintea gutto.

Delicatiores enim hic variis frictionibus & expolitionibus corporum indulgebant; unde illud Lucillii.

Rador, ſubvellor, deſquamor, pumicor, ornor,
Depilor, & pingor.

Loturi ſedebant in ſoliis perforatis, qui marmorei erant in Thermis magnificentiſſimis. Martialis (*Lib.* II. *ep.* 70.)

Non vis in ſolio prius lavari
Quemquam, Cotile.

Martialis etiam tradit, linteis uſos fuiſſe Veteres in abſtergendis corporibus. (*Lib.* XII. *epigr.* 71.)

Lintea ferret Apro vacuus cum vernula nuper,
Et ſupra togulam luſca ſederet anus.

Anui enim huic ſervandae veſtes fuerant datae.

Poſt lotionem loti iterum in lectum reponebantur. Terentius (*Eunuch. Act.* III. *ſc.* 5. *v.* 44.)

—— —— *Accerſitur lavatum interea virgo:*
It, lavit, redit. deinde eam in lectum illae collocarunt.

AEdilibus in Municipiis quibuſdam demandata erat cura Balneorum publicorum, qui ipſi quandoque municipibus praeſtabant, ut gratuito lavarentur. Alfenus (*in l. qui Inſulam.* 30. §. 1. *ff. locati*) *AEdilis*, inquit, *in municipio Balneas conduxerat, ut eo anno municipes gratis lavarentur: poſt tres menſes incendio facto, reſpondit, poſſe agi cum balneatore.* Arcadius Chariſius (*l. ult.* 18. *ff. de muner. & honor.* §. 5. *cura quoque.*) docet; Curatores publice factos, qui Balnea publica calefieri curabant, quibus ex publico ad hunc uſum pecunia dabatur. *Inter perſonalia*, ait, *munera in quibuſdam civitatibus numeratur & calefactio publica Balnei, ſi ex reditibus alicujus civitatis curatori pecunia ſubminiſtretur.* Eſt etiam memorabilis lex Imperatorum, Arcadii & Honorii, ſuper Balneis civitatum (*l. Ne ſplendidiſſimae.* 11. *C. de operibus publ.*) *Ne ſplendidiſſimae urbes vel oppida vetuſtate labantur, de reditibus fundorum juris Reipub. tertiam partem reparationi publicorum moenium & Thermarum reſtitutioni deputamus.*

THER-

THERMAE

DIOCLETIANI.

THERMAE DIOCLETIANI vaſtae in monte Quirinali ſeſe produnt. Harum partem occupavit hodie Carthuſianorum amplum Monaſterium, eorundemque Templum, ingens ſatis. Templum vero D. Bernhardi rotundum, nec valde magnum, Calidaria Diocletiani pro parte obtinuit. Reliqua Thermarum vel ruinis jacent obruta, vel minantur eas. Olim hae Thermae Urbis paene ſpeciem referebant, complexae ambitu ſpatioſiſſimo, hinc *Fontem Terminorum* dictum, & granaria publica; inde villam Perettam, multoſque hortos, vineaſque.

Exſtruere coeperunt has Thermas Diocletianus & Maximianus Imperatores. Dicuntur autem XL millia Chriſtianorum, in iis aedificandis, ſerviles operas praeſtitiſſe. (Cardinalis Baronius *Ann. Tom.* II. *ad ann. C.* CCXCVIII.) Inchoatas autem a prioribus Principibus, Succeſſores eorum Conſtantius & Maximianus dedicarunt, exornaruntque nominibus propriis, primorumque Conditorum ſtatuis in iis erectis. Docet hoc marmoris illic effoſſi Titulus ſequens.

THERMAS. DIOCLETIANAS
A VETERIBVS. PRINCIPIB
INSTITVTAS. OMN

Item.

D. D. NN. DIOCLETIANVS. ET
MAXIMIANVS. INVICTI. SENIORES
AVGVSTI. PATRES. IMPERATORVM. ET
CAESARVM. CONSTANTIVS. ET. MAXIMIA
NVS. INVICTI. AVGG. ET. SEVERVS. ET. MAXI
MIANVS. NOBILISS. CAESARES. THERMAS
FELICES. DIOCLETIANI. AVG. FRATRIS. SVI
NOMINE. CONSECRAV. COEPTIS. AEDI
FICIIS. PRO. TANTI. OPERIS. MAGNITV
DINE. OMNI. CVLTV. PERFECTAS
ROMANIS. SVIS. DEDICAV

Huc quoque pertinet alterius marmoris Inſcriptio, quae ſequitur.

CONSTANTIVS. ET. MAXIMIANVS
INVICTI. AVGG.
SEVERVS. ET. MAXIMIANVS
CAESS
THERMAS. ORNAVER. ET
ROMANIS. SVIS. DEDICAVER

In iiſdem Thermis Diocletiani legebantur hae Inſcriptiones.

D. D. N. N. C. AVREL. VALER. DIOCLETIANVS. ET. M. AVREL. VALER. MAXIMIANVS
INVICTI. SENIORES. AVGG. PATRES. IMPP. ET. CAES. P. P......

. . . .

D. D. N. N. FL. VALER. CONSTANTIVS. ET. GALER. VALER. MAXIMINVS
NOBILISSIMI. CAESARES. FF......
THERMAS. FELICES. DIOCLETIANO. COEPTAS. AEDIFICIIS. PRO. TANTI. OPERIS
MAGNITVDINE. OMNI. CVLTV. IAM. PERFECTAS. NVMINI. EIVS. CONSECRARVNT

. . . .

Balnea autem & Thermae, quam inſano ſumptu exſtruerentur, docet Seneca (*Epiſt.* 86.) his verbis. *At nunc quis eſt, qui ſic lavari ſuſtineat. Pauper ſibi videtur, ac ſordidus, niſi parietes magnis & pretioſis orbibus refulſerunt, niſi Alexandrina marmora Numidicis cruſtis diſtincta; niſi illis undique operoſa,*

rosa, & in picturae modum variata circumlitio praetexitur; nisi vitro absconditur camera; nisi Thasius lapis, quondam rarum in aliquo spectaculum templo, piscinas nostras circumdedit, in quas multa sudatione corpora exinanita demittimus; nisi aquam argentea epistomia fuderunt: & adhuc plebejas fistulas loquor. Quid cum ad balnea libertinorum pervenero? quantum statuarum, quantum columnarum est, nihil sustinentium, sed in ornamentum positarum, impensae caussa? quantum aquarum per gradus cum fragore labentium? Eo deliciarum pervenimus, ut nisi gemmas calcare velimus. De his Ammianus Marcellinus (*Lib.* XVI. *cap. 6.*) *Lavacra in modum provinciarum exstructa.*

Fuerunt in his Thermis plusquam tria millia soliorum, sellarumque in usum lavantium, altissimi item fornices, hemisphaeria, camerationes, testudines, porticus, subdiales areae latissimae, aliaque admirabilia, ut videre est in Molis totius ichnographia. Hodie autem in locum harum Thermarum successerunt horti multi, horrea publica, duo coenobia, vineta & plateae amplissimae.

Fatetur etiam Montefauconius, harum Thermarum immane fuisse spatium. In medio camerae praegrandes in Ecclesiae formam, Michaële Angelo Bonarota artifice, actae sunt, & in crucis Graecae morem concinnatae. Columnarum hic olim magna vis fuit; ad ducentas olim exportatas, aliisque admotas aedificiis, narrabat Carthusiae prior; eae solum relictae, quas amoliri, gravitatis caussa, non licuit, suntque octo numero, aliae aliis densiores, sublimioresque.

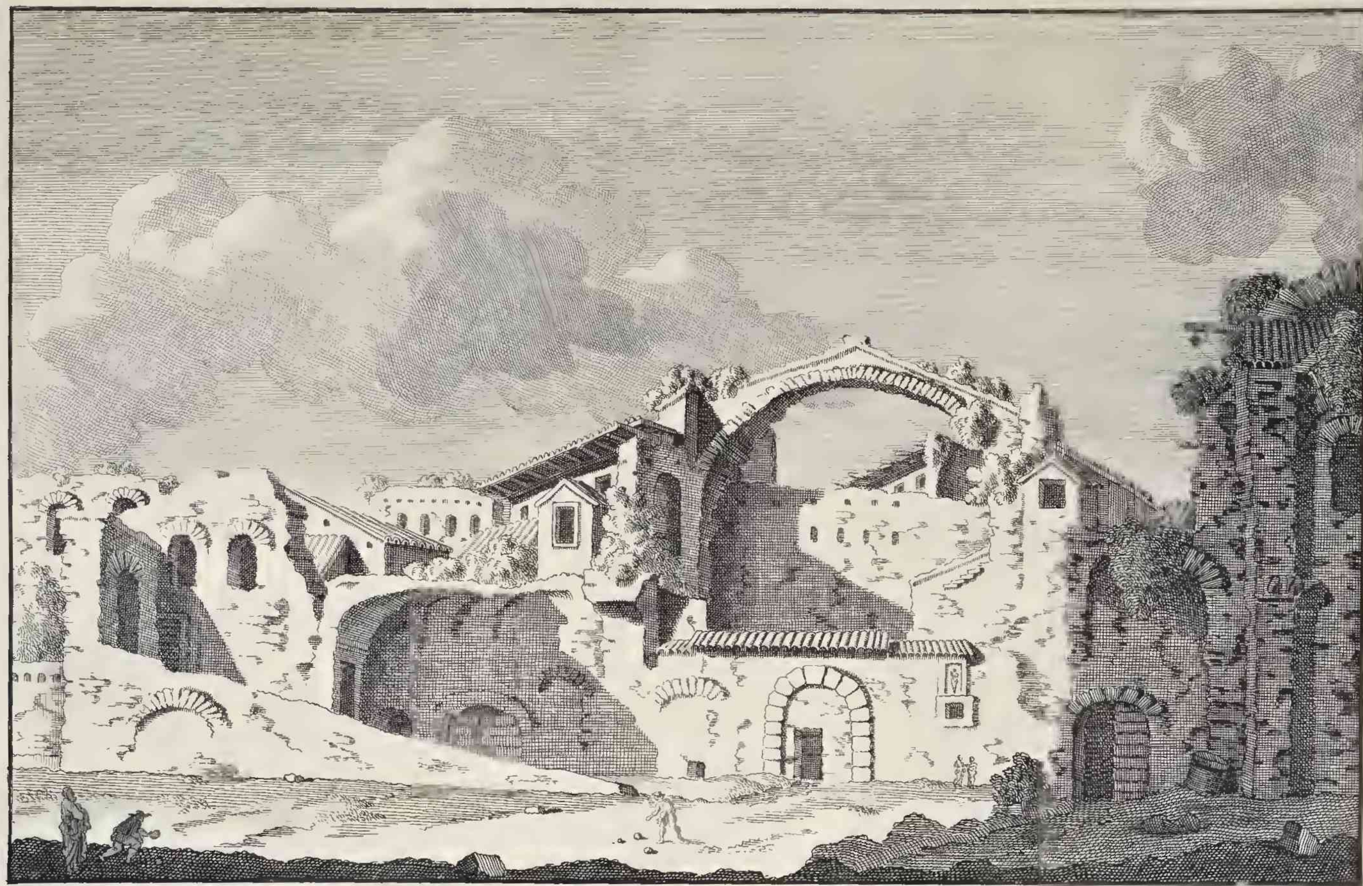
In has Thermas translata leguntur varia exercitationum genera, urbanaeque deliciae, ludi, ambulacra, scholae & colymbethrae. Fuit etiam in his Thermis Bibliotheca Ulpia, in qua libri lintei atque elephantini, Principum continentes gesta & Senatusconsulta. De ea Vopiscus scribit in vita Probi (*cap.* 1.) *Usus sum praecipue libris ex Bibliotheca Ulpia, aetate mea Thermis Diocletiani.* Et alio in loco, in Taciti vita (*cap.* 8.) *Bibliotheca Ulpia elephantini pugillares, in sexto armario siti.*

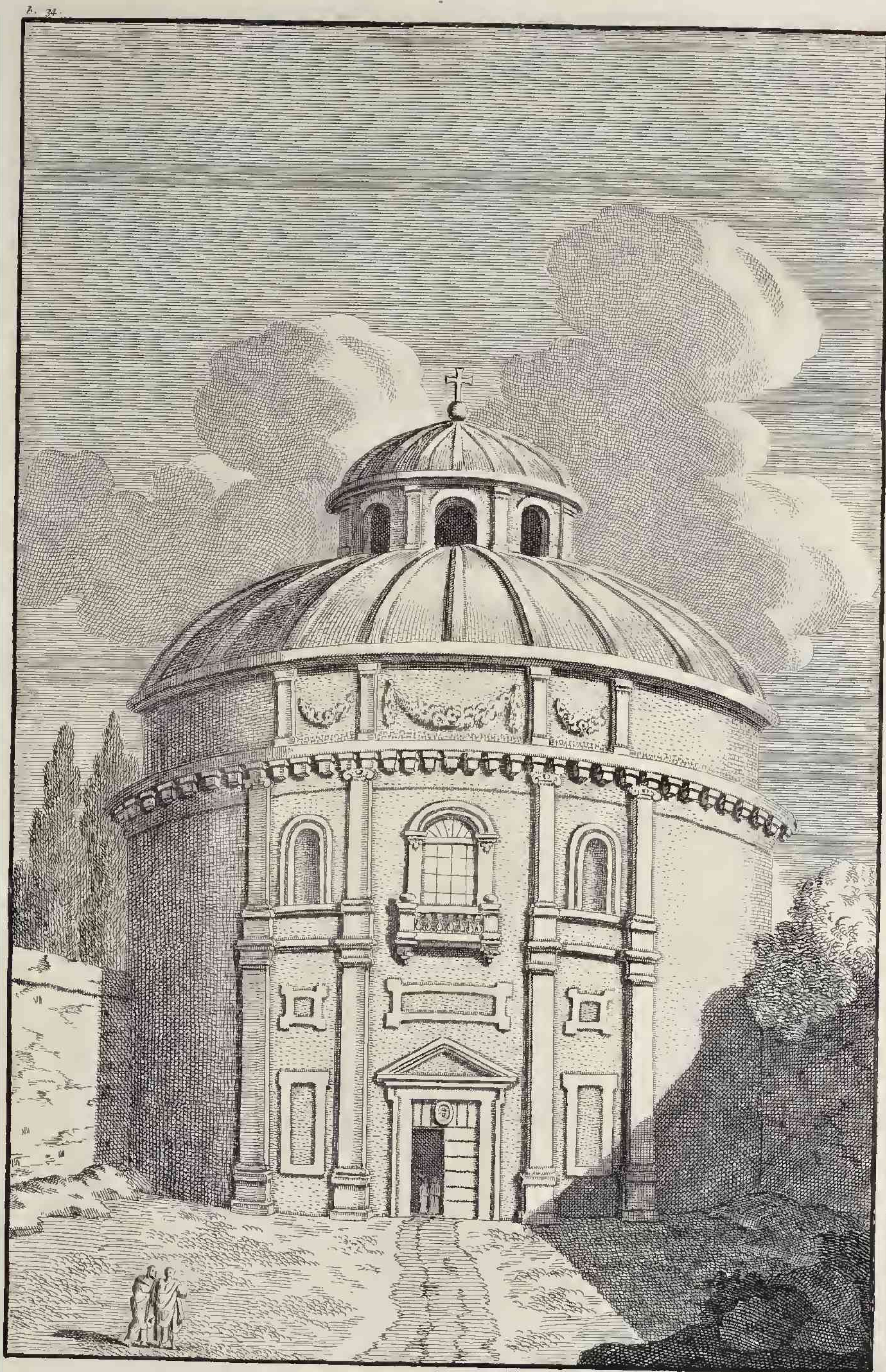
Thermae hae vocantur *Diocletianae* & *Maximianae* vero nomine, etsi dici quoque possunt *Constantinianae*, vel rectius *Constantianae*, eo quod Constantius Imp. postea exornavit illas. Maximianus vero reversus ex Africa aedificavit eas in honorem Diocletiani, An. Sal. CCXCVIII, & alias item sibi Carthagini in Africa. Nam quum defessus esset occidendis militibus Christianis, damnavit eos ad hoc opus faciendum, consumpsitque in eo absolvendo totum septennium. Testantur hoc Acta D. Marcelli a Surio (*26. Septemb.*) & Baronius (*loco superius citato*) ubi haec leguntur: *Tempore illo, quo Maximianus ex Africae partibus rediit Romam, volens placere Diocletiano Augusto, ut in nomine ejus Thermas aedificaret, coepit, ob invidiam Christianorum, omnes milites, sive Romanos, sive alterius generis, ad afflictionem laboris compellere, & per varia loca alios ad lapides, alios ad arenam fodiendam damnare.* Et Eusebius (*in Chronicis.*) *Hoc anno*, inquit, XV. *imperii Diocletiani, Thermae Diocletiani Romae factae; & Maximiani Carthagine.* Postea Constantius, Pater Constantini Magni, & ejus Collegae Imperii, dedicarunt has Thermas Diocletiani, ut liquet ex Inscriptionibus supra adscriptis, ex Panvinio in Fastis. *Constantius & Maximianus invicti Augusti* &c. Exinde igitur hae *Thermae* sunt appellatae *Constantianae*, non *Constantinianae*. Erant enim Romae & aliae *Thermae Constantini*, quarum Ammianus meminit (*Lib.* XXVII. *cap.* 2.)

Has Thermas, sanctorum martyrum manibus exstructas, magis integras religio servavit nobis, eversis aliis, ut pie eruditeque observavit Baronius, earumque muri superstites conversi sunt in Ecclesiam S. Mariae Virginis, Dominae Angelorum, consecrante hanc AEdem Pio IV. Pontifice Maximo, tot jam ante seculis Sanctorum sudore ac sanguine consecratam.

Tres exhibemus harum Thermarum Icones.

THER-

THERMAE
AGRIPPAE.

HERMIS AGRIPPAE plerique, & recte, adjudicant partem magnam *Caldarii* ſphaericam, quae etiamnunc ſupereſt, haud ita longe a Pantheo, ubi *Arcus* fuit, dictus *Ciambellae.* In Rufo legimus.... *M. Agrippae.* Sed hic excidit probabiliter vox *Pantheon.* Sequitur mox, *Horti & Thermae Agrippae*, quod non leve vicinitatis praebet argumentum.

Fuerunt autem, inter *Octaviae Porticum* & *Pantheon*, ubi adhuc harum Thermarum exſtant veſtigia. De his ita ſcribit Plinius (*Lib.* XXXVI. *cap.* 25. *in calce*) *Lithoſtrata coeptavere jam ſub Silla, parvulis certe cruſtis, exſtat hodieque, quod in Fortunae delubro Praeneſte fecit. Pulſa deinde ex humo pavimenta in cameras tranſiere e vitro: novitium & hoc inventum. Agrippa certe in Thermis, quas Romae fecit, figlinum opus encauſto pinxit. In reliquis albaria adornavit: non dubie vitreas facturus cameras, ſi prius inventum id fuiſſet, aut a parietibus ſcenae, ut diximus, Scauri perveniſſet in cameras.* Idem Auctor (*Lib.* XXXV. *cap.* 4.) *M. Agrippa, vir ruſticitati quam deliciis propior*, &c. *Verum illa torvitas duas tabulas Ajacis & Veneris mercata eſt a Cizycenis* XII. *pondo. In Thermarum quoque calidiſſima parte marmoribus incluſerat parvas tabellas, paulo ante quam reficerentur ſublatas.* Plinius certe (*ibidem*) Thermas has inter praecipua Urbis ornamenta numerat. Et teſtatur Fabricius, fruſtula vitrea eo in loco effodi: nam habuerunt arcus & pavimenta ex vitro, quod & Plinium teſtari vidimus. Idem auctor Fabricius ſcribit, ſua aetate ſedilia & ordines ſcamnorum adhuc apparuiſſe, & ſitas fuiſſe inter Templa *S. Mariae Rotundae*, & *S. Mariae ſupra Minervam.* De his loquitur Martialis (*Lib.* III. *epig.* 36.)

Laſſus ut in thermas decima, vel ſerius hora
Te ſequar Agrippae.

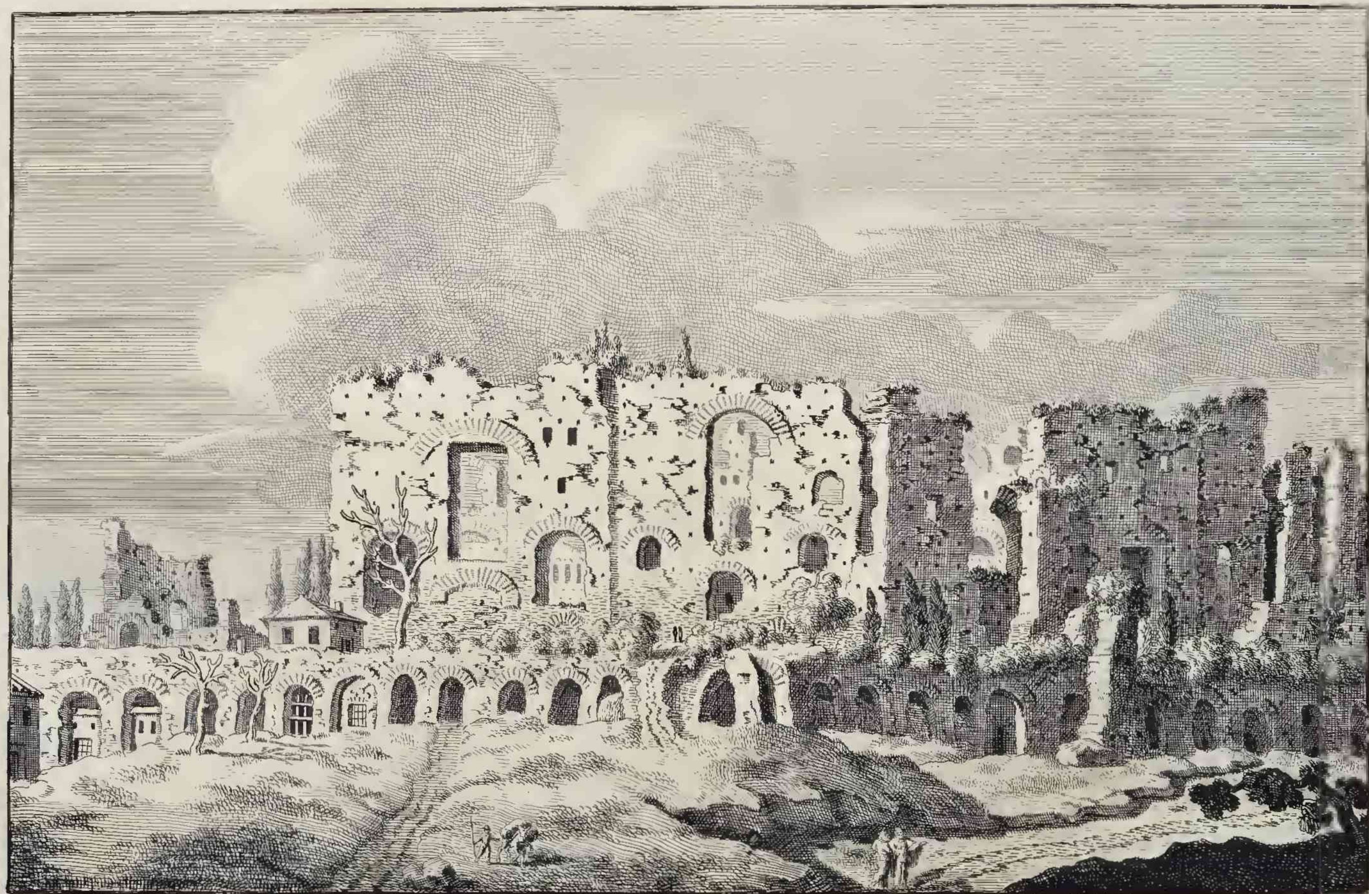
Ante has Thermas ſtetit Apoxyomeni ſignum, quod Tiberius, clamoribus populi repoſcentis reponere eſt coactus, quum id, alio ſubſtituto ſigno, in cubiculum ſuum tranſtuliſſet. Plinius (*Lib.* XXXIV. *cap.* 8.) *Inter quas* (ſtatuas) *diſtringentem ſe a Lyſippo factum ante thermas dicavit, mire gratum Tiberio Principi. Qui non quivit temperare ſibi in eo, quamquam imperioſus ſui, inter initia Principatus, tranſtulitque in cubiculum, alio ibi ſigno ſubſtituto, eumque clamoribus populi repoſcentis repoſuit.*

Itaque quod ad ſitum harum Thermarum attinet, fuere in Campo, aut finibus Campi utriuſque, prope Pantheon. Dion (*Lib.* LIII. *prope finem*) *Agrippa vaporarium Laconicum fecit. Laconicum autem vocatur id genus balnei, quoniam hic tum nudari corpora, tum inungi oleo praecipue videbantur.* Idem (*Lib.* LIII.) *Moriens Agrippa populo hortos, & balneum a ſe denominatum legavit.*

In ſchedis Flaminii Vaccae legitur haec obſervatio. *AEdes*, inquit, *quas incolo, ſtructae ſunt ad Thermas Agrippae. Ibi quum cellam vinariam adornarem, incidi in ſtruem, canalibus bene multis, qui lateritiis ex tabulis confecti erant, perforatam. Hi haud dubie deducendae in hypocauſta aquae calidae uſui erant. Subtus reperi pavimentum, olim permeandis ſubterraneis hujuſmodi ab antiquis uſurpatum, tabellis marmoreis ab utroque latere veſtitum, ſubjectumque pavimentum firmiſſime ſtructum, pilis bene multis fultum erat. Inter binas autem pilas ignis olim ſupponebatur, ibidemque in cineres & carbones incidimus. Vacuum item grande inveni, veſtitum plumbeis laminis, quae clavis aeneis fixae erant, columnas item ex Granito marmore mediocris altitudinis deprehendi.* Operae pretium me facturum arbitror, ſi, quae ad hunc Flaminii Vaccae locum adnotavit Monteſauconius, non omittam. *Inſignia de Thermis Agrippae nobis hic aperit Flaminius, & Vaporarium, ſive Hypocauſtum deſcribit, quale a Dione atque Plinio recenſetur, uti jam diximus. Flaminius igitur iſtius Vaporarii Laconici formam exprimit, quum ait, pavimentum firmiſſimum pilis ſuſtentatum fuiſſe, ita ut inter pilas hujuſmodi pavimento & hypocauſto calefaciendo ignis ſubjiceretur: id autem Vaporarium, perinde atque Plinius marmoribus veſtitum narrat.*

Ad has Thermas suas magis ornandas, Agrippa addiderat *Stagnum*, atque *Euripum*, cum *parva Silva*, inter utrumque media. Posuit autem in hac silva Statuam, Lysippi manu elaboratam, & repraesentantem *Leonem cadentem*, ut refert Strabo (*Lib.* XIII.) Ne autem huic horto, thermis, stagnoque deessent undae salientes, *Ramum Aquae Virginis* illuc transtulit Agrippa.

Dubitari autem potest; an ad easdem Thermas & Pantheon fuerit *Campus Agrippae;* an potius ad *Porticum Vipsaniam*, & *Fontem Aquae Virginis. Campum autem Agrippae*, teste Dione (*Lib.* LV.) *Porticu excepta, ac Diribitorium ipse Augustus dedicavit, sive publici juris fecit.* Et haec quidem Agrippae sunt Monumenta. Nero autem, quum deliciis loci invitaretur, non raro ibi convivatus est splendide, Tacito id referente, (*Ann.* XV. *cap.* 37. §. 2.) qui tamen Nero, *Solatium populo exturbato, & profugo Campum Martis, ac Monumenta Agrippae, hortos quin etiam suos*, eodem teste Tacito (*Ann.* XV. *cap.* 39.) *patefecit.*

T. 30.

THERMAE

ANTONINIANAE.

NTONINIANAE THERMAE ſunt in Regione XII. teſtibus Panvinio & Pancirollo. De his Eutropius ait (*Lib.* VIII. *ſub finem.*) *Opus egregium fecit Lavacri, quae Antoninianae appellantur.* Lampridius ſcribit; has Antoninum Thermas inchoaſſe, Severum abſolviſſe, multumque exornaſſe, in Alexandro (*cap.* 25.)

Hae Thermae Antoninianae fuere omnium, quae Romae erant nobiliſſimae, ſitae inter montes Coelium & Aventinum. De his loquitur Spartianus, in Severo (*cap.* 21.) *Vixit diu in odio populi Antoninus, quamvis & veſtimenta populo dederit, unde Caracalla eſt dictus, & Thermas magnificentiſſimas fecerit.* Idem in Caracalla (*cap.* 9.) *Opera Romae reliquit* (Caracalla) *Thermas nominis ſui eximias, quarum cellam ſolearem Architecti negant poſſe ulla imitatione, qua facta eſt, fieri. Nam & ex aere, vel cupro cancelli ſuperpoſiti eſſe dicuntur, quibus cameratio tota concredita eſt, & tantum eſt ſpatii, ut id ipſum fieri negent potuiſſe docti Mechanici. Idem viam novam munivit, quae eſt ſub ejus Thermis* (Antoninianis ſcilicet) *qua pulcrius inter Romanas plateas non facile quidquam invenias.* Hanc ergo Spartianus fuiſſe teſtatur inter plateas Romanas pulcherrimam, eamque neceſſe eſt, uti Forum aliquod, cinctam fuiſſe columnationibus & porticibus. Aurelius Victor (*de Caeſaribus.*) *Per eum* (Caracallam) *aucta Urbs magno acceſſu viae novae, & ad lavandum abſoluta opera pulchri cultus.* Et Olympiodorus: *Habebant in uſum lavantium ſellas mille ſexcentas, e polito marmore factas.* In his fuerunt etiam duae ſellae iſtae, quae hodie conſpiciuntur in Templo Lateranenſi, ut vult Nardinus. Sed Borrichius aſſerit; fuiſſe haec forſitan ſedilia Poppeae parturientis; quia ſunt fundo pertuſo, inſtituto obſtetricibus laudato. Nardini ſententiam nihilominus confirmat Montefauconius; quia Martinellus, jam ante Nardinum, hoc exiſtimaverit, Olympiodorum ſecutus: has nempe ſellas Lateranenſes perforatas, nec non aliam ſimilem, in monte Caſſino, & ſi quae id genus ſunt, fuiſſe Thermis deputatas.

Vel in ipſis harumce Thermarum ruinis ſpecimen praeteritae magnificentiae comparet. Sunt enim peramplae. Ferunt ſpatium Thermarum interius ſeptingentorum cubitorum longitudine fuiſſe. Sub Thermis, in declivi verſus viam Appiam, longa ſeries camerarum, ſeu tabernarum viſitur, quas Montefauconius exiſtimat eſſe latus Viae Novae, a Caracalla munitae: nam ſitus apprime conſentit cum ſupra adductis Spartiani verbis. De his Thermis Euſebius teſtatur quoque, tam amplas & ſpatioſas fuiſſe eas, ut illic invenirentur cubicula infinita, marmoreis cruſtis ſingula ornatiora, quorum januae & cancelli fuerunt operis aenei, ſed deaurati.

Itaque in hac Regione XII. his Thermis nihil par fuit, in operibus Romanae elegantiae, quas ſitas fuiſſe animadvertimus, in latere Aventini, via Ardeatina, & ab Oriente habuiſſe templum SS. Nerei & Achillei, a Septemtrionibus S. Priſcae, prope viam S. Balbinae, e regione S. Sixti.

Fuerunt autem omnium Thermarum Romanarum magnificentiſſimae, ita ut comparari cum iis nequiverint ne quidem Diocletiani lavacra, utcunque tot millium Chriſtianorum ſudore erecta; ſed marmora illinc ſunt ablata, & lacerae omni cultu, minitanteſque parietinarum ruinam. Videntur hic tamen muri celſi ex latere coctili, cum fornicibus altiſſimis, pavimentis teſſellatis albi nigrique coloris, veſtigiiſque canalium, quibus in diverſos alveos aqua diſtribuebatur: conclavia item non unius ſtructurae & ampla; atque in locis quibuſdam aqua profunda, quae ſuperfuit ex Ductu Appiae, obruto & foedato.

Porticus his Thermis addere inſtituit Elagabalus, ſed eas Alexander Severus perfecit. Lampridius, in Elagabalo (*cap.* 17.) *Et lavacrum, quod Antoninus Caracalla dedicaverat, & lavando, & populum admittendo, ſed porticus defuerant, quae poſtea ob hoc ſub dicto Antonino exſtructae ſunt, & ab Alexandro perfectae.* Idem, in Alexandro (*cap.* 25.) *Antonini Caracallae Thermas additis porticibus perfecit, & ornavit.*

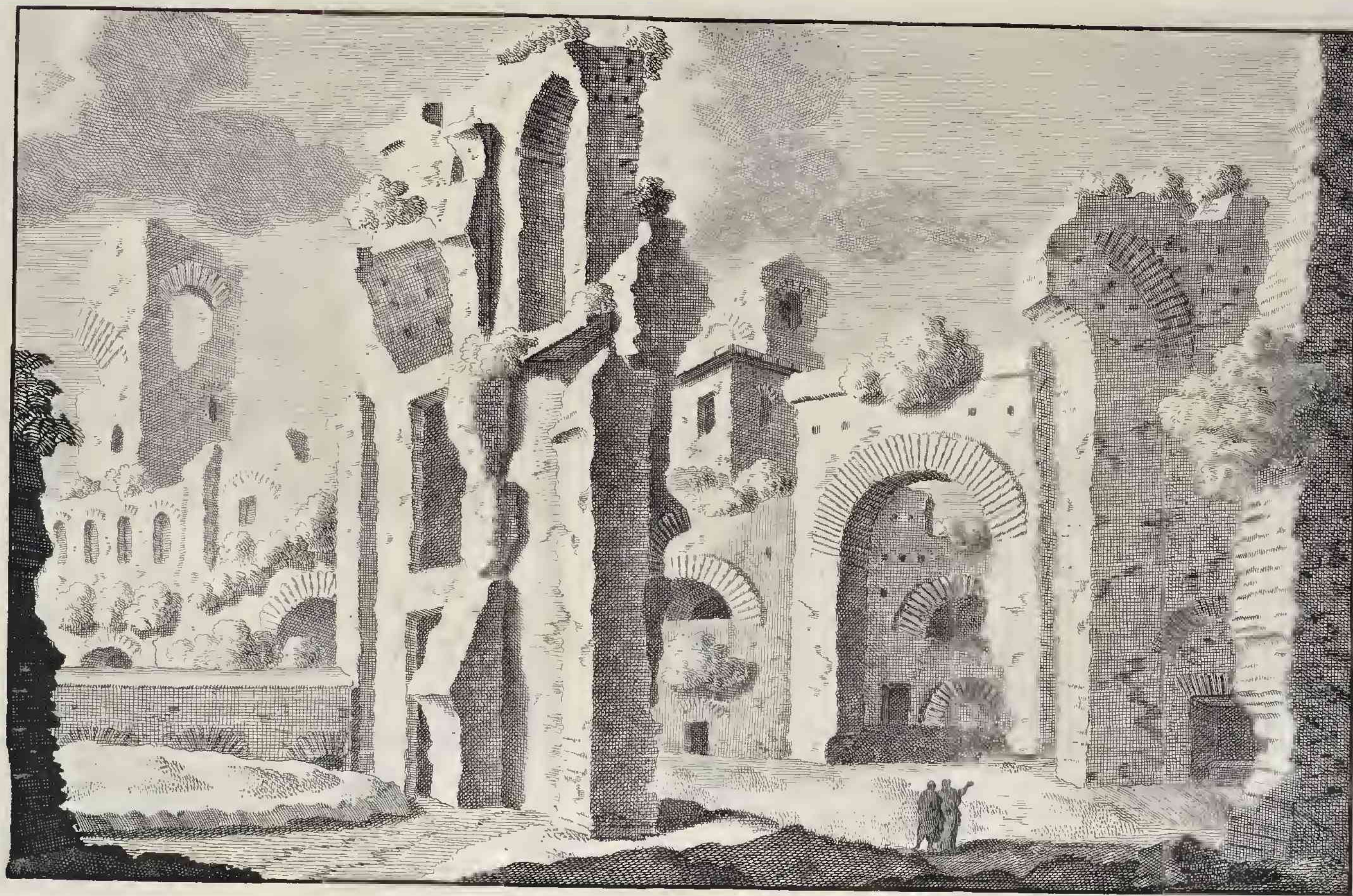
Eusebius & Cassiodorus in Chronicis volunt Antoninum Caracallam fecisse has Anno Imperii quarto, quas, ut diximus, Elagabalus ornatiores reddidit, Alexander perfecit, & ornavit. Serlius autem Architectus, qui ex parietinis superstitibus descripsit earum ichnographiam, asserit, dimensionibus partium & symmetria esse omnium, quae exstant, pulcherrimas. Nam & in iis multo major videbatur ambitus, quam quidem reliquiae earum stantes demonstrant.

Quoniam vero praecelsi e laterculo parietes magnam in his locorum amplitudinem includunt, proinde Paulus V. Pontif. Max. Thermas has dedit Patribus Soc. Jesu, Seminarii Romani, qui hunc locum destinarunt ludicrae recreationi tironum, horis feriatis.

Septem exhibemus harum Thermarum Icones.

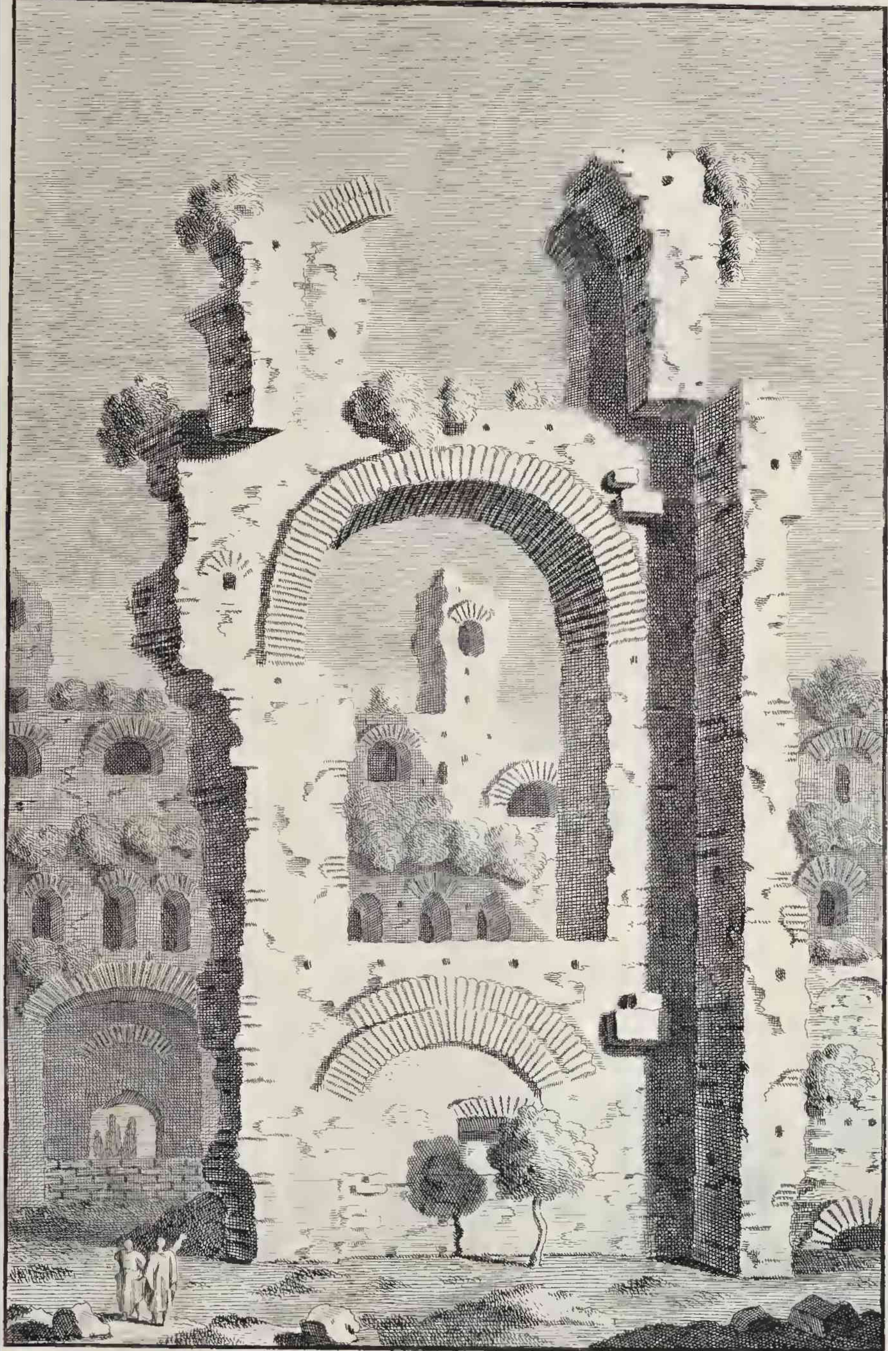
THER-

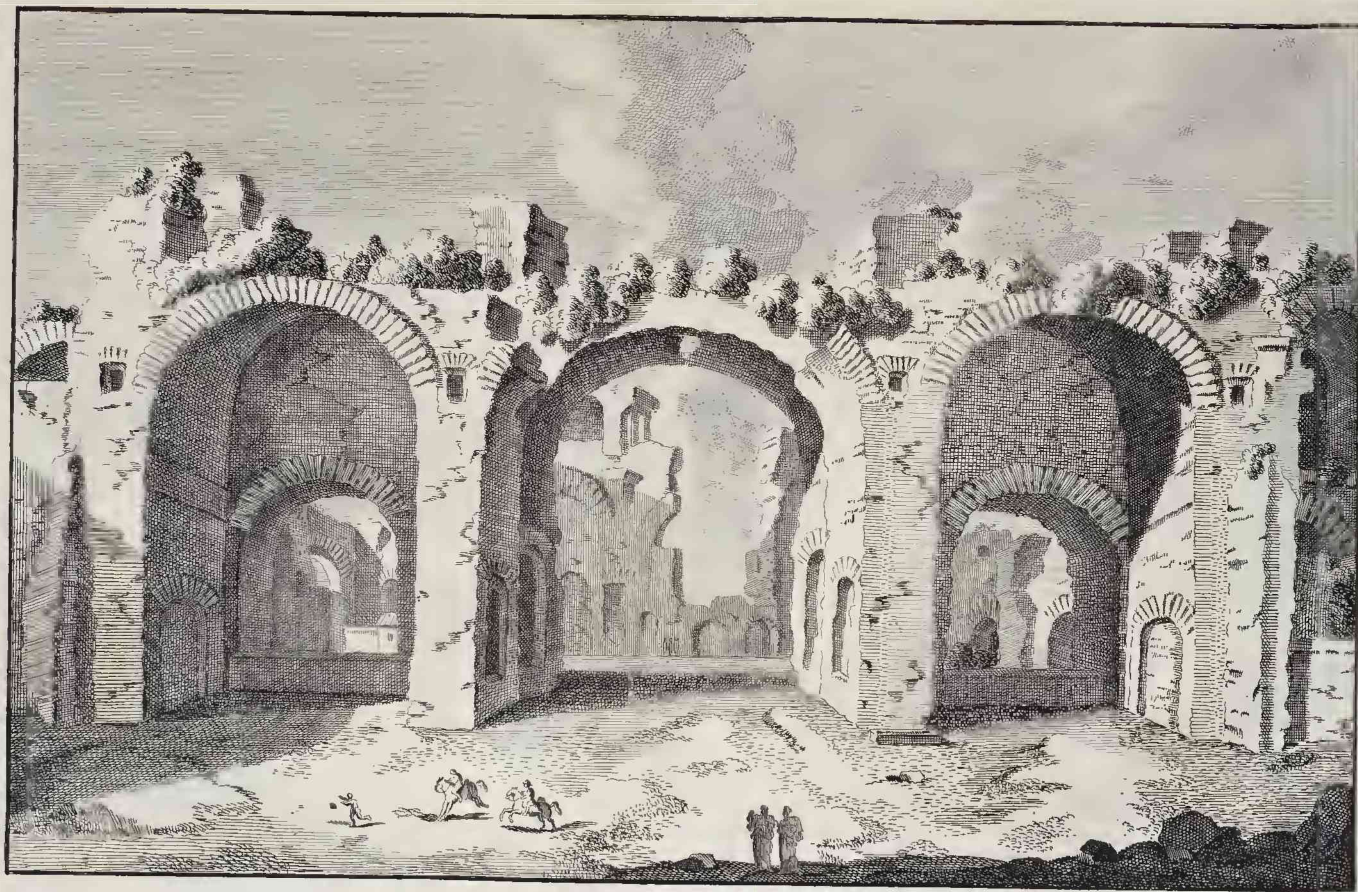

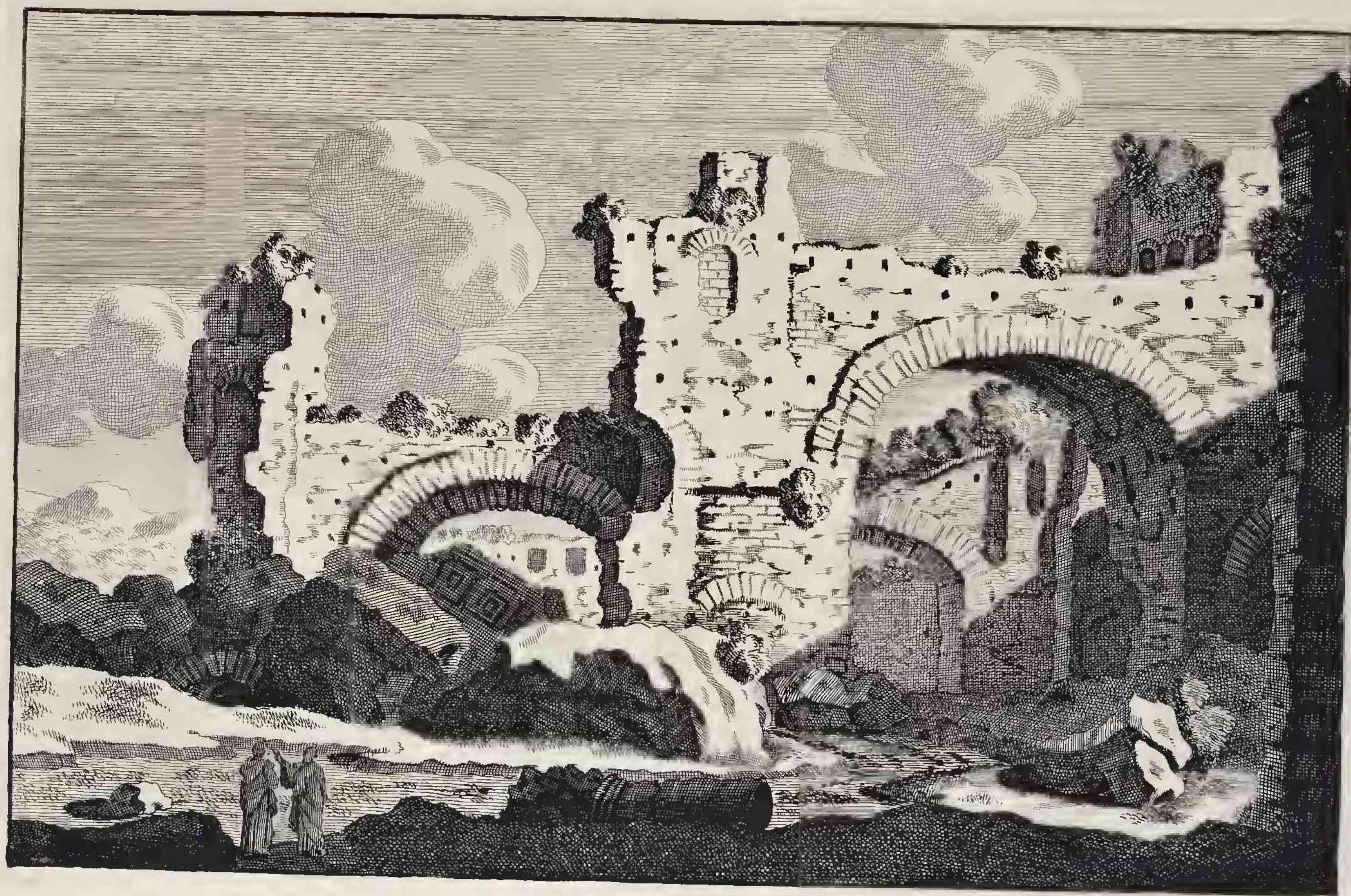

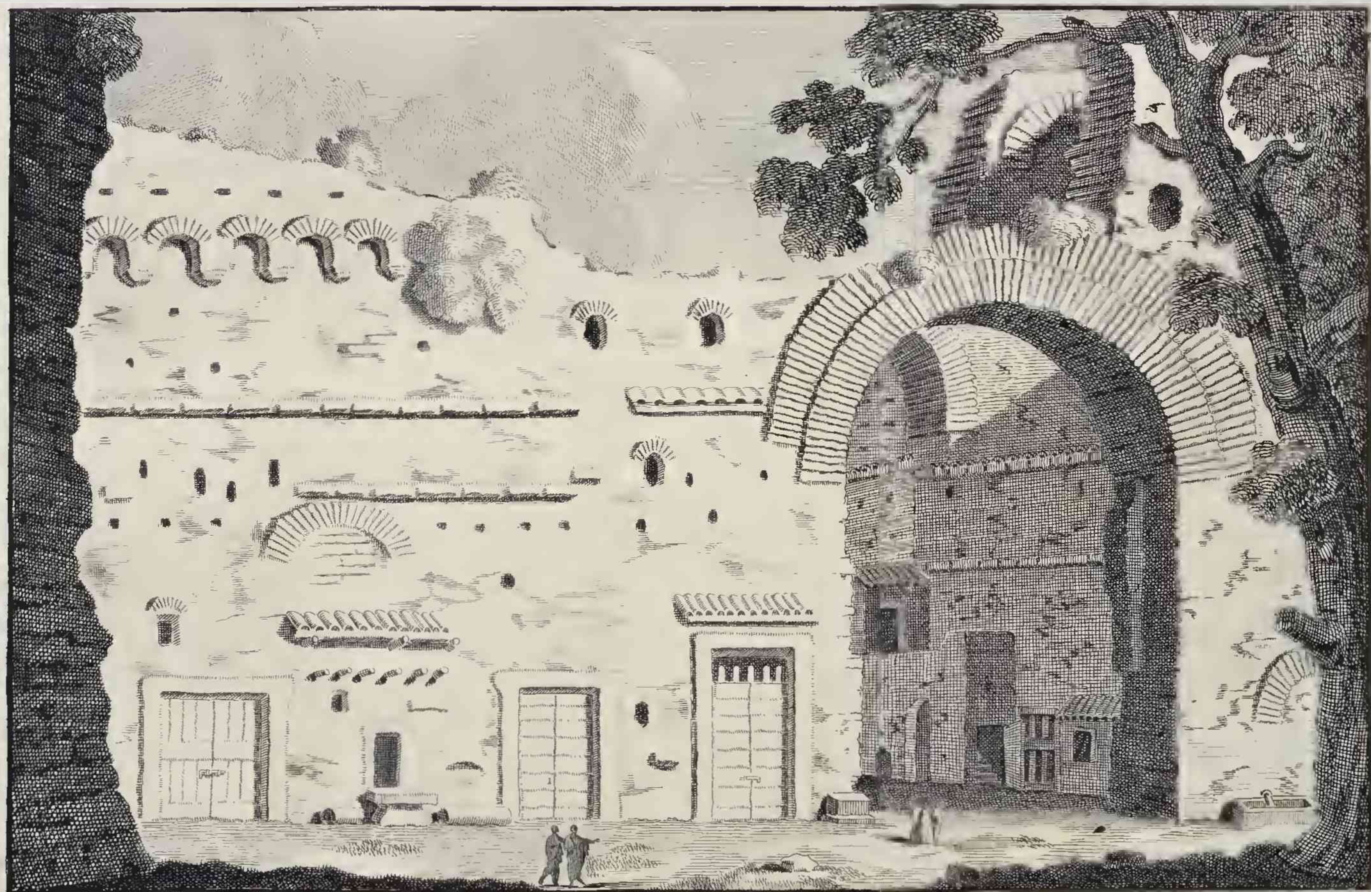

b. 40.

THERMAE

NERONIS & ALEXANDRI.

HERMAS NERO, operis eximii, exſtruxerat ſuas in Campo Martio, quarum fornices & arcus altiſſimi exſtant, prope S. Euſtachium. Martialis (*Lib.* VII. *epigr.* 34.)

—— —— *Quid Nerone pejus?*
Quid Thermis melius Neronianis?

Et Statius, laudans Balneum Etruſci (*Lib.* I. *Carm.* 5. ℣. 61.)

—— —— *fas ſit componere magnis*
Parva, Neronea nec qui modo lotus in unda
Hic iterum ſudare neget, &c.

Euſebius teſtatur (*in Chronico.*) *AEdificatas has fuiſſe a Nerone, anno imperii nono, Neronianaſque appellatas. Thermae* tamen *Neronianae*, ut voluit Victor, poſtea dictae ſunt *Alexandrinae.* Caſſiodorus (*in Chronico*) *Thermae a Nerone aedificatae, quas Neronianas appellavit; cujus odio, mutato vocabulo, nunc Alexandrinae nominantur.* Euſebius tamen, in eodem *Chronico* refert: *novas ab Alexandro excitatus, anno imperii quinto.* Et Lampridius (*cap.* 25.) *Opera veterum Principum inſtauravit, ipſe nova multa inſtituit. In his thermas nominis ſui, juxta eas, quae Neronianae fuerunt, aqua inducta, quae Alexandrina nunc dicitur. Nemus Thermis ſuis de privatis aedibus ſuis, quas emerat, dirutis aedificiis, fecit.* Fuit igitur Alexander inſtaurator Veterum operum, qui *Neronis Thermas* reſtituit, atque ornavit; novaſque praeterea aedificavit ipſe. Et fortaſſe non parum audacter quis dixerit, quum Neronianis Thermis Alexandrinae fuerint proximae, utraſque fortaſſe *Alexandrinas* fuiſſe dictas; eo quod in novos Principes prona ſemper eſt adulatio. Huc facit, quod Alexander Thermis Neronianis addidit lucos & ſilvas: qui etiam non his tantummodo, ſed & aliis thermis lumina praebuit, ut per noctem uſui quoque eſſent. Lampridius (*cap.* 24.) *Artium vectigal pulcherrimum inſtituit: ex eoque juſſit thermas, & quas ipſe fundaverat, & ſuperiores, populi uſibus exhiberi: ſilvas etiam in thermis publicis deputavit. Addidit & oleum luminibus thermarum, cum antea non ante auroram paterent, & ante Solis occaſum clauderentur.* Ante Alexandrum tamen & ipſe Nero legitur, thermis oleum praebuiſſe. Suetonius (*Neron. cap.* 12.) *Nero, dedicatis thermis, atque gymnaſio, Senatui quoque & Equiti oleum praebuit. Caeſar autem Tacitus*, Vopiſco teſte (*in ejus vita, cap.* 10.) *denuo thermas omnes ante lucernam claudi juſſit, ne quid per noctem ſeditionis oriretur.*

Magnificentiam & luxum Thermarum Neronis & Alexandri teſtantur ſtatuae quamplurimae, illic repertae, cum columnis & operibus anaglyphis, qualia multa hic ſunt inventa, in eruendis fundamentis Palatii Juſtinianorum, quod ſuperſtructum eſt parti cuidam harum thermarum. Etenim hoc Palatium tam abundanter repletum eſt monumentis ſplendoris antiqui, repertis in his locis, ut in nullo alio reperiantur plura. Igitur minime falſo Seneca legitur, reprehendiſſe luxum temporum ſuorum, in balneis, in Epiſtola LXXXVI: cujus verba jam deſcripſimus ſupra, in explicatione Thermarum Diocletiani.

Alexander fertur quoque addidiſſe omnibus Urbis Regionibus, quae forte non habebant, balnea nova. Lampridius (*cap.* 29.) *Nam & hodie multa dicuntur Alexandri.* Quam vero frequenter Veteres uſi ſint balneis, Commodi probat exemplum, qui legitur ſepties de die laviſſe, & in balneis ſaepius comediſſe, prout idem ſcripſit Lampridius.

Latiſſime autem patuerunt hae Thermae Neronis & Alexandri, teſte Marliano, nimirum a Sancto Euſtachio, ad domum Gregorii Narnienſis, in cujus cella vinaria vidiſſe ſe Marlianus teſtatur, uti & in domibus adjacentibus Thermis Neronis verſus Septemtriones, pavimenta antiqua, & fiſtulas plumbeas, puteumque, quem exſiccare nulla ratione poterant. Et exiſtimavit Marlianus, hunc eſſe

ductum Aquae, quam *Alexandrinam* vocat Lampridius. Palatium autem Gregorii Narnienſis ſitum fuit prope Aream Navonam, proxime Eccleſiam S. Jacobi in Thermis, quae nunc dicitur S. Salvatoris. Apparent quoque harum Thermarum veſtigia, prope Templum S. Ludovici, gentis Gallicae, in aedibus Mediceis ad circum Alexandri ejuſdem, in cujus vicinia fuerunt Thermae Neronis & Alexandri. Occupabant igitur hae Thermae quidquid erat ſpatii, inter Pantheon & plateam Navonam, quo in loco nunc viſuntur Palatia Juſtinianorum, Magnique Ducis Hetruriae, pars item Templi S. Ludovici, & Eccleſiae S. Salvatoris.

BAL-

BALNEA

PAVLLI.

ALNEA isthaec creduntur fuisse in Clivo Quirinali, ubi monasterium nunc est, quod Romanis corrupte dicitur *Bagnana Poli*, quasi dicas, *Balnea Paulli.* Juvenalis (*Sat.* VII. ℣. 211.)

— — aut horas noverit omnes
Tanquam ungues, digitosque suos, ut forte rogatus
Dum petit aut thermas, aut Pauli Balnea, dicat
Nutricem Anchisae.

Notant tamen Docti, in quibusdam MSS. Codicibus hic legi *Phoebi.* Judicent haec alii. Fabricius vero testatur, se hoc in loco vidisse in lapide projecto formam *strigilis* & *ampullae* exsculptam. *Strigilis* usus erat ad fricandum, purgandumque; *ampullis* utebantur ad abluendas aquae infusione sordes. Hoc autem tempore strigilum loco utuntur balneatores Itali *chirothecis*, ex serico factis, ad abstergendum sudorem.

Quis vero sit ille *Paullus*, controvertitur. Quidam existimant, esse *AEmilium Paullum*, qui Basilicam in Foro exstruxit. Alii vero eum *Paullum* esse suspicantur, qui Romae *Porticum* construxerat, de quo Dion loquitur (*Lib.* XLIX. *prope finem.*) *Porticum, quae Paulli dicitur, AEmilius Lepidus Paullus propriis impensis perfecit, & in Consulatu suo dedicavit.* Qui autem viderit aedificium arcuatum curvatis in hemicyclum, & lateritiis pilis; porro erectum parietibus continuatis, de balneorum conditore nihil certi statuet. Nobiscum certe censet Franciscus Gualdus, Ariminensis, Eques S. Stephani, qui vicinam domum celebri ornavit museo, studiosus rei antiquariae.

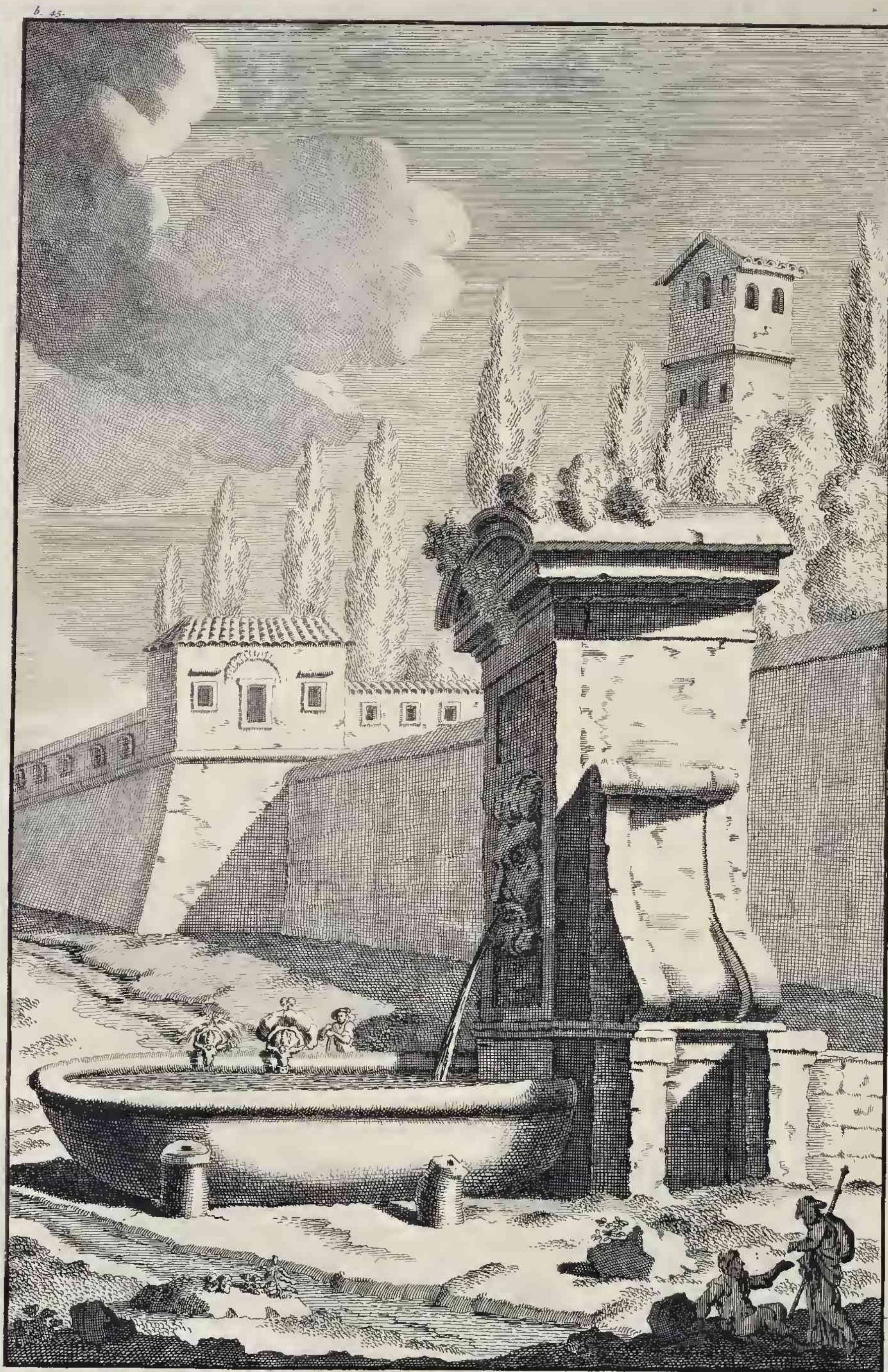
Creduntur vero *Balnea Pauli* fuisse, ubi *Palatium* aedificatum est a nobili familia Romana, *Comitum.* Est enim is ferme mos Nobilium Romanorum, ut sibi exstruendorum Palatiorum loca legant, in ruderibus antiquis aedificiorum collapsorum, vel dirutorum.

Monasterium *S. Catharinae Senensis* nunc est situm in una parte horum balneorum. Partem inferiorem invasit *Palatium*, olim *Comitum*, nunc *Grillorum*, ut vult Nardinus. In aedibus vero *Rubertorum* sub monasterio, teste eodem, conspicitur etiamnunc *Porticus subterranea*, cum columnis e latere cocto, in theatri speciem incurva, quo in loco arbitrantur Antiquarii fuisse *partem Balneorum.* Donatus tamen hunc *hemicyclum* aliud quoddam fuisse aedificium autumat. Nardinus autem hucusque non pervenisse censet Balnea Paulli, quae parva forte fuerunt: aut veluti in re dubia, aedificium hoc additum fuisse credit Paulli balneis ad usus alios, quam lavandi; qualia multa thermis addi solebant.

Supra Forum Trajani, in clivo Montis Quirinalis primo occurrit *Turris militiarum. Milites Trajani*, quorum illic olim fuit statio, loco huic dedere nomen. Exstant ibidem, aliquanto tamen inferius, fornices concameratione triplici, & crypto-porticus, in forma hemicycli, reddentes a fronte theatralem caveam.

In descensu Clivi, qui ad Viminalem ducit, a dextra, ut scribit Marlianus, ante annos aliquot fuit Sacellum, variorum piscium, concharumque marinarum pictura nobili ornatum. Et haec indicia ostendere putat, locum hunc Neptuno fuisse sacrum.

b. 45.

FONS
ANTIQVVS, IN FORO ROMANO.

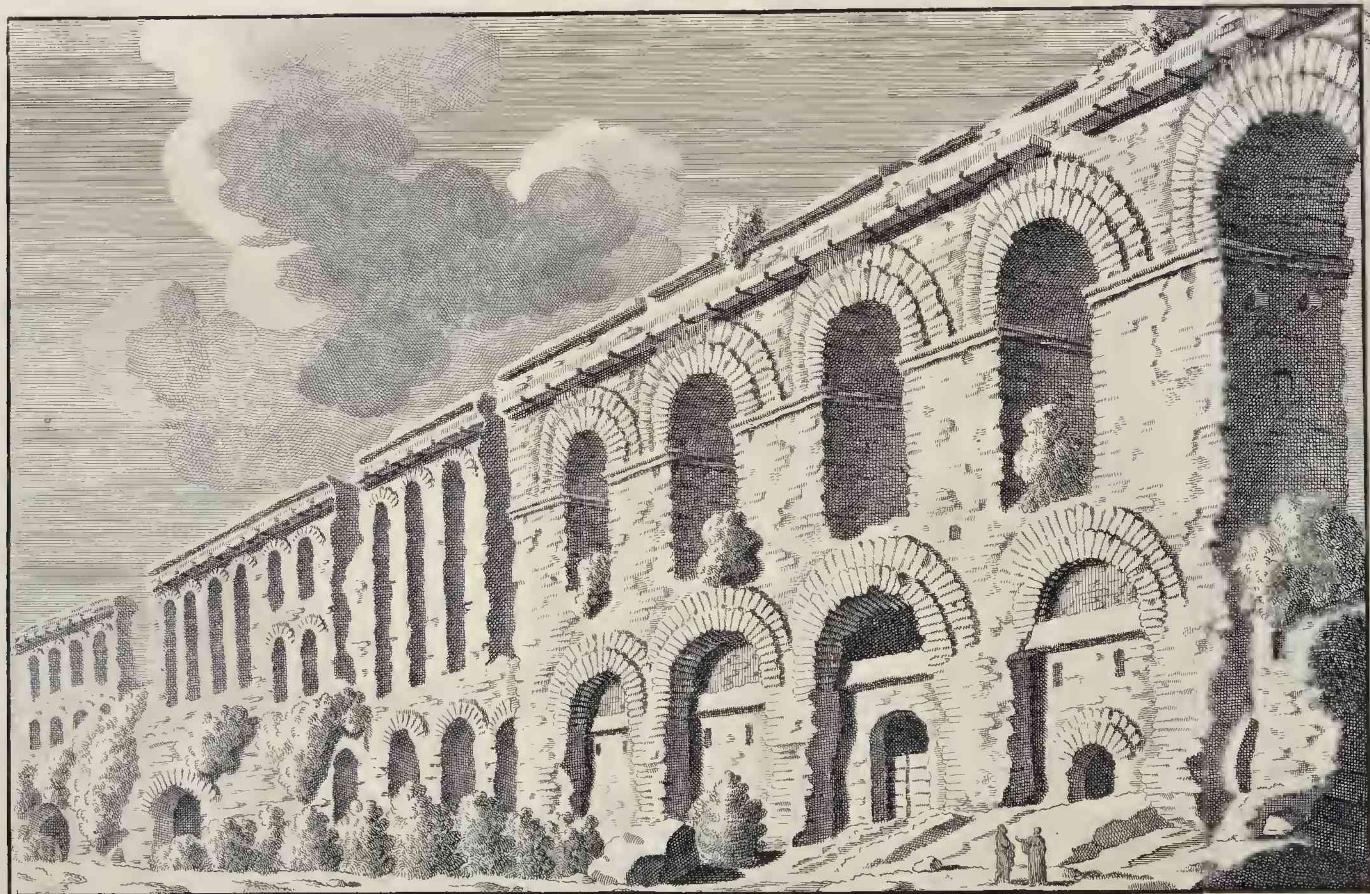

ABRVM FONTIS hujus, excisum ex uno lapide marmoris Graniti, repertum fuit, ut aliqui tradunt, quum terra egereretur, e fundamentis aedis *S. Lucae* & *Martinae*, in Foro Romano, quae olim *Martis* fuit *Templum*, prout nos docet distichon antiquum, quondam inscriptum portae Ecclesiae veteris.

Martyrii gestans virgo Martina coronam,
Ejecto hinc Martis numine, templa tenet.

Quidam referunt, quum *Marforii statua* ex eo, ubi inventa fuit, loco transferretur in Capitolium, tunc quoque repertum fuisse Labrum hoc ingens. Nardinus ergo putat, hanc imaginem Marforii stetisse, in angulo Fori Magni, contra carcerem, in prospectu Lacus Servilii, atque inserviisse usibus Labri hujus; quia fieri non potuerit, ut haec, ceu Rheni Fluminis statua, subjacuerit pedibus Equi Domitiani. Hanc autem statuam Marforii constat, diu jacuisse neglectam humi, in platea vulgo dicta *salita di Marforio*, post Capitolium.

Hoc Labro usi sunt Romani, in restaurando Fonte, qui visitur in Foro Romano, prope rudera Templi Jovis Statoris, ad armentorum & pecorum commodum, & sitim restinguendam, quorum hic frequens est transitus, & mercatus ingens. Patet hoc legentibus Titulum sequentem.

SENATVS. POPVLVSQVE. ROMANVS.
PVBLICO. NEGOTIANTIVM.
BOARIORVM. VSVI. FORIQVE.
COMMODITATI.
cIↃ. cI. xcIII.
FABRITIO. BVCCAPADVLIO. I. C.
CAMILLO. PLANCA. CORONATO. CONS.
PROSPERO. IACOBATIO. DE. FACHESCHIS.
LAVRENTIO. ALTERIO. PRIORE.

A Q V A
C L A V D I A.

PRimis Urbis Conditae temporibus, per annos CCCXLI. omnis alius usus aquarum fuit incognitus, auctore Frontino, praeterquam quas vel Tiberis, vel putei, vel fontes suggerebant, uti & Rivus Aquae Mercurii, Lacus Juturnae, Fons Pici & Fauni, aliique minores. Postea vero, crescente luxuria & opibus, subterraneis cuniculis, aut opere arcuato magnam aquarum copiam invexere, non modo ut Fontibus abundaret civitas; sed etiam ut Balneis & Navalibus Ludis copia aquarum ingens suppeteret. Maxime vero influebant hae Aquae prope Portam Naeviam, Viminalem, Latinam & Janiculensem.

Horum operum moliumque magnitudinem ostendit Dionysius Halicarnasseus (*Lib.* III. *cap.* 91.) *Mihi sane*, ait, *magnificentissima videntur, ex quibus maxime apparet amplitudo Romani imperii, aquaeductus, viae stratae, cloacae.* Et haec illa tria sunt, quae mirantur Strabo (*Lib.* V. *in descript. Urbis Romae*) & Cassiodorus. Hujus verba sunt (*Lib.* VII. *Var. Epist. 6.*) *In formis autem Romanis utrumque praecipuum est, ut fabrica sit mirabilis, & aquarum salubritas singularis: Quod enim illuc flumina quasi constructis montibus perducuntur, naturales credas alveos, soliditates saxorum; quando tantus impetus fluminis tot seculis firmiter potuit sustineri.*

Fiebant vero Aquaeductus ratione non una. Interdum enim Arcus molium maximarum surgebant ad altitudinem CXLV. palmorum Romanorum, ab imo fundi solo. Interdum per cuniculos subterraneos longe infra terram ducebantur; prout situs & soli ratio exigebat.

Magnam certe Aquarum vim invectam fuisse moenibus Romanis docet Plinius (*Lib.* XXXVI. *sub fin. cap.* 15.) *Quod si quis*, inquit, *diligentius aestimaverit aquarum abundantiam in publico, balneis, piscinis, domibus, euripis, hortis, suburbanis villis, spatioque advenientis arcus exstructos, montes perfossos, convalles aequatas, fatebitur, nihil magis mirandum fuisse in toto orbe terrarum.*

Testatur Frontinus (*de Aquaeduct.*) Aquaeductus prope Urbem, *a sexto, nempe, milliario, plures Aquas singulos sustinuisse.* Horum autem fuisse quatuordecim indicat Procopius (*Belli Goth. Lib.* I. *cap.* 16.) *Romae*, inquit, *aquaeductus decem & quatuor numero sunt, cocto ex lapide per priscos homines aedificati, ea latitudine ac simul profunditate, ut equester vir aliquis cum equo per eos superne evadere liberius queat.* Hos autem Belisarius, ne Gothi per eos Urbem invaderent, aedificiis complexus munivit, ac sepsit.

Ex his omnibus tres duntaxat Romae superstites cernuntur Aquaeductus.

I. *Aquae Virginis*, quam instauravit Pius IV. Pont. Max.

II. *Aquae Felicis*, a Sixto V. Romam perductae.

III. *Aquae Sabatinae*, sive *Alsietinae*, restauratae per Paulum V.

Claudiam Aquam (de qua hic loquimur) C. Caligula, inchoatis binis ductibus, a Claudio perfectis, perduxit Romam per millia passuum XLVI, opere subterraneo & arcuato, una cum Aniene novo. Auctor Plinius (*Lib.* XXXVI. *cap.* 15. *sub finem*) *A lapide quadragesimo* (XXXVIII. juxta Frontinum) *ad eam excelsitatem, ut in omnes Urbis montes levarentur, influxere Curtius, atque Caeruleus fontes. Erogata in id opus sestertium ter millies* (hoc est, 18750000 florenorum) Suetonius (*Claud. cap.* 20.) *Opera magna potius, quam necessaria quammulta perfecit, sed vel praecipua aquaeductum a Cajo inchoatum.* Et postea (*eod. cap.*) *Claudius aquae gelidos atque uberes fontes, quorum alteri Caeruleo, alteri Curtio, & alteri Albudino nomen est, simulque rivum Anienis, novo & lapideo opere, in Urbem perduxit, divisitque in plurimos & ornatissimos lacus.* Ductus Anienis efficiebat passuum LVIII. millia DCC. opere altissimo, qua arcuatim attollebatur.

Cajus Caesar enim, quum cognosceret, non sufficere VII. ductus aquarum civium usibus, & voluptatibus publicis, secundo imperii sui anno exstruxit duos alios Aquaeductus. Hoc autem opus, ut vidimus, magnificentissime absolvit, perfecit, dedicavitque Claudius. Huic vero *Claudiae Aquae* nomen fuit datum, quae ex fontibus Caeruleo & Curtio ducebatur, quae bonitate proxima erat *Martiae.* Di-

ctus hic *Anio novus*, ad *Veteris* diſcrimen, quem M. Curius & L. Papirius Curſor Cenſores in Urbem deducendum curarunt, teſte Plinio (*Lib.* III. *cap.* 5. *&* 12.) Frontinus (*Lib.* I. *ſub initium*) *Poſt annos* XL. *quam Appia perducta eſt, anno ab Urbe condita* CCCCLXXXIX. *M. Curius Dentatus, qui Cenſuram cum L. Papirio geſſit, Anienis, qui nunc dicitur Vetus, aquam perducendam in Urbem ex manubiis de Pyrrho captis curavit.* Hi duo rivi Anienis ex ejuſdem nominis flumine in Urbem ſunt corrivati: vetus tamen humilior, quia propior Urbi. At Claudia, quae ſecundum obtinebat locum altitudinis, poſt Anienem, arcubus finitis poſt hortos Pallantinos (hi autem erant ad S. Euſebium, in colle Exquilino) fiſtulis cum Aniene novo diſtribuebatur per Urbem hinc inde. Id vero antequam fieret, partem Aquae ſuae transferebat in montem Coelium, ad Portam, quae nunc vocatur *Major.*

De hoc Aquaeductu intelligenda ſunt haec Suetonii verba (*cap.* 21.) *Caligula*, inquit, *inchoavit Aquaeductum in regione Tiburti, & amphitheatrum juxta Septa: quorum alterum a ſucceſſore ejus Claudio peractum, omiſſum alterum eſt.* Hic Aquaeductus, ut primum intra Urbem pervenit, Portae objiciebatur Naeviae; ut autem liber ad eam eſſet aditus, in eodem ductu altera e marmore exſtructa eſt Porta.

Ex dictis diſcimus, triplici nomine notam fuiſſe *Aquam Claudiam.* Dicebatur quippe *Albudina*, *Curtia*, & *Caerulea.* His demum acceſſit quartum *Herculana*, quum *Herculaneus rivus*, ſupra Anienem novum conceptus, & natura puriſſimus, amiſſa ſplendoris ſui gratia in Urbe jungeretur Aquae Martiae & Coelium irrigaret Montem.

Concipiebatur autem *Aqua Claudia* Sublacenſi via ad milliarium XXXVIII. diverticulo ſiniſtrorſum intra paſſus CCC. aquarum ſuarum maximam copiam hauriens, ex quatuor fontibus ampliſſimis & ſpecioſis, Caeruleo, Curtio, Albudino & rivo Herculaneo. Frontinus porro, a Plinio diſſentiens, initium Aquaeductus numerat a lapide XXXVIII. Plinius vero a lapide XL. Hi auctores ita ſunt conciliandi, ut dicamus, alterum diſtantiam intelligere ab eo fonte, qui ab Urbe diſtaret ulterius, alterum ab eo loco, ubi ambo jungebantur.

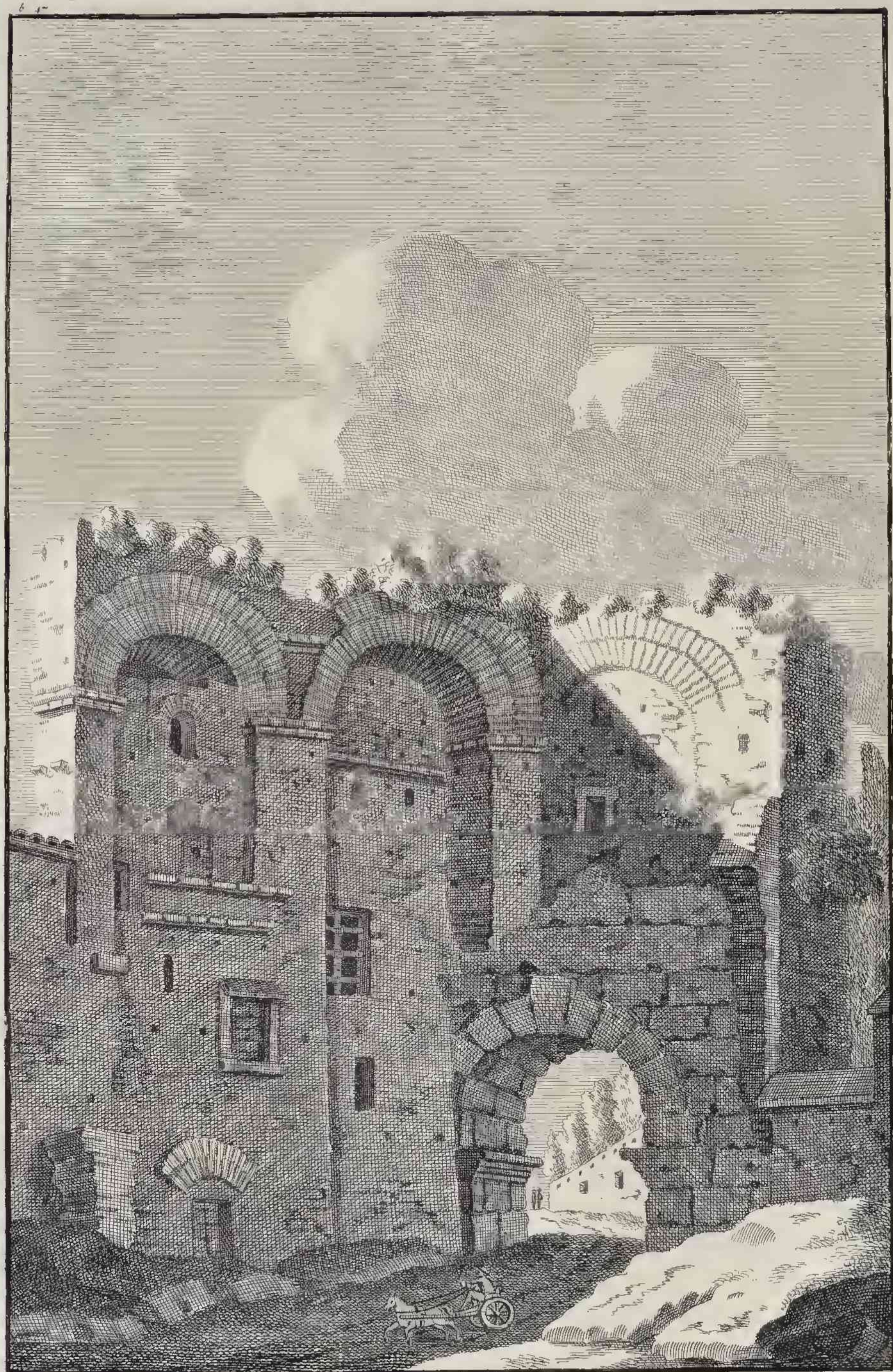
Fuit autem Fons Aquae Auguſtae ſupplementum Aquae Martiae, quam Auguſtus perduxit, quoties ſiccitates ingruerent, a quo etiam haec Aqua fuit denominata. Ejus autem Fons naſcebatur ultra Fontem Aquae Martiae, & antequam ad eam accederet, habebat paſſus DCC. Quia tamen Aqua Martia ſufficere ſibi videbatur, fons Aquae Auguſtae derivatus eſt in Aquam Claudiam. Et nihilominus Aqua Martia praeſidiaria Auguſtae habebatur, Claudiam Aquam adjuvante Auguſta.

In eodem Aquaeductu, juxta Noſocomium Lateranenſe, quo in loco ego hunc Aquaeductum delineavi, haec legebatur Inſcriptio ſequens, prout id ipſum R. D. Raphaël Fabrettus (*in ſua Diſſert.* I. *de Aquis & Aquaeduct.*) etiam oſtendit ex veteri MS. inſtructiſſimae Bibliothecae D. Marcelli Severolii.

IMP. CAES. DIVI. M. ANTONINI
PII. GERM. SARM. FILIVS. DIVI. COMMODI
FRATER. DIVI. ANTONINI. PII. NEP. DIVI
HADRIANI. PRONEP. DIVI. TRAIANI
PARTHICI. ABNEP. DIVI. NERVAE. ADNEPOS
L. SEPTIMIVS. SEVERVS. PIVS
PERTINAX. AVG. ARABIC. ADIAB. PARTHIC
MAX. PONT. MAX. TRIB. POT. VIIII. IMP. XI
COS. II. P. P. PRO. COS. ET

IMP. CAES. L. SEPTIMI. SEVERI. PII
PERTINACIS. AVG. ARABIC. ADIAB
PARTH. MAX. FIL. DIVI. M. ANTONINI
PII. GERM. SARM. NEP. DIVI. ANTONINI
PII. PRONEP. DIVI. HADRIANI. ABNEP. DIVI
TRAIANI. PARTHIC. ET. DIVI. NERVAE. ADNEP
M. AVRELIVS. ANTONINVS. PIVS
FELIX. AVG. TRIB. POTEST. IIII. PRO. COS
ARCVS. COELIMONTANOS. PLVRIFARIAM
VETVSTATE. CONLAPSOS. ET. CONRVPTOS
A. SOLO. SVA. PECVNIA. RESTITVERVNT

Aquaeductus Claudiae habebat longitudinem paſſuum XLV. millium. Ex eo rivo ſubterraneo paſſuum XXXV. millium, opere ſupra terram paſſ. X. millium. Haec Aqua in Commentariis habebat non plus quinariis II. millibus DCCCLVI. Ad caput Frontinus invenit quinarias IIII. mille DCVII. Ex his extra Urbem dabantur nomine Caeſaris CCXVII. Privatis CCCCXXXIX. Intra Urbem hae Aquae cum Aniene Novo jungebantur: & utriuſque quinariae dividebantur per Regiones Urbis XIIII. in Caſtella XCII.

A Q V A
A N T O N I N I A N A.

QVA ANTONINIANA, brachium Aquae Claudiae, appellatur ab Imperatore Basſiano Caracalla, qui ſibi *Antoninorum* nomen aſſumpſerat. Legitur quippe hic Imperator cum patre ſuo Septimio Severo reſtauraſſe Aquaeductus Neronis, ſicuti jam a nobis in Deſcriptione Aquae Claudiae eſt oſtenſum; quoniam Nero hos Aquaeductus perduxerat juxta montem Aventinum, quos Caracalla forte continuaverat uſque ad *Thermas ſuas, quas,* Spartiano teſte (*in Caracalla cap.* 9.) *exſtruxerat omnium pulcherrimas.*

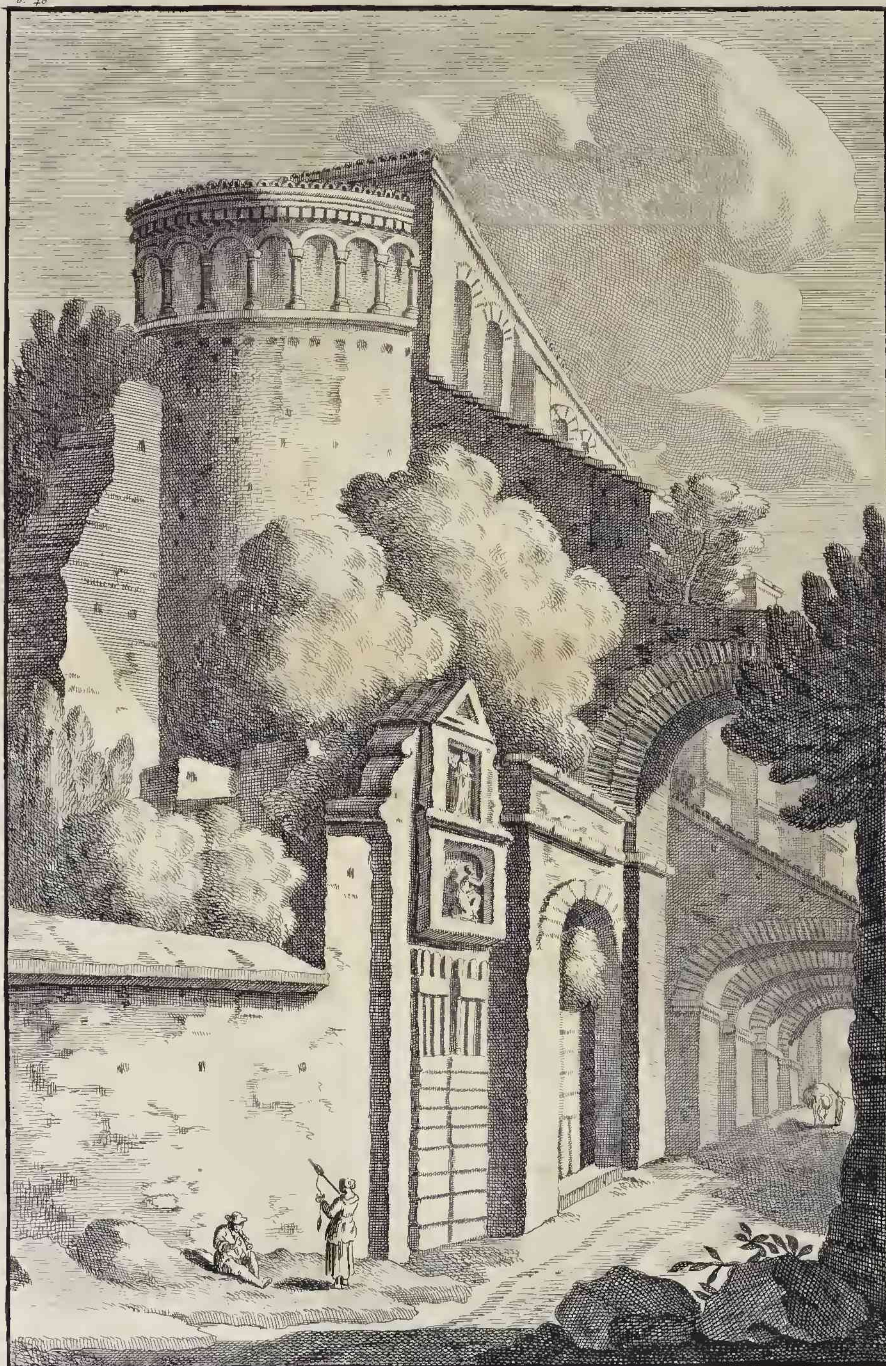
Prope Portam, ex Tiburtino lapide conſtructam, quam in icone adjuncta expreſſimus, legitur NONIANA, litteris lateritiis & majuſculis, cujus vocis priores litterae perierunt: aliqui exinde colligunt Aquae hujus denominationem.

Ibidem legitur quoque ſequens Inſcriptio, litteris vetuſtate corroſis, ſupra dictam Portam, cui ſuperſtructus poſtea fuit Aquaeductus hicce, prope AEdem D. Mariae in Dominica, in Monte Coelio.

P. CORNELIVS. P. F. DOLABELLA
C. IVNIVS. C. F. SILANVS. FLAMEN. MARTIAL CoS
EX. S. C
FACIVNDVM. CVRAVERVNT. IDEMQVE. PROBAVERVNT

Hi duo Conſules fuerunt, An. U. C. DCCLXIII. qui fuit annus poſt Chriſt. Nat. XIII. Hinc liquet, multo hanc Portam eſſe vetuſtiorem ipſo Aquaeductu, cui conjuncta fuit poſtea. Apud Scriptores Veteres nulla hujus Portae fit mentio, cui nimirum uſui ac fini fuerat excitata, quamque aedificandam curaverant, & probaverant ex Senatuſconſulto Conſules, in adducta Inſcriptione nominati. Non a vero prorſus alienum eſt, aedificium hoc quondam fuiſſe ex Urbanis Portis unam.

b. 48

A Q V A
N E R O N I S.

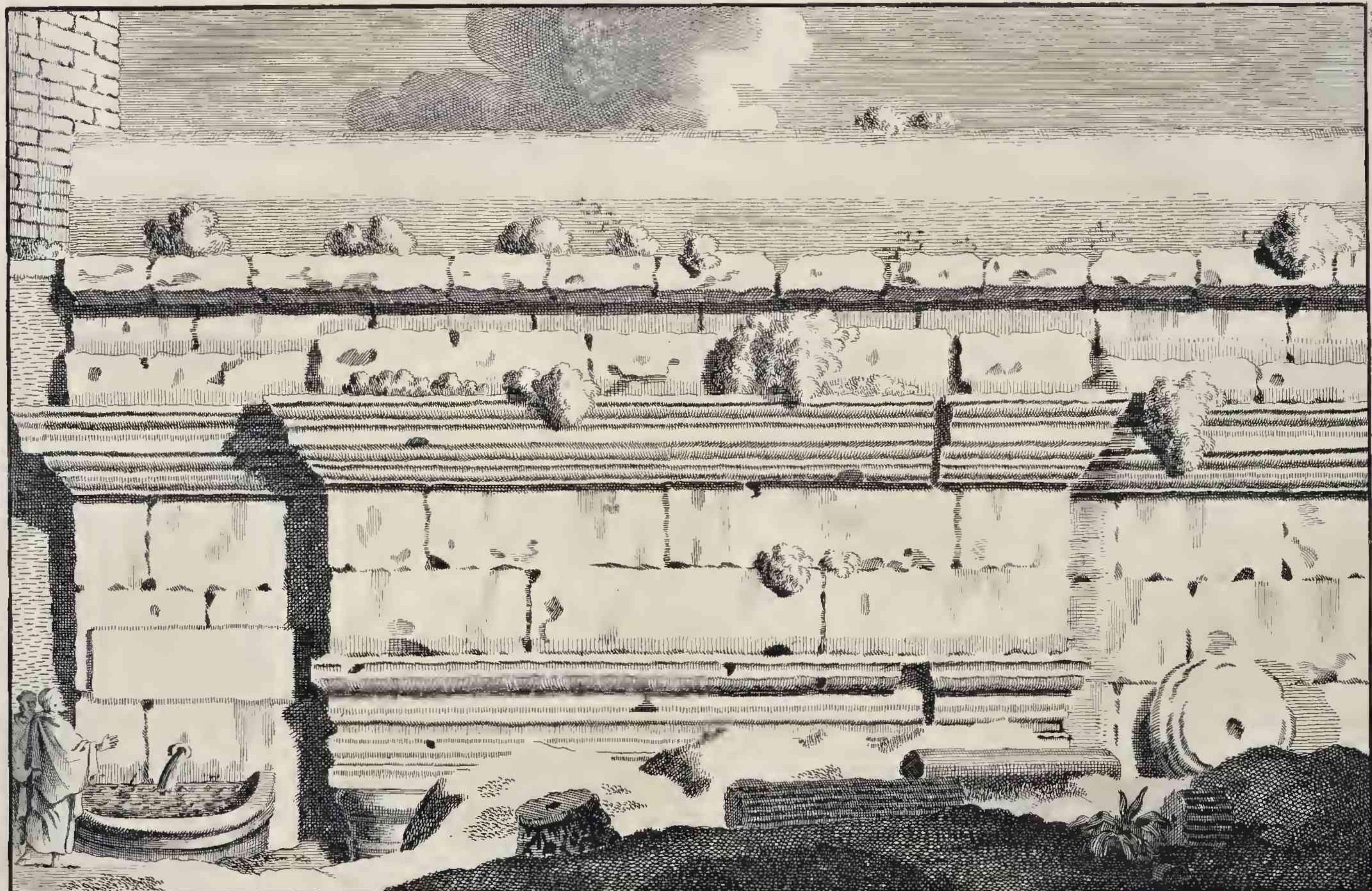

NEro exstructis arcubus voluit, ut deduceretur Aqua Claudia in Palatium. *Ii directi*, dicit Frontinus (*Lib.*I.)*per Coelium montem, juxta templum D. Claudii terminantur.* Et: *Nero Imperator Claudiam opere arcuato assumpsit, exceptam usque ad templum D. Claudii perduxit, ut inde distribueretur.* Castella erant ibi, per quae partim ad laevam versus Aventinum, partim ad dextram versus Palatinum aqua distribuebatur. Hi vero Arcus Neroniani magna ex parte hodie adhuc supersunt, Montem Coelium intersecantes longo tractu. Incipiunt enim Aquae, Claudiae nomine, intra Urbem a Porta Majore, secundum hortos Card. Frederici Cornelii per dorsum Coëlii, & procurrunt ad Basilicam Lateranensem, & in aedem S. Stephani, cognomine *Rotundam*, quae dicitur fuisse templum Claudii. *Modum*, aquae, *quem acceperunt*, ait Frontinus (*dicto loco*) *aut circa ipsum montem Coelium, aut in Palatium, Aventinumque, & in transtiberinam regionem dimittunt.* Neronianos autem Arcus Severus, & Caracalla Filius reficiendos curarunt, prout ex vetere lapide observavit Marlianus, reperto ad Portam Naeviam, cujus Inscriptionem jam in Aquae Claudiae enarratione retulimus, ex qua quoque discimus *Coelimontanos* fuisse appellatos; quum jam ante Aquaeductus omnes Vespasianus ac Titus reddita aqua restituissent. De Claudia Aqua in Aventinum perducta scribit Cassiodorus (*Lib.*VII. *Variar. Form. 6.*) *Claudiam per tantam fastigii molem sic ad Aventini caput esse perductam, ut cum ibi ex alto lapsa ceciderit, cacumen illud excelsum, quasi imam vallem irrigare videatur, &c. AEgyptius Nilus certis temporibus crescens per campos jacentes superducto diluvio aëre sereno turbulentus exaestuat: sed quanto pulcriùs est, Claudiam Romanam per tot siccas montium summitates lavacris ac domibus liquores purissimos fistularum uberibus emisisse; & ita aequaliter fluere, ut numquam se possit desiderata subducere.*

Alii paulo aliter haec interpretantur, dicentes: Aquaeductus, qui a Porta Majore ad sinistram per Coelium Montem extenduntur, Neronianos fuisse, partemque Aquae Claudiae detulisse. Hae autem in re Frontinum auctorem sequuntur. Verba ejus sunt: *Finiuntur Arcus eorum* (Claudiae & Anienis) *post hortos Pallantianos, unde in usum Urbis fistulis deducuntur, partem tamen sui Claudia prius in Arcus, vocantur Neroniani, ad spem* (*speciem* in alio MS.) *Veterem, transfert: ii directi per Coelium Montem, juxta Templum Divi Claudii terminantur.* Ex his autem Frontini verbis colligunt: falsam esse divisionem Aquae Claudiae, quasi unus ductus e Coelio in Capitolium, alter in Aventinum tenderet. Verum hi subdivisionem pro prima & summa divisione obtrudere nobis conantur contra Frontinum; partis, nempe, illius, quae transferebatur per Arcus Neronianos, praetermissa altera, quae, ut Frontinus supra loquitur, *post hortos Pallantianos in usum Urbis fistulis deducebatur.*

Est hoc prae caeteris admiratione dignum, quod accidit circa Montes Coelium & Aventinum. Hi quidem colles utebantur Martia & Julia. Sed postquam Nero Imperator Aquam Claudiam eo transtulit, exceptamque opere arcuato usque ad Templum D. Claudii perduxit, priores aquae non ampliatae, sed omissae sunt. Castella enim nulla adjecit Nero, sed usus est iisdem, quorum veterem appellationem retinuit, sed mutata aqua, quemadmodum hae de re Frontinus loquitur.

Reliquiae horum Aquaeductuum Neronianorum supersunt hodieque, & pergunt ad AEdem SS. Johannis & Pauli, ab AEde S. Stephani.

p. 40.

A Q V A V I R G O.

Grippa in Urbem legitur perduxisse *Aquam Virginem*, ab octavi lapidis diverticulo II. millia passuum via Praenestina, prope Rivum Herculaneum; hunc quippe fugiens hujus Aquae cursus, *Virginis* ei nomen acquisivit, teste Plinio, qui de eadem Aqua haec scribit: (*Lib.* XXXVI. *cap.* 15. *sub finem*) *Agrippa, in aedilitate sua, adjecta Virgine Aqua, caeteris corrivatis, atque emendatis, lacus fecit* DCC. *praeterea salientes* CV. *castella* CXXX. *complura etiam cultu magnifica. Operibus his signa* CCC. *aerea, aut marmorea imposuit. Columnas ex marmore* CCCC. *eaque omnia annuo spatio.* Dion item (*Lib.* LIV.) *Aquam, quae Virgo vocabatur, propriis sumptibus Agrippa adduxit, Augustamque nominavit.* De hac eadem Aqua Frontinus ait (*Lib.* I.) *Idem Agrippa, quum jam tertium Cos. fuisset, C. Sentio & Sp. Lucretio Coss. post annum tertium decimum, quam Juliam deduxerat, Virginem, in agro quoque Lucullano collectam, Romam perduxit. Virgo appellata est: quod quaerentibus aquam militibus puella Virguncula venas quasdam monstravit, quas secuti, qui foderunt, ingentem aquae modum invenerunt. AEdicula fonti apposita hanc virginem pictura ostendit. Concipiebatur Virgo via Collatina, ad milliarium* VIII. *palustribus locis, signino circumjecto, continendarum scaturiginum caussa. Adjuvabatur ex compluribus aliis acquisitionibus. Veniebat per longitudinem pass.* XI. *millium* CV. *Ex eo rivo subterraneo pass.* XI. *millium* DCCCLXV. *Supra terram pass.* MCCXL. *Ex eo, substructione rivorum locis compluribus pass.* DXL. *Opere arcuato pass.* MCCCCV. *Hujus Aquae adscriptus erat modus quinariarum* DCCLII. *Mensura ad caput inveniri non poterat: quoniam ex pluribus, ut diximus, acquisitionibus constabat.* Propterea Frontinus ipsam egit ad milliarium septimum; ubi invenit quinariarum duo millia DIV. amplius, quam in Commentariis, quinariis MCCLII. Exibant extra Urbem quinariae CC. reliquae II. mille CCCIV. dividebantur per regiones VII, VIII, XIV. In castella XVIII. Ex quibus nomine Caesaris quinariae DXLIX. Privatis CCCXXXVIII. Usibus publicis MCCCCXVII. Ex eo muneribus duobus quinariae XXVI. Lacubus XXV. quinariae LXI. Operibus publicis XVI. quinariae MCCCXXX. Antiquus vero Aquaeductus maximam partem vetustate & injuria temporum collapsus est: & Aqua, quae nunc perfertur in Urbem, concipitur prope Pontem Salarium, ex fonte, seu lacu, qui est in monte vulgo *de Zoie* nominato; & puto, hunc posse colligi ex quibusdam acquisitionibus, ex quibus Frontinus vult, hanc aquam fuisse auctam. In Anonymo IX. seculi a V. Cl. Mabillonio in Analectis edito, memoratur Forma Aquae Virginis prope Obeliscum S. Laurentii in Lucina, seu Aquaeductus cum arcubus, qui jam fracti erant, ut ibidem dicitur, quod sententiae Nardini favet, aquam Virginem has in partes derivantis. Aqua autem Virgo, ut est apud Cassiodorum (*Form.* 6. *Lib.* VII. *Variar.*) *Ideo sic appellata creditur, quod nullis sordibus polluatur. Nam quum aliae pluviarum nimietate terrena commixtione violentur, haec aërem perpetuo serenum purissime labens unda mentitur.* Etiamnunc haec Aqua Virgo habetur omnium optima, saluberrima & purissima.

Ager autem *Lucullanus*, ubi prius colligebatur, non est alius a *Tusculano.* Sed Luculli nomen accepit, quod is Villam splendidissimam in eo construxisset. Nunc vero *Frascatum* vocant. Hujus vero Aquaeductus, subterraneo rivo perveniens in Campum Martium, attollitur sub colle Hortulorum. In aedibus Abbatis Scarlati invenitur Inscriptio, Lapidi Tiburtino incisa, nomen praeferens Imperatoris Claudii.

TI. CLAVDIVS. DRVSI. F. CAESAR. AVGVSTVS. GERMANICVS
PONTIFEX. MAXIM. TRIB. POTEST. V. IMP. XI. P. P. COS. DESIG. IIII
ARCVS. DVCTVS. AQVAE. VIRGINIS. DISTVRBATOS. PER. C. CAESAREM
A'. FVNDAMENTIS. NOVÓS. FECIT. AC. RESTITVIT

Non procul ab hoc loco leguntur verſus ſequentes in marmore quodam.

HVIVS. NYMPHA. LOCI. SACRI. CVSTODIA. FONTIS
DORMIO. DVM. BLANDAE. SENTIO. MVRMVR. AQVAE
PARCE. MEVM. QVISQVIS. TANGIS. CAVA. MARMORA. SOMNVM
RVMPERE. SIVE. BIBAS. SIVE. LAVERE. TACE

Hujus Arcus docet Ovidius partem Campi Martii tranſiiſſe (I. *Faſt.* ỳ. 463.)

Te quoque lux eadem Turni ſoror aede recepit,
Hic, ubi Virginea Campus obitur aqua.

Ex his quoque carminibus liquet, Juturnam juxta ejuſdem nominis lacum, in quo ſubmerſa illi cognomen dedit, habitaſſe. Hujus lacus aqua eſt inter ſalubres, Auctore Varrone (in voce *Nympha Juturna*) *Nympha*, inquit, *Juturna, quae juvaret: itaque multi aegroti propter id nomen hinc aquam petere ſolent.* Id autem hodie fieri videmus e puteo, qui eſt in AEde *D. Mariae*, cognomine *in Via*, non longe a *Fonte Trivii.*

Nicolaus V. *Aquam Virginem*, multo jam ante dilapſam, Urbi reddidit, nomenque ejus in *Triviam* mutavit. Docet hoc fronti praepoſita Inſcriptio.

NICOLAVS. V. PONT. MAX.
POST. ILLVSTRATAM. INSIGNIBVS. MONVMENTIS. VRBEM.
DVCTVM. AQVAE. VIRGINIS. VETVSTATE. COLLAPSVM.
SVA. IMPENSA. IN. SPLENDIDIOREM. CVLTVM. RESTITVI.
ORNARIQVE. MANDAVIT.
ANNO. DOMINI. NOSTRI. IESV. CHRISTI. MCCCCLIII.
PONTIFICATVS. SVI. VII.

Sixtus IV. eam quoque reſtauravit, & amiſſam rurſus Pius IV. recuperavit, ac reſtituit. Ciacconius (*de geſtis Pii.* IV.) *Aquam Saloniam, olim Virgineam appellatam, in Urbem reduxit.*

Nunc fluit per Campum Martium, ſuper arcuatum opus, ex lapide quadrato, deducta primum ex Agro Tuſculano, ut oſtendimus, per Agrippam; perque viam Collatinam, ut Frontinus ſcribit, incidit in Praeneſtinam, ut vult Plinius (*Lib.* XXXI. *cap.* 3. *med.*) Eſt vero hoc in primis obſervandum, *Capitula Arcuum Veteris Aquaeductus Virginis* ſupra terram eminere duntaxat, prout hoc conſpicitur in icone illorum noſtra.

Solebant vero, qui in arte Gymnaſtica exercebantur in Campo, abluere ſudorem & pulverem hac Aqua, ſi Ovidio credimus (*Lib.* III. *Faſt.*)

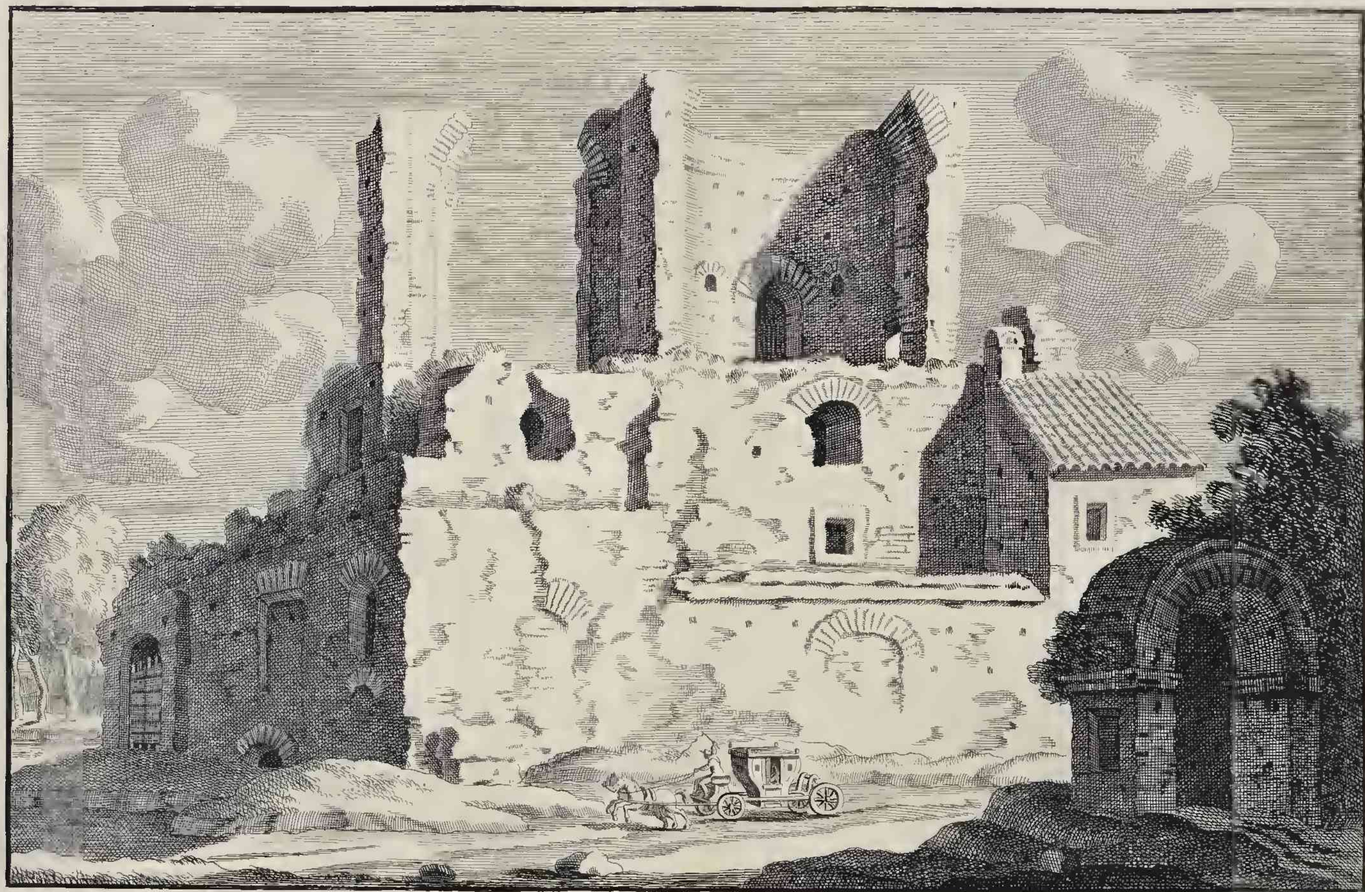
Nunc ubi perfuſa eſt oleo labente juventus,
Defeſſos artus Virgine tingit aqua.

Statius autem eundem uſum tribuit Aquae Anienis (*Silv.* I. *Baln. Hetr.* ỳ. 25.)

Quas praeceps Anien, atque exceptura natatus
Virgo juvat.

Plinius vero hoc eam ornat elogio (*Lib.* XXXI. *cap.* 3. *medio*) *Quantum*, inquit, *Virgo tactu, tantum praeſtat Martia hauſtu.* Significat, hanc bibentibus ſalubrem, illam vero natantibus & lavantibus eſſe commodiorem. Fuit autem Aqua Virginis frigidior caeteris, ut Ovidius indicat (III. *de Arte v.* 385.) Hoc quoque legitur Aquaeductui Inſcriptum extra Portam, vulgo dictam *del Popolo*, ad eum Fontem, quo villa Julia Aquis Virgineis irrigatur, ex Decreto Julii PP. III.

AQVAM. HANC. QVOD. VIRGO. EST.
NE. TEMERANTO.
SITIMQVE. FISTVLIS. NON. FLVMINE.
POCVLIS. NON. OSCVLO. AVT. VOLIS.
EXTINGVVNTO.

p. 50.

CASTELLVM

AQVAE MARCIAE, seu TROPAEA MARII.

AQVAE MARCIAE CASTELLVM offert sese inter *S. Bibianae*, & *S. Eusebii* Templa; via, quae recta a *S. Mariae Majoris* Ecclesia ad *S. Crucis in Hierosolymis* ducit. Sunt autem huic superstructi duo Arcus e lateribus: & fuere in his bina *Tropaea marmorea*, haud multis abhinc annis inde in Capitolium avecta, & translata. Ligorius autem in Paradoxis judicat, aedificium illud fuisse *Castellum Aquarum.* Et certe Donatus censet, *Tropaea Marii* nullo modo illic fuisse, sed pro certo affirmat, fuisse istam molem *Castellum Aquae.* Siquidem, ut ex *Frontino* constat, (*Lib.* I.) *Aqua* tam *Claudia*, quam *Marcia*, effundebatur post hortos Pallantianos, qui fuerunt in Exquiliis.

Plerique tamen ejus sunt sententiae, *Tropaea*, quae hoc in loco steterunt, posita fuisse *Mario*, devictis Cimbris, tum quod jam olim, vicum, qui illic est, *Cimbrium* nominarint, teste Petrarcha; tum quod Arcus isti triumphales, tam simplici ornatu, perquam egregie Marianis respondeant temporibus. Suetonius (*Caes. cap.* 11.) *Caesar*, inquit, *tropaea C. Marii de Jugurtha, deque Cimbris, atque Teutonis, olim a Sylla disjecta, restituit.* Objiciunt: Tropaea Marii de Cimbris jam olim in Capitolio fuisse erecta; sed hoc non esse verum, docet Plutarchus, qui sola illa de Jugurtha Tropaea a Boccho Rege Numidarum in Capitolio posita, refert.

Castellum autem *Aquae Marciae* hic fuisse, non est dubium. Transierunt per hoc *Castellum* tres Aquae, *Julia*, *Tepula* & *Marcia*, uti vulgo creditur, quae rursus illinc derivabantur per Urbem, ut liquet manifeste ex quinque foraminibus, etiam hodie illic conspiciendis: usque adeo hujus Aquae divisio in plura, & praecipue Tria Capita, in hujus Castelli ruderibus est non dubia.

Castellum in Aquaeductibus quid sit, optime docet Ulpianus (*l.* 1. §. 39. *hoc inter dictum ff. de aqua cottid. & aestiva.*) *Castellum*, inquit, *est receptaculum, quod Aquam publicam suscipit.* Usus Castellorum hic erat. Quum Ductus Aquarum ad divortia viarum, vel regionum essent perducti, Castella in Formarum summitate exstruebantur, ex quibus Aqua distribuebatur a Castellario per digitos, uncias & modulos, aedificiis privatorum, & operibus, muneribusque publicis. *Castellarius* igitur vocatur *Custos Castelli Aquarum.* Ostendit id sequens Inscriptio.

D . M
CLEMETI. CAESAR
VM. N. SERVO. CASTE
LLARIO. AQVAE. CL
AVDIAE. FECIT. CLAV
DIA. SABBATHIS. ET. SI
BI. ET. SVIS

Tropaea Romae pluribus in locis erant. *Valerius* autem *Maximus* duo Marii fuisse Tropaea scribit (*Lib.* II. *cap.* 2. *exempl.* 3.) *Tropaeum* porro dicebatur *Saxum*; aut *Arbor*, ramis decisis; aut *Arcus*, aut *Columna*, cum quadam in Victoris laudem Inscriptione. Suetonius (*Calig. cap.* 45.) *Truncatis arboribus, & in modum Tropaeorum adornatis.* Plutarchus conqueritur; *imprudenter simul, & aspere nimis egisse primos ex Graecis, qui Tropaea, aut marmore incisa, aut aere sculpta facientes, odium simul &*

bellum a conservata victi ignominia, perpetuum reddidissent. Figebantur tropaea locis eminentibus. Sallustius, de Pompejo (*in Fragmentis incertis*) *Devictis Hispanis Tropaea in Pyreneis jugis constituit.*

Tropaei autem significatio, juxta Varronem, haec est. Hostium fuga Graece dicitur Τροπή; a τρέπω *verto*, quod ibidem loci erigebantur, ubi hostes primum terga vertere coeperant. Hinc *spolia capta* fixa stipitibus appellantur *Tropaea* vel corrupte *Trophaea*; utroque enim modo scriptum reperitur.

Caeterum *Tropaea*, quorum modo mentionem fecimus, quaeque conjiciuntur, *Mario* fuisse posita, non sunt illius, sed *Trajano*, propter victorias a Dacis reportatas, erecta. Et haec quidem D. Bellorii certa est sententia, argumentis ex ratione artis statuariae desumptis, quae plane respondet temporibus Caesaris hujus. Et sane in Columna Imperatoris hujus conspiciuntur non alterius formae clypei, galeae, loricae, gladii, aliaque instrumenta militaria, atque quibus Trajanus cernitur usus fuisse in Bello Dacico. Et nec ipse a vero prorsus alienum existimaverim, *Aquae Marciae Castellum* hocce a Trajano fuisse auctum & ornatum, qui & isthaec ornamenta poni, atque fieri in eo jusserit, Frontino teste. Montefauconius tamen in his dissentit a D. Bellorio, cujus hae sunt observationes. *Eodem itinere visitur Castellum Aquae Marciae semirutum, a cujus fronte Tropaea Marii olim sita, ut ex ipsis Tropaeis, quae ibidem erecta proximis seculis erant, atque ex remotissima traditione discimus. Qua de re haud leves exortae controversiae, & ad hos poene dies productae.* At rem probe tenentibus nihil loci controversiis, ac quaestionibus. Tropaea istic fuisse, nemo inficias eat. Ea autem ipsa fuisse, quae C. Mario de Cimbris & Teutonibus erecta sunt, haud minus certum; nam a multis jam seculis locus *Cimbrum* vocatur. Rem aperte testatur Anonymus XIII. seculi. Sic ille habet. *In Exquilino monte fuit templum Marii, quod nunc vocatur Cimbrum, eo quod vicit Cimbros. Licet enim*, pergit Montefauconius, *imperite Templum Marii istic constituat, quia fortasse, ut nugax erat, Castrum Aquae Marciae pro templo habuit, nihilo minoris est momenti, ad Tropaea Cimbrica ibidem reponenda:* quod item Petrarcha confirmat, longe melioris notae scriptor. Hinc est, quod, a multis retro seculis, Ecclesia S. Eusebii proxime sita *ad Cimbrum* vocetur, a *Tropaeis* nempe *Cimbricis.*

FINIS TOMI SECVNDI.

I N D E X
E F F I G I E R V M,

Ut Operi inſerantur e regione Titulorum a Bibliopego.

Effigies ſecundi Tomi omnes Notam habent Lit. *b*

T O M V S II.